

UNIVERSITAS
TARTUENSIS

TARTU ÜLIKOOI
AJALOO KÜSIMUSI

XIII

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

HUMANITAARTEADUSTE ARENGUST
TARTU ÜLIKOOLIS

TARTU ÜLIKOOLI AJALOO KÜSIMUSI
XIII

(TRÜ ajaloo komisjoni ja ajaloo
muuseumi materjalid)

TARTU 1983

Toimetuskolleegium: K. Siilivask (vastutav toimetaja),
H. Piirimäe, E. Laugaste, A. Liim,
M. Viiralt

Kaane kujundanud K. Põllu

Kinnitatud ajaloo teaduskonna nõukogus 30. märtsil ja TRÜ
ajaloo muuseumi nõukogus 26. aprillil 1983.a.

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU JA PETERBURI
SIDEMED AASTAIL 1802 - 1839

V. Klement

Ülikooli teadusliku raamatukogu arengu seisukohalt üheks huvipakkuvamaks ja väga viljakaks perioodiks kujunesid raamatukogu tegevuse algusaastad 1802 - 1839, millal raamatukogu juhtis komplekteerimisest hooldustööni esimene direktor professor J. K. S. Morgenstern.

Tartu ülikooli raamatukogu ja Peterburi kokkupuuted lähtusid nii või teisiti Johann Karl Simon Morgensternist. Alates 1804. aastast viibis Morgenstern korduvalt Peterburis ka isiklikult (tema esimene reis kestis 14. juulist 8. augustini (v.k.j.) /1/) oma kohustuste tõttu nii raamatukogu direktorina, koolikomisjoni liikmena kui ka Peterburi Teaduste Akadeemia auliikmena. Esimesel kümnel aastal olid tema käigud sagedased, peaaegu iga-aastased, hiljem harvenesid.

Venemaa ühiskondlik-poliitiline ja haridus- ning teaduselu aktiveerus 18. - 19. saj., koondudes riigi pealinna Peterburisse. Rajati haridus- ning teadusasutusi, seltsed, ühinguid: Peterburi Teaduste Akadeemia (1725), Kunstide Akadeemia (1755), Keiserlik Meditsiinilis-Kirurgiline Akadeemia (1799), Pedagoogiline Instituut (1804), mille baasil 1819. a. rajati Peterburi ülikool, Metsainstituut (1804), Mäeinseneride Korpuse Instituut (1804), Teedeinseneride Korpuse Instituut (1809), Venemaa Piibliselts (1812), Peterburi Mineraaloloogiaselts (1817) jpt. Asutati või juba tegutsesid raamatukogud mitmete asutuste, seltside ja ametkondade juures. Venemaa suurimaks raamatukoguks oli Keiserlik Avalik Raamatukogu (1795), millele fondide suuruselt ja väärtuselt järgnesid Teaduste Akadeemia, Tartu ülikooli /2/, Ermitaazi ja Rumjantsevi muuseumi raamatukogud. 19. saj. 20. aastaiks oli u. 480 000 elanikuga Peterburis 30 trükikoda, 1838 oli neid juba 77. Siin anti välja 20 ajalehte ja ajakirja /3/. Suure tähtsusega oli rahvahariduse ja teaduse arenemise seisuko-

halt kirjastajate ja raamatukaupmeeste tegevus.

K. Morgenstern hindas raamatukogu missiooni kõrgelt, seostades õppejõudude erudeerituse, teadus- ning õppetegevuse taseme raamatukogu väljaarenemisega. Ta juhendus ranget komplekteerimisprintsipi: hankida ainult aktuaalseim õppetöö seisukohalt ja väärtuslikem teadus- ning kultuuriloo. Selleks tuli jälgida tellimusavaldusi, olla kursis ilmuva kirjandusega kodu- ja välismaal, hankida informatsiooni asutuste väljaannete, kirjastajate, raamatukaupmeeste või eraisikute poolt pakutavate või oksjonitele sattunud raamatute kohta.

Morgenstern toetus vahetutele kokkupuudetele teadlaste, ühiskonnategelaste ja kirjanikega. Oluline koht oli ka kirjavahetusel, mille geograafia haaras kogu Lääne-Euroopa ja paljusid linnu Venemaal, eelkõige aga Peterburi (seal anti välja suurem osa Peterburi Teaduste Akadeemia akadeemikute töid, ilmusid teaduslikud ajakirjad ja väljaanded vene ja paljudes võõrkeeltes), Moskva, Riia, Saraatovi, Kaasani, Harkovi jt. Selgitati välja, mida võisid pakkuda Peterburi asutused või teadlased (autorina, tõlkijana, toimetajana, sissejuhatuste ja kommentaaride autoritena). Suurt havi tunti Peterburis ka Tartu ülikooli väljaannete (loengute kavad, dissertatsioonid, kõned, monograafiad jms.), aga ka Lääne-Euroopas ilmunud kirjanduse vastu, millega Morgenstern oli hästi kursis. Kinkidena ja vahetuse eesmärgil saatis Morgenstern aktiivselt Tartu teadlaste, ennekõike aga oma töid mitte ainult Peterburi teadlastele, vaid ka kirjanikele, riigi- ja ühiskonnategelastele. Oma korrespondentidele saatis ta suures eksemplaarsuses raamatukogu dublettide nimestikke, paludes neid levitada teadlaste, raamatukaupmeeste ja kirjastajate ringkondades. Sellise tegevuse tulemusena sügenes püsiv isikukontaktide ring, millest hiljem kujunesid välja asutustevahelised vahetussuhted.

Peterburist saabunud raamatupartiid koosnesid enamasti 2 - 5-st, harva 10 - 60 raamatust. Domineeris venekeelne kirjandus, ilmunud Peterburis samal aastal või aasta-kaks varem. Esindatud olid kõik teadusalad, samuti ilukirjandus, ehkki tagasihoidlikumalt.

E. Vigeli andmetest võib järeldada, et venekeelset kirjandust osteti võrdlemisi vähe, kuna selle soetamise vastu tundis huvi ainult paar-kolm kateedrit /4/. Ometi lubab Mor-

gensterni tegevus vene raamatu hankimisel järeldada otse vastupidist. Kuna Morgensterni sellesuunalist tegevust toetasid nii rektorid Georg Friedrich Parrot ja Johann Philipp Gustav Ewers kui ka kuraatorid Friedrich Maximilian Klinger, hiljem Karl Læven, oli venekeelse kirjanduse hankimine mitmeti soodustatud olukorras. Eriti palju tegeles sellega rektor G. Ewers, kes võttis ka ise vahetult osa Peterburis ilmuva kirjanduse nõutamisest ja selle vahendamisest ülikooli raamatukokku. Ewersi ja Morgensterni vaated ühtisid siinjuures täielikult: ülikooli huvid ja areng eeldasid kursisolekut kogu Venemaa teaduse ja eluoluga. Venekeelse kirjanduse ostmiseks taotles Ewers lisadotatsiooni, mis ka saadi /5/. Peterburist ostetud arvukamate partiide eest maksti küllalt suuri summasid: mõnesajast rublast mitme tuhandeni.

Vene raamatu tulme jälgimist raskendab asjaolu, et nii kirjavahetuses kui ka sissekanderaamatuis esitatakse raamatu tiitel sageli saksa keeles, kuigi mõnikord lisatakse märkus "russisch", "in russ. Sprache". Pealiskaudsel tutvumisel raamatukogu arhiivmaterjalidega võib tekkida mulje, et tunti huvi põhiliselt vöörkeelse kirjanduse vastu, enamasti saksa, ladina ja prantsuse keeles. Samas tähendas aga vöörkeelse raamatu ost Peterburist ostu soodustatud tingimustel, sest jäid ära transpordikulud Lääne-Euroopast Venemaale.

Suurt abi osutasid Morgensternile professorid A. Vojekov ja G. Glinka, kes lühikest aega oli töötanud Peterburis väliskirjanduse tsensorina. Neil olid head sidemed Peterburi kirjanike ringkondadega. Aktiivsete kontaktide tulemusena saadi annetustena, vahetuse või ostude teel üle 200 raamatu - Karamzini, Fonvizini, Deržavini, Puškini, Sumarokovi, Batjuškovi, Žukovski, Kantemiri, Tatištševi, Lomonossovi jt. teoseid: М. Ломоносов. Полные сочинения; Летопись о мятежах и о разорении Московского государства; Русская правда; Словарь Академии Российской (в 6 томах); География полной Русской империи /6/. Aastail 1803 - 1806 maksti Glinka vahendusel saadud raamatute eest 868 rubla 80 kopikat /7/.

Head koostöösuhted kujunesid Morgensternil Peterburi raamatukaupmeeste W. Graeffi, I. Glazunovi ja Teaduste Akadeemia raamatukaupluse juhataja W. Mayeriga. Morgensterni ja Graeffi kontaktide kõrgperiood langes aastaisse 1820 - 1836. W. Graeff andis igal aastal välja Peterburis leiduvate prantsuskeelsete raamatute kataloogi, mille põhjal Morgenstern ostis raamatuid

Graeffi vahendusel ka teistelt raamatukaupmeestelt ja eraisikult. Arved ulatusid mõnest rublast mitmesajani. Graeffilt ostetud kirjandus oli teaduslik, domineerivalt prantsuse, saksa- ja ladinakeelne, kuid arvukalt oli ka nõutavat venekeelset teaduslikku kirjandust /8/.

Peterburi nimekaimalt raamatukaupmehelt I. Glazunovilt, kellel oli sajandivahetusel Peterburi kõige paremas rajoonis - Nevskil ja selle lähedal - 5 raamatukauplust /9/, ostis ülikooli raamatukogu põhiliselt venekeelset kirjandust. Saadi ka ajakirju: "Санктпетербургский вестник"; "Сибирский вестник"; "Известия Российской Академии"; "Собрание записок о жизни Петра Великого" (в 6 томах). Kirjavahetus I. Glazunoviga, kes tundis hästi raamatukonjunkturi ja hindu Peterburis, kestis aastail 1820 - 1830 ja oli väga tihe. Glazunovi viimastel kirjadel oli allkirja juures märge: Комиссионер Императорской Академии Наук /10/.

Kuigi Peterburi üheks kuulsamaks raamatukaupmeheks loeti Aleksandr Smirdinit, olid Morgensterni ja Smirdini kontaktid üsna põgusad (~1828 - 1830) ja pigem jahedad. Näib, et Morgenstern saatis Smirdinile vaid ühe tellimiskirja, mille alusel saabus Tartusse raamatuid 1398 rubla eest (3 kast) /11/. A. Smirdini kolossaalse kirjastustegevuse tulemusena ilmus Peterburis mitmeid almanahhe, kogumikke ja ajakirju /12/, millest nõutavamad osteti ka ülikooli raamatukogule, nende seas Smirdini raamatukaupluse juures asuva suurepärase avaliku raamatukogu koondkataloog: Роспись российских книг для чтения из библиотеки Александра Смирдина. СПб., 1828.

Raamatukogu jaoks hinnatavad olid kontaktid W. Mayeriga aastail 1817 - 1822 /13/. Kuigi Peterburi Teaduste Akadeemia raamatukaupluse juhataja, tegeles Mayer raamatute müretsemisega ülikooli raamatukogu tellimusel ka teistelt raamatukaupmeestelt Peterburis, sageli välismaaltki. Näiteks saadi tema kaasabil puutumatu kätte kast raamatutega, mis oli Londonist saabunud Peterburi Tolliametisse /14/. Mayerilt ostetud vene- ja võõrkeelne kirjandus oli peaaegu eranditult teaduslik. Suurt abi osutas W. Mayer Peterburis ilmuvate venekeelsete ajakirjade saamisel. Nimetatagu, et Mayeri kaudu osteti ülikooli raamatukogule "Подробная Карта Российской империи" (144 lehte 157 rubla eest) /15/, Karl Linné "Система природы" /16/ ja prof. Carl Christian Fried-

rich Ledebourile Pallase "Flora Rossica".

Tartu ülikooli raamatukogule olid eriti tähtsad sidemed Peterburi Teaduste Akadeemiaga, millest annab ülevaate TRÜ TR töötaja Tatjana Šahhovskaja oma uurimuses "Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu sidemed Peterburi Teaduste Akadeemiaga" (käsikiri TRÜ TR-s). Aastail 1802 - 1839 saadi Teaduste Akadeemialt kas otse või akadeemikute vahendusel üle 200 väljaande: Teaduste Akadeemia toimetisi, aruandeid, Lääne-Euroopa autorite tõlkeid vene keelde jm. teaduslikku kirjandust paljudelt erialadelt nii vene kui võõrkeeltes. Sageasemateks annetajateks olid P. Köppen (34 raamatut), Ch. M. Frähn (25), H. K. E. Köhler (23) jt. Paljudel annetustel on autoripühendused ülikooli raamatukogule või K. Morgensternile.

Sageli pole võimalik teha kindlat vahet vahetuse ja annetuse vahel ega piiritleda, kas saadetise taga on asutus või üksikisik.

Keiserliku Avaliku Raamatukogu direktorilt A. Oleninilt saadi raamatukogu aruandeid ja mitmesuguseid meetodilisi materjale (kõik vene keeles, alates 1814. aastast), prof. I. Kaidanovilt Tsarskoje Seloo lütseumi programme jm. materjale (alates 1814. aastast), prof. Martõnovilt Pedagoogilise Instituudi materjale (1816).

Arvukalt saadi mitmesuguseid Venemaa kooliõpikuid, õppeprogramme, õppeasutuste juhendeid, eeskirju, teaduslike väljaandeid kõige erinevatelt teadusaladelt Peterburi Ülemkoolilt (Oberschule), mida raamatukogu kõrgelt hindas, näit.: Исследование свойства и причин богатства народов. Творение Адама Смита. СПб., 1803 (в 4 т.); Начальныя основания ботанической философии. СПб., 1809.

Ka Peterburi ülikooliga vahetati loengute kavasid, ülikooli väljaandeid ja monograafiaid, kuid üldiselt on raamatukogu arhiivimaterjalides andmeid kahe ülikooli raamatukogu suhete kohta võrdlemisi napilt.

Tartu ülikooli raamatukogu tulme seisukohalt olid viljakad kontaktid veel paljude Peterburi asutuste ja seltsidega: Kunstide Akadeemia, Meditsiinilis-Kirurgiline Akadeemia, Rahvahariduse Ministeerium, Mäeinseneride ja Teedeinseneride Korpuse instituudid, Vene Kirjanduse Sõprade Selts, Venemaa Piibliselts, Admiraliteet jmt. Ehkki Piibliseltsi presidendi, hilisema ülikooli kuraatori K. Lieveni vahendusel saadud kir-

jandusest suurem osa olid piiblid kõige erinevates keeltes, leitud peaaegu igas partiis ka eestikeelseid piibleid, samuti teaduslikku kirjandust: Linde's. Polnische Lexicon (6 köidet); De fatis et progressibus rei herbariae Köitelt olid eriti suure väärtusega 1819. a. saabunud, Londonis väljaantud 45 piibli luksusköited sinises marokkaanis /17/.

Hinnatav oli K. Morgensterni tegevus venekeelse perioodika komplekteerimisel. Raamatukokku hakkas regulaarselt tulema väga nõutavaid ajakirju ja ajalehti. Kuid just perioodika nõutamine oli eriti komplitseeritud, sest aastakäigu ettetellimist siis ei praktiseeritud. Korrespondentide võrgu abil tegeldi pidevalt jooksva aasta üksiknumbrite ja eelnenud aastakäikude puuduolevate numbrite komplekteerimisega. Arvukaist Peterburist saabunud ajakirjadest nimetatagu järgmisi: "Библиографические листы" (alates 1825. aastast), "Вестник Европы" (1802), "Журнал законодательства" (1817), "Московские ведомости" (1803), "Отечественные записки" (1822), "Русский зритель" (1828), "Северная пчела" (1825), "Северный архив" (1822), "Сын отечества" (1828), "Новый магазин естественной истории, физики, химии и сведений экономических" (1822) /18/.

Ülikooli raamatukogu 1819. a. aruandes esitatud kokkuvõttest 1802.- 1818. a. kohta selgub, et 1819. a. alguseks oli raamatukogu saanud 30 925, neist ostudena 27 443, kinkidena 3482 raamatut /19/. Morgensterni lahkumisaastaks koosnes raamatukogu ligi 60 000 köitest, venekeelseid u. 2000. Võrdluseks olgu märgitud, et saksakeelseid oli 18 500, ladinakeelseid 7800, prantsuskeelseid 3600, ingliskeelseid 2300 köidet /20/. On täielik alus väita, et Morgensterni sihipärase tegevuse tulemusena saadi suur osa, ühtlasi ka paremik sel perioodil Venemaal väljaantavast teaduskirjandusest. Võib ka väita, et just tänu väga tihedatele kontaktidele Peterburiga avardusid ülikooli raamatukogu kasutajaskonna võimalused osa saada Venemaa teaduselust ja kultuurist.

1. Morgenstern, K. Meine Beschäftigungen. - TRÜ TR KHO, Mrg. DXCIII, l. 44.
2. Noodla, K. K. Morgenstern ja Tartu ülikooli raamatukogu. - TRÜ toimetised, vihik 262, lk. 51.
3. Копанев А.И. Население Петербурга в первой половине XIX века. Москва-Ленинград, 1957, с. 57, 107.
4. Vigel, E. Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu asutamine ja areng aastail 1802 - 1839. - TRÜ toimetised, vihik 115, Trt., 1962, lk. 54.
5. Ibid., lk. 54.
6. Alfabetisches Verzeichniss der ... verschiedenen Bücher durch Kummer, Gauger u. a. Buchhändler. - TRÜ TR KHO, f. 4, nim. 1, s. 169, l. 79, 124, 134.
7. Noten der russischen Bücher angekauft durch prof. Glinka und Woyeikov. - TRÜ TK KHO, f. 4, nim. 1, s. 185.
8. Briefe und Noten von W. Graeff in St. Petersburg. TRÜ TR KHO, f. 4, nim. 1, s. 216.
9. Зайцева А.А. Новые материалы о русских книжных лавках в С.-Петербурге в конце XVIII - начале XIX века. Книжное дело в России в XVI - XIX веках. Л., 1980, с. II6-143.
10. Briefe und Noten von Ivan Glasunov. - TRÜ TR KHO, f. 4, nim. 1, s. 204.
11. Briefe und Noten von A. Smirdin. - TRÜ TR KHO, f. 4, nim. 1, s. 208.
12. Смирнов-Сокольский Н. Книжная лавка А.Ф. Смирдина. М., 1957.
13. Briefe und Noten von W-m Mayer in St. Petersburg. - TRÜ TR KHO, f. 4, nim. 1, s. 197.
14. Missive. - TRÜ TR KHO, f. 4, nim. 1, s. 18, l. 11.
15. Missiv-Buch. TRÜ TR KHO, f. 4, nim. 1, s. 16, l. 57.
16. Ibid, l. 10.
17. Journal über die auf der Kaiserlichen Universitätsbibliothek zu Dorpat geführten Geschäfte. - TRÜ TR KHO, f. 4, nim. 1, s. 3, l. 146.
18. Verzeichnisse der Bücher und andere Schriften betreffend die Komplettierung der Bibliothek. - TRÜ TR KHO. f. 4, nim. 1, s. 156.

19. Missive. TRÜ TR KHO, f. 4, nim. 1, s. 18.
20. Vigel, E. Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu asutamine ja areng aastail 1802 - 1839. - TRÜ toimetised, vihik 115. Trt., 1962, lk. 74-75.

TARTU ÜLIKOOLI ÕPPEJÕUDUDE ISIKLIKE RAAMATUKOGUDE
KOOSTISEST 19. SAJANDI I POOLEL

K. Noodla

Isiklike raamatukogude tähtsus paikkonna kultuuripildis ja ühiskondliku ning teadusliku mõtte levitamisel on järjest rohkem võitmas kultuuri- ja teadusloo uurijate tähelepanu. Mõõdunud sajandi Tartu isiklike kogude selgitamisel õnnestus leida nimestikke ka ülikooli 23 õppejõu ja mõne ametniku raamatuvara kohta. Alljärgneva eesmärk on juhatada uurijaid selle huvitava, kuid seni peaaegu täiesti kasutamata materjali juurde.

Iga raamatukogu puhul tuuakse selle omaniku nimi ja kogu koostist mõjutanud biograafiaandmed (sünnikoht, eluaastad, kus ülikoolis õppinud, kus töötanud, töökoht Tartu ülikoolis ja loengute temaatika) /1/, /2/. Edasi antakse raamatukogu suurus ja proportsioonid ning sisu lühike iseloomustus (humanitaarteadusliku kirjanduse kohta). Annotatsioon lõpeb viitega nimestike (daatumid vana kalendri järgi) leidumusele. Inventariumid (pärandinimestikud), oksjonikataloogid ja protokollid ei pruugi alati registreerida omaniku kõiki raamatuid, kuid igal juhul loendavad olulisema osa. Nimelised oksjonikataloogid pakuvad teinekord lisana ka võõraid, ent ikkagi ülikooliga seotud isikutele kuulunud raamatuid.

Üldvaates sisaldasid kõik raamatukogud mingil määral, harilikult suuruselt sõltuvalt, ladina, kreeka, saksa, prantsuse ja inglise, enamasti ka vene keele õpikuid, grammatikaid ning sõnaraamatuid, antiikautorite teoseid, ajaloo- ja geograafiaraamatuid (ka maakaarte) ning reisikirjeldusi, matemaatikaõpikuid, mõne looduslooraamatu, bibliograafianimestikke (eeskätt J. S. Erschi seeriaid 18. saj. II poolel ja 19. saj. algul ilmunud saksakeelsest kirjandusest), perioodikat (erialaseid, üldteaduslikke ja retsensioonajakirju-ajalehti), mõne juturaamatu ja pisut vaimulikke kirjandust. Veel leidis juriidilisi käsiraamatuid ja kohalikke seadusi-määrusi (Baltica) ning üht-teist Venemaa kohta (Rossica). Selle poolest sarnanevad vaadeldavad kogud Tartu linnakodanike isikliku raamatuvarega /3/. Ootuspäraselt leidis aga õppejõududel ka

Tartu (ja muidki) dissertatsioonid (sageli märgitud summaarselt), oma kolleegide töid ja kirjandust Tartu ülikooli kohta.

PÖSCHMANN, Georg Friedrich (1768 Naumburg - 1812), õppis Leipzigin; 1802 - 1812 üldajaloo professor, pidas loenguid ka Vene riigi ajaloo, ajaloolisest etnograafiast; raamatukogu asedirektor.

1415 köidet (üle 731 nim.). Rikkalikult ajalookirjandust, aga esindatud ka kultuurilugu, filosoofia (Voltaire, Montesquieu, Fichte), pedagoogika (Basedow), entsüklopeediad (Bayle, Zedler), Baltica (Kelchi kroonika, Gadebusch, Hupel, Jannau, Friebe, Merkel, 17. saj. Tartu diss.), Rossica (Herberstein, Lomonossov, Kantemir, Storch); ilukirjandusest prantsuse (Molière, Racine, Fénelon), inglise (Shakespeare, Milton, Pope, Fielding, Sterne), saksa (Wieland, Herder) ja teisi (Cervantes) autoreid. Kaheksa 16. saj. raamatut, hulk 17. saj. väljaandeid.

Oksjonikataloog: Verzeichniss einer Sammlung von grösstentheils historischen Büchern. Riga, 1812. 52 S. (leidub RAKA-s 402/8/609, l. 77 - 103; fotokoopia TRÜ TR-s); oksjoniprotokoll 21. - 27. VIII 1813 RAKA-s 402/8/609, l. 105 - 116.

EWERS, Johann Philipp Gustav (1781 Amelunxen, Weseri ääres - 1830), õppis Göttingenis; 1810 - 1826 Vene ajaloo, statistika ja geograafia professor; loengutemaatika: põllumajandus, käsitöö ja kaubandus Vene riigis, üldajalugu, Euroopa riikide kaasaegne poliitika ja statistika; 1826 - 1830 riigi- ja rahvusvahelise õiguse ning poliitika professor.

1162 köidet (u. 781 nim.), arvatavasti osa kogust. 18. saj. lõpukümnendil ja 19. saj. algul ilmunud kirjandus, rohkesti ajaloo- ja õigusosalast (eeskätt õigusloolist) Euroopa riikide kohta, raamatuid poliitikast ja statistikast, allikmaterjalide publikatsioonid, teaduslikke ja poliitilisi ajakirju, teaduslike seltside väljaandeid (Peterburi TA, Vene Ajaloo ja Muinsuste Selts, Moskva LUS, Kopenhaageni Kuninglik Teaduste Selts, Freiburgi Ajalooselts), pedagoogikateoseid (Pestalozzi), Baltica't (Gadebusch, Sonntag, F. Bunge, Recke ja Napiersky leksikon, ajakirju, luulekogusid), Rossica't (ajalugu, majandus ja kaubandus, õigusküsimused),

80 nim. venekeelseid, kirjandust ülikoolide kohta; ilukirjandusest prantsuse (Racine, Chateaubriand), saksa (Jean Paul) ja inglise (Shakespeare) autoreid.

Oksjoniprotokollid 12. - 19. II 1832, 7., 9. VIII 1835 ja veebr. 1842 RAKA-s 402/8/795, l. 30 - 44, 67 - 70 ja 96 (fotokoopia TRÜ TR-s).

HANSEN, Heinrich August (1813 Döhren, Hannoveri läh. - 1849), õppis Bonnis; ajalooõpetaja Tartu gümnaasiumis; 1840-1849 TÜ eradotsent; loengutemaatika: üldajalugu, Vene ja Baltimaade ajalugu, ajalooline geograafia ja etnograafia, võrdlev keeleteadus, inglise keel, heebrea keele grammatika, araabia numismaatika jm. ÕES-i asutajaliige, abiesimees, mündikogu korraldaja.

971 köidet (514 nim.), enamasti 19. saj. ilmunud kirjandus. Rikkalikult esindatud ajalugu (ka Prantsuse revolutsioon, ajaloo filosoofia ja -metoodika, kreeka ja rooma ajalookirjanikud), filoloogia (romaani, germaani, slaavi, soome-ugri ja idakeeled), mõneti ka etnograafia, numismaatika, filosoofia (Montesquieu, Rousseau, Hegel), arvukamalt Baltica't (Russowi ja Kelchi kroonikad, Paucker, F. Bunge, Rücker, Ahrens, Faehlmann), Rossica't (Schlözer, Karamzin, Gmelin, Eichwald); ilukirjandusest inglise (Shakespeare, Milton, Scott, Byron, Moore, Bulwer-Lytton, Disraeli, Dickens), saksa (Goethe, Schiller) ja teisi (Dante, Irving) autoreid.

Raamatute kataloog RAKA-s 402/8/922, l. 4 - 15; oksjoniprotokollid 23. - 24. VIII 1850 ja 12. - 14. II 1851 samas, l. 23 - 24 ja 28 - 29.

ROTH, Georg Philipp August (1783 Kanepi - 1817), õppis Tartus teoloogiat; 1810 - 1817 eesti keele lektor.

662 köidet (571 nim.) ja noote (Bach, Mozart, Hoffmann) 34 numbrit. Leidub akadeemilisi sõnaraamatuid (vene, prantsuse), venekeelset kirjandust, raamatuid filosoofiast (Voltaire, Kant, Schelling, Schleiermacher), kirikuajaloost; Baltica't (Hupel); ilukirjandusest inglise (Milton, Fielding) ja saksa (Klopstock) autoreid. 10 eestikeelset raamatut (vaimulikud raamatud ja "Koliramat").

Raamatute nimestik RAKA-s 402/8/679, l. 21 - 52; oksjoniprotokoll 15. - 20. VIII 1817 samas, l. 93 - 103.

PETERSEN, Carl Friedrich Ludwig (1775 Tartu - 1822), õppis Halles ja Jenas; 1802 - 1818 saksa keele lektor; 1802-1822 raamatukogu ja tsensuurikomitee sekretär; luuletaja.

713 köidet (476 nim.), lisaks dublette. Kirjandust saksa keele kohta, ka idioomide sõnaraamatuid, saksa ilukirjandust (Goethe, Schiller), eriti luulet (Sachs, Opitz, Hagedorn, Uz, Fleming, Tieck) ja jutukirjandust (ka tõlkeid), anekdootide kogusid; prantsuse (Rabelais, Molière, Voltaire, Rousseau) ja inglise (Shakespeare, Fielding, Sterne) kirjaniike teoseid; raamatukatalooge ja -nimestikke, Rossica't (ka venekeelset); arvukalt Baltica't: Liivimaa vanem riinkroonika (1817), Hupel, Friebe, ajakirju (ka Rosenplänteri "Beiträge ..."), talurahvaseadusi, pisitrükiseid (põhikirjad, programmid, kõned, juhukirjad), laulikuid ja luuleraamatuid, Tartu dissertatsioonid aastast 1812 - 1821. Eestikeelseid raamatuid vähemalt 18 (O. W. Masingu töid, kalender, sabits, ämmaemandaraamat jm.), lätikeelseid 23. Neli 16. saj. raamatut.

Inventaarium jaan. 1824 RAKA-s 402/8/727, l. 39 - 55; oksjonikataloog: Verzeichniß einer Sammlung von schön-wissenschaftlichen, historischen, philologischen, theclogischen, juristischen und medicinischen Büchern. Dorpat, 1824, lk. 76 - 107; oksjoniprotokoll 15. - 21. VIII 1824 RAKA-s 402/8/727, l. 77 - 103.

RAMBACH, Friedrich Eberhard (1767 Quedlinburg - 1826 Tallinn); töötas Berlinis gümnaasiumiprofessorina; 1803 - 1826 kameralistika, rahanduse ja kaubanduse professor.

373 köidet (260 nim.), sealh. rahvamajandus, poliit-ökonoomia (A. Smith), kaubandus, rahandus, kameralistika, statistika, ajalugu (ka Prantsusmaa pärast revolutsiooni); raamatuid valgustusfilosoofiast (Voltaire, Rousseau, Diderot, Herder), pedagoogikast (ka Pestalozzi õpetusest); Baltica't (Hupel, Friebe, talurahvaseadused), Rossica't; ilukirjandusest prantsuse autoreid (Corneille, Molière, Racine, Boileau).

Raamatute nimestik 15. X 1826 RAKA-s 402/8/762, l. 10 - 11.

MÜTHEL, Johann Ludwig (1763 Cesvaine, Lätimaa - 1812), õppis Halles ja Göttingenis; töötas Riias kohtuametniku ja

advokaadina; 1802 - 1812 Liivimaa provintσιαalõiguse professor, pidas loenguid ka Liivimaa õiguse teistest kursustest.

386 köidet (305 nim.), sellest erialast 58 %, sealh. Baltimaade õigusosalast (statuudid, maapäevaotsused) ja õigusloolist (Gadebusch) kirjandust. Muu tavaline, lisaks vaid Rousseau pihtimused (saksa k.).

Inventaarium 8. VII 1812 RAKA-s 402/8/619, l. 8 - 14; oksjoniprotokoll 28. - 29. VIII 1813 samas, l. 45 - 50.

KLEINENBERG, Friedrich (1754 Bärbele, Kuramaa - 1813), õppis Göttingenis ja Halles; töötab advokaadina Kuramaal; 1804 - 1813 Kuramaa õiguse erakorraline professor.

713 köidet (540 nim.), sellest erialast 69 %, sealh. rohkesti seadusandlikku ja õigusloolist materjali Kuramaa kohta (ukaasid, patendid, statuudid, maapäevaotsused 1618 - 1700, kohtuaktid, osalt käsikirjalised), aga ka muud Baltica't (Henriku ja Kelchi kroonikad, Menius, Thor Helle, Gadebusch, Hupel, Friebe, Jannau, Merkel, "Provinzialblätter", "Dörptsche Zeitung", almanahh "Curonia", "Oeconomisches Repertorium"), raamatuid Taani ja Poola ajaloo, Rossica't (Lomonossov); perioodikat ("Allgemeine Litteratur-Zeitung", "Göttinger gelehrte Anzeigen", "Jenaische allgemeine Litteratur-Zeitung"); ilukirjandusest prantsuse (Molière, La Fontaine, Voltaire), inglise (Milton, Sterne), saksa (Lessing, Klopstock) ja itaalia (Petrarca) autoreid.

Oksjoniprotokoll 11., 14. VIII 1813 RAKA-s 402/8/632, l. 100 - 115 (fotokoopia TRÜ TR-s).

MEYER, Carl Friedrich (1757 Göttingen - 1817), õppis Göttingenis; töötab Tartus advokaadina, magistradi ja TÜ sündikusena; 1802 - 1817 tsiviil- ja kriminaalõiguse professor, pidas loenguid ka rooma õigusest.

886 köidet (510 nim.), sellest erialast 50 %, sealh. Göttingeni juristide (Hugo jt.) teoseid; Eesti-, Liivi- ja Kuramaa õigusosalast ja õigusloolist kirjandust; raamatuid ka poliitökonoomiast (A. Smith), filosoofiast (Montesquieu, Rousseau, Kant, Herder, Mendelssohn); ilukirjandusest prantsuse (Molière, Racine, Boileau, Fénelon), inglise (Shakespeare, Pope, Goldsmith, Young, Sterne), saksa (Hagedorn) ja itaalia (Goldoni) autoreid; Rossica't (ajalugu), ka venekeelset; Baltica't (Ceumerni "Theatridium Livonicum", 1690; Hupel, Jannau, Friebe, Krusenstern); vabamüürlaste kirjandust. Üks 16. saj. raamat.

Raamatute nimestik RAKA-s 402/8/688, l. 136 - 164; oksjonikataloog: Verzeichniß der Bibliothek des ... Professors Dr. K. F. Meyer. Dorpat, 1822. 48 S. (Est. A-2951).

LAMPE, Friedrich (1776 Dresden - 1823), õppis Leipzgis; töötab advokaadina Kuramaal; 1813 Kuramaa õiguse erakorraline professor, 1814 - 1823 riigi ja rahvaste õiguse professor; luges mitmesuguseid õigusteaduse kursusi.

Üle 3366 kõite. Rohkesti seadusandlikku ja õigusloolist kirjandust, eeskätt Kura-, aga ka Liivi- ja Eestimaa kohta, sealh. üle 40 kõite käsikirju; Baltica'st veel kroonikaid (Henning, Fabricius), Gadebuschi, Hupeli, Merkeli, Fischeri jt. töid; raamatuid rahvamajandusest ja poliitökonoomiast (A. Smith), Prantsuse revolutsioonist ja Napoleonist, filosoofiateoseid (Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Kant 12 nim., Fichte, Hegel, Herder, Jacobi, Sulzer, Herbart, Mendelssohn, Hamann, Eberhard), filoloogiakirjandust, retoorikaõpikuid, retsensioonajakirju ("Allgemeine Jenaische Litteratur-Zeitung"), erialaleksikone, bibliograafia-teoseid (Erschi seeriad, Beck), Rossica't (seadusandlus, ajalugu, kaubandus), hulk juriidilisi (107) ja meditsiinilisi dissertatsioone; ilukirjandusest inglise (Shakespeare, Milton, Pope, Fielding, Swift, Goldsmith, Sterne, Sheridan), saksa (Gellert, Lessing, Klopstock, Goethe, Schiller, Novalis, A. W. ja F. v. Schlegel) ja itaalia (Dante) autoreid. Kuus 16. saj. raamatut.

Raamatukogu nimestik nov. 1823 RAKA-s 402/8/735, l. 95-159; oksjonikataloog: Verzeichniß der vom ... Professor Lampe abgelassenen juristischen, historischen, philosophischen, philologischen, theologischen u. s. w. Bücher. Dorpat, 1823. 125 S. (leidub KM-s ja TA TR-is); oksjoniprotokoll 28. I-15. II 1824 RAKA-s 402/8/735, l. 249 - 370.

HENZI, Rudolf (1794 Bern - 1829), õppis Bernis, Tübingenis, Göttingenis ja Pariisis; 1820 - 1829 eksegeesi ja idakeelte professor.

Üle 869 kõite (663 nim.), sellest teoloogilist 69 %. Sisaldab orientalistikat (ka käsikirju), inglise kirjanike (Bunyan, Young) teoseid. Üks 16 saj. raamat, elseviire.

Oksjoniprotokoll 9. - 17. VIII 1829 RAKA-s 402/8/776, l. 25 - 52

LENZ, Gottlieb Eduard (1788 Tartu - 1829), õppis Tartus; 1824 - 1829 praktilise usuteaduse professor.

Üle 2464 köite, sellest teoloogilist 50 %. Rikkalikult esindatud filosoofia (Bayle, Kant 12 nim., Fichte 9 nim., Jacobi 7 nim., Hegel, Schelling, Schopenhauer, Hamann, Jaesche), ka pedagoogika (Rousseau, Pestalozzi, Basedow), kirjanduslugu (A. W. ja F. v. Schlegel, Klinger), ajakirjad (Schlegelite "Athenaeum", Berliini TA toimetised, "Der Zuschauer" jm.), bibliograafianimestikud (Erschi seeriad); Baltica (Hupel, Friebe, Sonntag, Fischer, O. W. Masing, "Dörptsche Zeitung", kooliraamatud, luulekogud); Rossica (ajalugu); ilukirjandusest saksa (Wieland, Tieck, Goethe, Schiller, Jean Paul 25 nim.), inglise (Shakespeare, Fielding, Sterne, Scott), prantsuse (Voltaire) ja teisi (Dante, Calderon) autoreid. Bestikeelseid raamatuid 16 (O. W. Masing 5 nim., Luce "Sarema Jutto ramat", kalendreid jm.), läti keele grammatikaid. Viis 16. saj. raamatut.

Oksjoniprotokoll 25. VIII - 11. IX 1830 RAKA-s 402/8/780, l. 26 - 103.

KLEINERT, Adolf Friedrich (1802 Lützen - 1834), õppis Königsbergis; 1829 - 1834 eksegeesi ja idakeelte professor.

1672 köidet (1136 nim.), sellest teoloogilist 75 %. Leidub orientalistikat, filosoofiakirjandust (Hegel 7 nim., Schelling 6 nim., Kant, Fichte, Mendelssohn, Herbart), saksa kirjaniike (Klopstock, Goethe, Schiller) teoseid. Kaheksa 16. saj. raamatut, 17. saj. hollandi trükiseid.

Oksjoniprotokoll 4. - 14. II 1835 RAKA-s 402/8/815, l. 12 - 104.

ARZT, Philipp Erdmann Heinrich Gottlob (1746 või 1747 Saksimaa - 3.VIII 1802); dets. 1800 määrati keemia ja farmaatsia professoriks.

Üle 156 köite (üle 94 nim.), sellest erialast 56 %, muu tavaline, sisaldab ka filosoofiateoseid (Kant, Fichte). Üks 16. saj. raamat (Paracelsus).

Inventaarium 9. VIII 1802 RAKA-s 402/8/475, l. 12 - 14; oksjoniprotokoll 16. IV 1803 samas, l. 61 - 62.

GIESE, Johann Emmanuel Ferdinand (1781 Schaumburg - 1821 Miitavi); töötas Harkovi ülikoolis; 1814 - 1821 TÜ keemiaprofessor.

1601 köidet (686 nim.); enamasti erialane kirjandus (ka käsikirju), sealh. ka Rossica't (Moskvas, Harkovis ja Peterburis ilmunud loodusteaduslikke töid). Kolmteist 16. saj. raamatut. 1114 köidet säilitatakse TRÜ TR-s memoriaalkoguna /4/.

Raamatute kataloog TRÜ TR KHO-s 4/1/483, l. 4 - 23, inventarium 23. VIII 1821 RAKA-s 402/8/714, l. 18; oksjoni-protokoll 12. IX 1821 samas, l. 40.

HUTH, Johann Sigismund Gottfried (1763 Anhalt - 1818), õppis Halles; professor Frankfurdis Maini ääres ja Harkovis; 1811 - 1818 TÜ matemaatikaprofessor, pidas loenguid ka matemaatilisest geograafiast, astronoomiast, sõjateadusest.

2168 köidet (üle 1519 nim.), sellest erialast 75 %. Arvukalt keeleraamatuid (ka itaalia, hollandi, ungari, poola, idakeeled), filosoofiateoseid (Voltaire, Rousseau, La Mettrie, Kant, Schelling); ilukirjandusest saksa (Gellert, Lessing, Wieland, Herder, Schiller), inglise (Shakespeare, Goldsmith, Sterne) ja prantsuse (La Fontaine, Fénelon) autoreid. Üheksa 16. saj. raamatut.

Oksjonikataloog: Verzeichniß der vom ... Professor Huth nachgelassenen Bücher. Dorpat, 1818, 84 S. (Est. A-10978); oksjoniprotokoll 12. - 22. VIII 1818 RAKA-s 402/8/691, l. 127 - 149.

SENF, Carl Eduard (1810 Tartu - 1849), õppis Tartus ja Saksa ülikoolides; 1834 - 1837 matemaatika eradotsent, 1837-1849 rakendusmatemaatika professor.

300 köidet (206 nim.), sellest erialast 84 %. Arvatavasti osa kogust. Enamasti 19. saj. ilmunud kirjandus, pisut filosoofilist (Herbart, Erdmann, Strümpell).

Raamatute nimestik RAKA-s 402/8/926, l. 12 - 15.

JOCHMANN, Johann Ludwig (1787 Pärnu - 1814), õppis Tartus ja Saksa ülikoolides; 1807 - 1809 töötas TÜ kliinikutes, 1811 - 1814 eradotsent kirurgiakateedris.

262 köidet (üle 170 nim.), sellest erialast 89 %, sealh. P. Wilde "Liefländische Abhandlungen ...", Pöltsamaa, 1782; muu harilik.

Oksjoniprotokoll dets. 1818 RAKA-s 402/8/646, l. 52 - 56.

KAUZMANN, Michael Ehrenreich (1768 Schwabach - 1816 Tallinn), õppis Erlangenis; 1803 - 1805 prosekter, 1805 -

1810 kirurgiaprofessor; hiljem töötas arstina Tartus ja Riias.

782 köidet (587 nim.), sellest erialast 98 %. 14 nim. talist kirjandust, sealh. Hupeli "An das Lief- und Ehstländische Publikum", 1772. - Kataloogi lõpus 180 nim. Tartus ja Saksa linnades ilmunud meditsiinidissertatsioonid ja -dispuute, 120 juriidilist dissertatsiooni, programmi ja kõnet; lõpuks 47 nim. mitmesuguse sisuga kirjandust, sealh. Voltaire'i, Schilleri, Friedrich II teoseid ja ka venekeelseid raamatuid.

Oksjonikataloog: Verzeichniß der größtentheils medicinischen Bibliothek und chirurgischen Instrumenten-Sammlung des ... Dr. M. E. Kauzmann. Dorpat, 1817. IV, 76 S. (Est. A-10873).

STRUVE, Ludwig August (1795 Altona - 1828), õppis Tartus; 1823 - 1828 teraapia ja kliinilise meditsiini professor. 849 köidet (629 nim.), erialakirjandus; suurem kogu välismaa ja Tartu dissertatsioonid (summaarselt). Kaks 16. saj. raamatut.

Oksjoniprotokoll 28. I 1829 RAKA-s 402/8/771, l. 12-25.

STYX, Martin Ernst (1759 Riia - 1829); 1800 - 1826 anatoomia ja kohtuarstiteaduse professor.

388 köidet (315 nim.), sellest erialast 86 %, lisaks noote (Mozart, Haydn) 54 numbrit. Erialakirjanduse hulgas ka mitme maa farmakopöasid, populaarteaduslikke arstiraamatuid; leidub ka Baltica't (Hupel, Friebe, Fischer, Krusenstern, Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsiateedi väljaandeid, ajakirju) ja Rossica't ("Journal der russischen Literatur").

Oksjoniprotokoll 21. VIII 1829 RAKA-s 402/8/777, l. 21-27.

CICHORIUS, Ludwig Emil (1770 Leipzig - 1829), õppis Leipzgis; 1804 - 1814 anatoomiateatri prosekotor ja erakorraline professor, 1814 - 1827 anatoomia, füsioloogia ja kohtuarstiteaduse professor.

1004 köidet (632 nim.)[☒], sellest erialast 49 %; lisaks noote (Mozart, Beethoven jt.) 57 numbrit. Leidub filosoofia-

[☒] Seega on täiesti ekslik S. Talviku märged, et Cichoriusest "järeljäänud raamatukogu koosnes vaid ühest vanast kulunud käsikirjast" /5/.

teoseid (Rousseau, Voltaire, Mably, Kant, Fichte, Schelling, Jacobi), raamatuid esteetikast, kirjandust Napoleoni kohta, ajakirju ("Der deutsche Merkur", "Die Muse", "Thalia", "Musenalmanach"); ilukirjandusest saksa (Gellert, Klopstock, Wieland, Bürger), inglise (Shakespeare, Goldsmith, Scott) ja prantsuse (Rabelais) autoreid, saksa noorsoo- ja lastekirjandust. Neli 16. saj. raamatut.

Inventaarium 29. III - 9. IV 1829 RAKA-s 995/1/12456, l. 8 - 16.

HUECK, Alexander Friedrich (1802 Tallinn - 1842), õppis Tartus; 1830 - 1833 anatoomia prosekter ja erakorraline professor, 1833 - 1842 anatoomia ja kohtuarstiteaduse professor; ÕES-i president 1841 - 1842.

928 köidet (618 nim.), sellest erialast 55 %, lisaks hulk dissertatsioonid. Sisaldab filosoofiateoseid (Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Diderot, Helvétius, Hegel, Mendelssohn, Schopenhauer), teadusasutuste publikatsioonid (Peterburi TA, Rootsi TA, Moskva LUS, Pariisi Loodusteaduste Rahvusemuuseum), pildigaleriide katalooge; Baltiica't (Recke ja Napiersky leksikon, luulekogusid), Rossica't ja Tartu dissertatsioonid aastatest 1805 - 1827 ja 1830 - 1843; ilukirjandusest prantsuse (Corneille, Molière, Boileau), saksa (Lessing, Klopstock, Wieland, Jean Paul, A. W. ja F. v. Schlegel), inglise (Shakespeare, Byron) ja ameerika (Cooper) autoreid.

Raamatukogu kataloog RAKA-s 402/8/867, l. 105 - 112; oksjoniprotokoll 2. - 7. VIII 1843 samas, l. 113 - 117.

ASMUSS, Martin (1784 Lübeck - 1844), õppis Tartus; õpetaja Tartu koolides, kohtuametnik; 1828 - 1844 TÜ rentkambri raamatupidaja ja sekretär; kirjanik.

Üle 4475 köite. Järjekindlalt täiendatud kogu. Teemaatika: rahvalaulud ja vanasõnad, murdeluule ja idioomide sõnaraamatud, ilukirjanduse (saksa, inglise) tähtteosed ja saksa rahvaraamatud, J. W. Goethe teosed ning kirjandust tema kohta (20 nim.), lastekirjandus, kirjanduslugu, pedagoogika (filantropistid, Pestalozzi ja tema koolkond, kodune kasvatus, tütarlaste kasvatus), rahvakoolid, kooliõpikud, perioodika (teaduslikud: "Deutsches Museum", "Athenaeum"; rahvaajakirjad nagu "Pfennig-Magazin", ka ajalehed), saksa rahvakalendrid ja kirjandusalmanahhid; Baltiica: ilukirjandus (almanahhid, luule- ja laulukogud), lasteraamatud, kooliraama-

tud, koolide organiseerimine, perioodika (Merkeli "Ernst und Scherz", "Das Inland", "Dörptsche Zeitung"); raamatu-nimestikud ning -kataloogid (umb. 100 nim.). Neli 16. saj. raamatut (kroonikad, Theuerdank).

Raamatukogu nimestik /sept. 1844/ ja oksjoniandmed /veebr. 1845/ RAKA-s 402/8/886, l. 21 - 59g (fotokoopia TRÜ TR-s).

K i r j a n d u s

1. Биографический словарь профессоров и преподавателей Имп. Юрьевского, бывш.Дерптского, университета за сто лет его существования (1802-1902) / Под ред.Г.В.Левинского, т. I - 2. Юрьев, 1902-1903. VI, 666; VI, 656 с.
2. Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710 - 1960, hrsg. v. W. Lenz. Köln - Wien, 1970. XV, 931 S.
3. Noodla, K. Raamat Tartu kodudes XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul. - Keel ja Kirjandus, 1980, nr. 9, lk. 547 - 555.
4. Ilomets, T. Prof. F. Giese memoriaalkogust. - TRÜ Teadusliku Raamatukogu 5. teadusliku konverentsi materjalid. Trt., 1972, lk. 25 - 28.
5. Talvik, S. F. R. Faehlmann kui inimene ja arst. - Friedr. Rob. Faehlmann'i album. Trt., 1929, lk. 22.

KARL MORGENSTERNI KUNSTIALASED KIRJUTISED

T. Nurk

Tartu ülikooli taasavamisel 1802. a. asus Tartusse rohkesti õpetatud mehi, nende hulgas ka K a r l M o r g e n - s t e r n (1770 - 1852), kellel on suured teened ülikoolis. Saabunud Tartusse, lülitus K. Morgenstern aktiivselt ülikooli organiseerimistöisse, kuulus mitmesse komisjoni jne. Esteetika professuuriga liitus raamatukogu direktori kohustus, mida ta täitis suure vastutustundega 37 aastat. Kunstiajaloo ja esteetika kursuse rikastamiseks asutas ta 1803. a. ülikooli kunstimuseumi ja oli selle juhatajaks 1837. aastani. Kõigi nende paljude kohustuste kõrval tegutses ta viljaka kirjamehena, koostas või retsenseeris filosoofia-, kirjandus- ja kunstiprobleeme käsitlevaid artikleid ning teoseid. Ka vääris ta tunnustuse oraatorina ülikooli pidulikel koosolekuil. 1833. a. sügisel pensioneeriti K. Morgenstern professori ametist. Vabanenud ka kunstimuseumist (1837) ja raamatukogust (1839), veetis ta oma vanaduspäevad Tartus, uurides, kirjutades ja kunstikogu hooldades.

Mitmekülgse ja haritud isiksusena on K. Morgenstern paelunud uurijate tähelepanu. Ulatuslikumalt käsitleti K. Morgensterni paljutahulist tegevust 1970. a. tema 200. sünni juubeli tähistamiseks ilmunud TRÜ Teadusliku Raamatukogu artiklitekogumikus /1/. Ka koostati K. Morgensterni personaalbibliograafia, mis sisaldab ligikaudu 450 nimetust, neist umbes 250 sedelit K. Morgensterni enda trükkis avaldatud kirjutistest.

Oma kirjutisi avaldas K. Morgenstern alates 1791. aastast kuni 1849. aastani Saksamaal ja Baltikumis ilmunud filosoofia- ja kirjandusajakirjades, rohkesti ka eri raamatuna. Maksimaalselt kasutas ta ära tema enda poolt välja antud kolmeköitelise artiklitekogumiku /2/. Tema kunstikirjutisi on läbi vaadatud 37, lisaks Itaalia-reisi raamat. Sisult on püütud neid koondada alaliikideks: artiklid kunstipärandi kohta, kaasaja kunsti valgustavad kirjutised, reisikirjad ja kunstiraamatute retsensioonid. K. Morgenstern oli osav sulemees. Tema rikas ja valitud sõnavara on vermitud voolavatesse lausetesse, kuid ülev stiil on vaba paatoslikust ülepaakumisest. Ta nõuab äärmist täpsust, kasutades väga sageli

viiteid kirjandusele ja selgitavaid notiitse. Üldiselt ise-loomustab K. Morgensterni artikleid tema kaasaegsele saksa kunstikirjandusele omane faktoloogilis-kirjeldav lähenemine.

Kunstiajaloo uurimisele pani 18. saj. keskel aluse Johann Joachim Winckelmann (1717 - 1768). Tema teostes "Mõtted kreeka kunstiteoste jäljendamisest" ("Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke", 1755) ja "Vanaaja kunsti ajalugu" ("Geschichte der Kunst des Altertums", 1764) väljendatud klassikalise kunsti ilu idealiseeriv teooria sai suundaandvaks klassitsismile ja vaimustas noort põlvkonda nii Saksemaal kui ka väljaspool. Saksemaal ei kujunenud klassitsism valitsevaks kunstivooluks, sest saksa valgustusliikumises oli suur osa kodanlusel, kelle moraliseeriv ja pietistlik maailmavaade mõjutas kirjanduses ning kunstis sentimentalismi ja romantismi mõjule tõusmist.

J. J. Winckelmanni klassikalist kunsti idealiseeriv õpetus ja saksa kunsti olukord mõjutasid ka K. Morgensterni. 1803. a. Tartu ülikoolis üliõpilastele auhindade väljaandmise esimesel aktusel pidas K. Morgenstern aktusekõne J. J. Winckelmannist ja avaldas selle teksti hiljem ka trükkis /3/. Ta annab ülevaate J. J. Winckelmanni elust, tema kiindumisest antiikkirjandusse ja -kunsti, mille tulemuseks oli süsteemi loomine antiikkunsti uurimisel. Kõne eesmärgiks oli tutvustada noorele põlvkonnale J. J. Winckelmanni sihikindlat tööd oma eesmärgi saavutamisel, mitte tema põhimõtete analüüsimine.

K. Morgensterni esimeseks arvestatavaks kunstikirjutiseks võib lugeda 1798. a. kirjutatud artiklit "Raffaeli Maarja Dresdeni Galeriis" /4/. Sama aasta suvel viibis K. Morgenstern poolteist kuud Dresdenis, kus korduvalt külastas ka galeriid. Viimasel käigul möödus ta kõigist kunstiteostest ja veetis lahkumishetked "Sixtuse madonna" ees. Üksikasjalikus kirjelduses ja täpselt kaalutletud sõnastuses avab K. Morgenstern maalil kujutatut, olles aldis teose pühalikule meeoleolule ja üldinimlikule tähenduslikkusele. Enim haarab teda Maarja naiselik õrnus ja emalik hellus, samas ka tema etteaimav mure oma poja saatuse pärast. K. Morgenstern imetleb Raffaeli kontuuri selgust ja figuuride kaalutletud paigutust, mis laseb mõjule pääseda kõigi tege- laste rahulikul ja üllal olemusel. Mõningaid probleeme teki- tab talle koloriit, mis tundub liialt summutatud, ent elavamad

värvid häirinuks kompositsiooni vaikust ja rahu. Ajapaatina oli ilmselt katnud ihutoone ja andnud neile liialt sügavaid varje.

Kümme aastat hiljem oli K. Morgenstern taas Dresdenis ja külastas galeriid. Sel puhul kohtus ta seal Gerhard von Kügelgeniga, kes kopeeris "Sixtuse madonnat" oma kodukabeli altarimaaliks. Kohtumise tähistamiseks pühendas K. Morgenstern varem kirjutatud artikli G. von Kügelgenile ning avaldas selle koos kirjaga sõbrale, kes jagas tema kiindumist Dresdeni madonnasse /5/. Ta tunnistab: "Ma rääkisin Sulle, et esimesel pilgul (ma olin siis juba 28-aastane) avas see maal mulle uue maailma ... Need tunnid, mil ma võisin segamatult maali vaadelda, samuti nagu Platoni teostele kuulunud periood, on ilusaimad minu elus. Esimene lahkumisehetk kauaigatsetust, lõpuks leitust oli kibe, valus, ühtlasi ka õnnestav, sest ma tundsin, et võtsin osa nähtust endaga igaveseks kaasa" /6/. Ja tundubki, et "Sixtuse madonna" jäi K. Morgensternile elu lõpuni ülima ilu ja kunstielamuse mõdupuuks.

1808. - 1810. a. reisiril tutvus K. Morgenstern Raffaeli teostega, mis Napoleoni vallutusretkel olid anastatud Itaaliast ja toodud Pariisi. Ta nägi Raffaeli viimast maali "Kristuse muutumine", mida ta tundis N. Dorigny ja R. Morgneni vasegravüüride kaudu ja oli ammu igatsenud näha originaalis. Ta kirjutab: "Nüüd istun lõpuks maali ees nägemaks seda oma silmadega. Juba varases nooruses soovitud, ärevates unistustes loodetud! Nüüd istun lõpuks siin, sest ma ainult ei unistanud, vaid ka tahtsin. Ammu olin otsustanud midagi kirjasõnas jäädvustada. Kümme korda tulin ja kümme korda lahkusin seda julgemata. Kuid saabus ärasõidupäev. Nii ma pean!" /7/. Selle vaatluse tulemuseks on kirjutis "Raffael Santi "Muutumisest"", mille ta avaldas eri raamatuna Raffaeli 300. surma-aastapäeva mälestamiseks. Ääretu põhjalikkusega analüüsib K. Morgenstern sündmusi - kurja vaimu väljaajamist ja Kristuse muutumist Tabori mäel, kirjeldab kõiki tegelasi ja teeb oletusi nende tunnete ning reageerimise kohta. Ta juhib tähelepanu oskuslikule valgusejaotusele ja imetlusväärsele õhuperspektiivile, kus võib märgata 6 - 7 eri plaani. Ta rõhutab kompositsiooni ülevaatlikkust 20 figuuri paigutamisel ja üksteisega seostamisel, mida võrdleb antiiksete reljeefide ning müntide ruumiökoonoomiaga. Vär-

vivalik, võrreldes Raffaeli teiste teostega, on rikkalikum ja erksam, kuid peamiste toonide tasakaalustamine annab maalile erilise rahu. Kogu kirjutist läbib hingestatus ja vaimumatus, milles ei tundu tehtud, vaid tõeliselt sügavat kunstielamust.

Pariisis õnnestus K. Morgensternil näha veel kaht Raffaeli maali - "Caecilia" ja "Madonna dell' Impannata" ("Madonna kaetud aknaga"). Mõlema kohta avaldas ta ulatuslikud kirjeldused. "Caecilia" puhul märgib ta punakat koloriiti, mis harmoneerub maali muusikalise meeleoluga /8/. Üldse tahaks ta seda maali näha kuskil kabelis, kus kõlaks Händeli oratoorium või inimhäälte laul. "Madonna dell' Impannata" kohta avaldasid kunstitudjad kahtlust, kas see on Raffaeli või hoopis Andreas del Sarto teos /9/. K. Morgenstern analüüsis maali talle omase põhjalikkusega. Püha Anna juures tekkis temalgi kahtlusi, sest oma laadilt meenutas pea Andreas del Sarto pintslikäsitlust. Kuid kompositsiooni selgus ja tegelaste hingestatus veensid teda pidama teost Raffaeli maalituks. Ka toetas ta oma arvamusel Giorgio Vasari tsitaadiga.

Kunstipärandist on K. Morgenstern peale Raffaeli teoste käsitletud Correggio "Ööd" /10/. Selle maali meisterlikumaks saavutuseks peab ta hele-tumeduse rakendamist ja valguse käsitlemist. Ta imetleb kunstniku oskust kujutada Jeesus-lapsest kiirgavat valgust ja selle jaotumist ruumis ja inimestel. Kui Raffaeli teostes maise ja taevase ühendamine ei tekitanud temas vastuolusid, siis Correggio "Öös" kritiseerib K. Morgenstern karjuste kohal hõljuvat inglite gruppi, mis ei sula kompositsiooni. Ta arvab, et see võinuks maalimata jääda, pealegi, kus inglid on kummaliselt üksiteisesse põimunud. Ta väidab, et teine hele-tumeduse suur meister Rembrandt poleks lubanud endale sellist terviklikkust lõhkuvat motiivi. Samuti häirivad K. Morgensterni naturalistlikult maalitud karjused, eriti metsiku välimusega habemik vanamees. Ta leiab, et kunstnik on püüdnud neis vastandada ilusat ja inetut, sest ta armastab järske kontraste.

Klassikaliste kunstiteoste vaatlemisel oli K. Morgenstern omaks võtnud J. J. Winckelmanni põhimõtted ja ilureeglid. J. J. Winckelmann väitis oma kirjutises "Mõtted kreeka kunstiteoste jäljendamisest": "Kreeka kunsti meistriteoste üldiseks ja esmaseks tunnuseks on alati õilis liht-

s u s j a r a h u l i k s u u r u s n i i h o i a k u s k u i
k a v ä l j e n d u s e s " / 1 1 / .

Küllalt palju on K. Morgenstern kirjutanud oma kaas-
aegsest kunstist. Selle vaatlemisel lähtub ta samuti J. J.
Winckelmanni tõekspidamistest, kuid neisse sugeneb roman-
tismi emotsionaalsust. Jacques Louis Davidi (1748 - 1825)
ratsionalistlikud klassitsismi põhimõtted jäid talle vöö-
raks. Väga selgesti väljendub K. Morgensterni suhtumine
prantsuse klassitsismisse pärast tutvumist 1809. a. Parii-
sis J. L. Davidi lõuendiga "Sabiinitarid" /12/. Tema tulta-
vad, kellele ta jutustas, et oli näinud J. L. Davidi teo-
seid "Horaatslaste vanne" ja "Brutus", arvasid, et J. L. Da-
vidi talendi ulatust ei suuda ta mõista enne, kui on tut-
vunud kaasaegse prantsuse kunstikoolkonna ülevas stiilis loo-
dud peateosega "Sabiinitarid". K. Morgensterni esimeseks
muljeks oligi selle ees seistes: "Kindlasti suur, rikas kom-
positsioon sellises stiilis, milles kunstnik taotleb rooma
vaimu ja kreeka antiikskulptuuride täiust" /13/. Detailsel
analüüsimisel on K. Morgensternil maalile palju ettehei-
teid. Ägedas võitlusestseenis tundub talle Hersilia teatri-
printsessina. Sabiinide kuningas Tatius ja roomlaste juht
Romulus on kujutatud alasti ilmselt ainult selleks, et kunst-
nik võiks tõestada oma stuudiumi antiikskulptuuridest. Mõ-
lemate kehad on kohmakad ja poosid võitluspingeta. Paremini
kui mehed ja naised on kompositsioonis õnnestunud lapsed,
kelles on naiivset loomulikkust. Koloriit, välja arvatud pea-
kangelaste osas, on nõrk, eriti häirib ühtlaselt maalitud
esiplaan, mis on lubjane-savine nagu maapind Pariisis en-
das. Samuti on tagaplaan peaaegu värvitu, mattunud halli
uttu. Ka puuduvad valgusefektid, mis toonuks peamise ereä-
malt esile. Kokkuvõtteks ütleb K. Morgenstern, et "Sabiini-
tarides" võib näha nooremate kunstnike juures sageli esine-
vat viga, kus antiiki uurides võetakse ainult väline vorm
ja väga vähe tema vaimust. J. L. Davidi see väide täieli-
kult siiski ei puuduta, sest tema "Horaatslaste vandes" ja
"Brutus" on rooma mõjusid, kuid kreeka hinge pole tema
teostes küll mitte sugugi.

Mööda minnes nägi K. Morgenstern Invaliidide Asutuses
J. L. Davidi maali "Napoleon ületamas Alpe". Selles paelus
teda hall hobune ja Napoleoni rahulik, otsusekindel nägu. Ta
leiab, et siin pole tegemist teatraalsusega, mis on omane
enamikule prantsuse kunstnikele.

Terava kriitika põhjustas kahtlemata erinevus prantsuse ja saksa klassitsismis üldse, sest prantsuse klassitsismi lähtealuseks oli rooma kunst, saksa klassitsismile aga J. J. Winckelmanni ülistatud kreeka meistrite looming.

Suure põhjalikkusega kirjeldab K. Morgenstern Roomas õppinud saksa kunstniku Johann Dominicus Fiorillo (1748 - 1821) maali "Lucrezia" /14/. Ta peab maali õnnestunuks nii tunnete esitamise kui ka maalilise väljenduslikkuse poolest. Huvi äratab teade, et selle maali omandas Göttingenis hea maitsega kunstihuviline noormees, härra von Liphart Liivimaalt. Ka tutvub K. Morgenstern J. L. Davidi õpilase ja end Roomas täiendanud maalija Gotlieb Schicki (1776 - 1812) portreega õdedest Minna ja Anette B-st, mille tellis 1810. a. Roomas härra von Blankenhagen Lemburgist (Mälpilsist) Liivimaal /15/. Maali klassitsistlik vorm ja romantiline tunnetuslaad olid K. Morgensternile kõigiti vastuvõetavad. Rohkem portreeteritud väarikast daamist kui portree autorist Angelika Kaufmannist lähtub K. Morgenstern Saksi-Weimari hertsoginna Anna Amalia portree kaunisõnalisest kirjelduses /16/.

K. Morgenstern pööras tähelepanu ka noortele kunstnikele, tutvustades neid laiale üldsusele. Ta kirjutab Dresdeni Akadeemia kasvandikust Franz Gareist (1775 - 1803) kui lootustandvast kompositsioonimaalijast /17/. Ka on ta loonud mõned portreed, nende seas oma sõbrast Halle professorist Karl Morgensternist. (Portree asub TRÜ TR-s.) Suure soojusega suhtub K. Morgenstern pastellmaalijasse Daniel Caffesse (1756 - 1815), kelle põhialaks kujunes portree /18/. Ta rõhutab, et D. Caffé tabab hästi välise sarnasuse kui ka karakteri, eriti õnnestuvad tal kurvailmelised näod. D. Caffé värv on soe ja elav. Ta kasutab erilist omaleiutatud meetlust, mis kinnitab pastellvärvi tugevasti alusele ja see ei pudene ära. Ka D. Caffé oli maalinud K. Morgensterni portree. (Praegu asub see TRÜ TR-s.)

Ainukese skulptuuriteosena tutvustab K. Morgenstern Antonio Canova (1757 - 1822) "Rahujumalannat", mille oli skulptorilt tellinud vürst Rumjantsev ja eksponeerinud oma majas Peterburis /19/. Meisterlikult marmorisse raiutud teosele sai K. Morgenstern ainult kiidusõnu lausuda.

Möödunud sajandi algul võis Tartut tänu ülikoolile ja selle joonistuskoolele pidada kõige kunstilembelisemaks kes-

kuseks Baltikumis. Asunud Tartusse, jälgis K. Morgenstern siinseid kunstisündmusi, kuid tundis huvi ka Tallinnas ja Riias toimuva vastu. 1813. a. teatab K. Morgenstern, et Karl Senffil on graveerimisel krahv Wittgensteini portree, mis valmib sama aasta novembris /20/. Ta soovib asuda vormistama ettetellimusi (25 bankorubla), et saada esimesi paremaid tömmiseid. Tellijaks on juba Tartu bürgermeister Linde, raehärra Wigand, kooliinspektor Holst ja veel mõned. Ka edaspidi annab ta teada joonistusõpetaja K. Senffi portreegravüüridest.

Balti kunstisõpradele mõeldud artiklitekogumikus avaldas K. Morgenstern ülevaatlike ja analüüsivate kirjutiste kõrval rohkesti lühiteateid. Nii teatab ta oma kohtumisest 1819. a. lõpul kahe Eestimaalt pärit kunstniku - Otto Friedrich Ignatiuse (1794 - 1824) ja Gustav Adolf Hippiusega (1792 - 1856) nende naasmisel Roomast. Läbisõidul Tartust tutvustasid nad K. Morgensternile oma maale. Häid lootusi äratas O. F. Ignatius. K. Morgenstern jälgis pidevalt Karl Ferdinand von Kugelgeni (1772 - 1832) tegevust ning informeeris tema Krimmi- ja Soome-reisil tehtud töödest. Kiitvalt tõstis ta esile ka Otto Magnus von Stackelbergi (1786-1837) Kreekas ja Väike-Aasias ekspeditsioonil teostatud joonistusi, mida tal oli olnud võimalik näha Tallinnas kunstniku kodu küllastades. Kuna ta käis korduvalt Peterburis, siis kandis sealset kunstiuudiseid ka Baltimaale. Ta tutvus Baltikumist pärineva ja pealinnas kuulsuse võitnud Carl Timoleon von Neffi (1805 - 1876) Peterhofi keiserlikule kabelile määratud 11 maaliga. Ka nägi ta seal Itaaliast toodud imeilusat vanakreeka vaaside kogu. 1834. a. teatas ta suure vene kunsti kollektsiooni müügilelaskmisest.

Omaette ulatusliku lõigu moodustavad K. Morgensterni reisikirjeldused. Üliõpilaspõlves tegi ta matka Saksamaal ning avaldas trükis oma muljeid Naumburgist, Weimarist ja Erfurtist. 1808. a. suvel sai K. Morgenstern pool aastat puhkust perekonna- ja varandusasjade korraldamiseks Magdeburgis ning karmis kliimas kannatanud tervise parandamiseks. Reis kulges kõigepealt Saksamaale, kus ta paljudes linnades külastas oma sõpru ja veetis kodulinna kuu aega. 1809. a. algul saabus K. Morgenstern Pariisi ja viibis seal peasegu viis kuud. Edasi kulges tee üle Lyoni Šveitsi, mis pidas teda kinni kaks kuud. Septembri keskel saabus K. Morgenstern

Milaanosse ja matkas edasi Firenzesse, peatudes kõigis väikestes linnades. 23. oktoobril oli ta Igaveses Linnas. Helitanud lootusi saada puhkusele veel pool aastat pikendust, tabas teda pettumus, sest Roomas ootas kiri teatega olla 1810. a. veebruaris Tartus ülikoolis õppetööl. Kiirustades käis K. Morgenstern Napolis, peatus kaks nädalat veel Roomas, ja 17. detsembril asus koduteele, kus Saksamaal tekkis lühiajalisi peatusi. 12. (24.) veebruaril 1810. a. saabus ta Tartusse.

See reis pakkus tohutul hulgal kunstielamusi ja -teadmisi, mida K. Morgenstern tahtis küllaga jagada ka teistele. Reisiraamatu kirjutamist alustas ta tagant ettepoole - Itaaliast, sest sealt olid eredaamad muljed ja sinna oli ta igatsenud juba noorusest peale. "Reis Itaalias 1809. aastal" oli esimene köide, teine köide pidi sisaldama Rooma, Pariisi ja Saksa linnade muljeid. Köide jäi aga ilmutata /21/. Itaalia reisiraamat on väga põhjalik teos, sisaldades ülevaateid kultuuriväärtustest, loodusest ja huvitavatest inimestest. Ühtlasi annab reisijaile kasulikke näpunäiteid ja juhatab rohkesti kirjandust mitmesuguste küsimuste kohta.

Napolis nautis K. Morgenstern põhiliselt loodust ja tegi retke Vesuuvile. Tal oli võimalus näha ka Pompeji ja Herculaneumi väljakaevamisi. Firenzes veedetud kolm nädalat olid kunstirohked. Linna arhitektuur, eriti Michelangelo loodud Medicite kabel, äratasid aukartust. K. Morgensternil oli eriline oskus leida kontakti kohalike kunstiinimestega. Nii võttis ta osa Kunstide Akadeemia aastaauhindade väljaandmise koosolekust, mille aukülaliseks oli Napoleoni õde suurhertsoginna Elise. Ta tutvus lähemalt akadeemia töö ja õppejõududega. Innuka gravüürikogujana külastas K. Morgenstern tolle aja üht viljakamat vaselõikemeistrit Raffaello Morgheni (1758 - 1833), kelle lehti oli nii tema isiklikus kui ka ülikooli muuseumi kogus. Ta koguni koostas nimestiku R. Morgheni teostest. Suure uudishimuga jälgis ta tööd kohalikus mosaiigitöökojas, mis oli üle 250 aasta vana ja omas näidiseid veel Medicite ajast. Milaanos pakkus elamust Toomkirik ja "La Scala" hiilgav ballett. Tuska tegi Leonardo da Vinci "Püha õntusöömaja" nägemine Santa Maria delle Grazie kloostri. Ta peaaegu raevus munkade barbaarsusest murda seinast läbi uks ja rikkuda maali keskmine osa. Samuti oli märgata, et maal oli üle lubjatud, sest pilt paistis nagu läbi loori. Sel aja] oli kloostri kasarm.

Hulgani kunstielamusi pakkusid väiksemad keskused, nagu Piacenza, Parma ja Modena oma rikkalikult kaunistatud kirikute ja paleedega. Bolognas oli võimalik näha Carraccide ephihilooned teoseid. Seal ei jätnud K. Morgenstern kasutamata juhusid tutvuda vana auväärsse Bologna ülikooli mõnede professoritega, kellele ta oli saanud soovituskirju Pariisis. Arezzos, pärast katedraaliga tutvumist, otsis ta üles Petrarca sünnimaja, viies sellega täide ühe oma noorpõlveunistuse. Peatähelepanu kuulus kõigis paigus kirikutele, kunsti- ja raamatukogudele. Maaligaleriides kirjeldas ta sageli kõiki eksponeeritud teoseid. Korduvalt, eriti Põhja-Itaalias, pidi ta avaldama kahetsust, et üht või teist šedöövrit ei olnud omal kohal, sest Napoleoni käsul oli neid 1796. a. viidud Pariisi.

Kahjuks jäid ilmutata kirjeldused Roomast ja Pariisist, kahest tooniandnud kunstikeskusest. Pariisi kohta on avaldatud kaks kildu, millest üks jutustab tutvumisest Invaliidide toomiga ja selle juures asuva sõjaväinvaliidide varjupaigaga /22/, teine katoliku jumalateenistusest /23/.

Šveitsi käsitleb artikkel matkast Chomonix' orgu /24/. Neli päeva oli K. Morgenstern haaratud mägiloodusest ja vaateist Monte Blanc'ile, mille kirjeldamisel ta näitas samasugust osavust leida erinevaid värvi- ja valgusevarjundeid nagu Raffaeli maalide edasiandmisel. Need päevad kuulusid jäägitult loodusele. Ainukeseks vihjeks kunstile oli kaljumägede võrdlemine A. van Everdingeni ja R. Savery metsikute mäestike vaadetega.

K. Morgenstern retsenseeris, eriti oma kirjamehe algusaastail, kunstiraamatuid. Ta refereeris õige põhjalikult teose sisu ja esitas tsitaate, äratades seega huvi teose vastu.

K. Morgensterni kunstikirjutised on huvitavad ja sisukad, sest autor oli kontaktis oma aja kunstiga ja suhtus pieteeditundega kunstipärandisse. Ta kirjeldab väga põhjalikult ning elavalt teoste sisu, seejuures analüüsib asjatundlikult ka maalikunsti väljendusvahendite rakendamist. Kui maalist on tehtud gravüür, võrdleb ta gravüüri ja originaali, märkides ära gravüüri õnnestumised ja puudused teose reprodutseerimisel.

Peale trükitud kirjutiste on TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas hulgaliselt K. Morgensterni käsikirju, nende hulgas ka kunstialaseid. Viis säilikut sisaldavad kunstiajaloo materjale, kümnekond märk-

meid kunstigaleriidest (Napoleoni muuseum, Münchener pinakoteek, Dresdeni galerii, Peterburi Ermitaaž jt.). Säilinud on 1808. - 1810. aasta reisi päevikud, neist avaldamata Pariis, Lyon, Genf ja Zürich. Neile annavad lisa veel 1827. - 1828. aasta Saksamaa-reisi päevikud.

Karl Morgenstern oli üks erudeeritumaid ja haritumaid Tartu ülikooli professoreid. Teda võib pidada esimeseks kunstiajaloo õppejõuks ülikoolis, ühtlasi esimeseks, kes kirjanduses hakkas Baltikumis avaldama mõtteid kunstist ja seeläbi kunsti populariseerima.

K i r j a n d u s

1. Teadusliku Raamatukogu töid, III. - TRÜ toimetised, vihik 262. Trt., 1970.
2. Dörptische Beyträge für Freunde der Philosophie, Litteratur und Kunst, I - III. Dorpat-Leipzig, 1813-1821.
3. Morgenstern, K. Johann Winckelmann. Leipzig, 1805. 74 S.
4. Morgenstern, K. Rafael's Marie in der Galerie zu Dresden. - Der Neue Teutsche Merkur vom Jahre 1798, Bd. 3. Weimar, 1798, S. 240 - 249.
5. Morgenstern, K. An den Geschichtsmaler Gerhard von Kügelen in Dresden. - Dörpt. Beytr., I. Op. cit., S. 317-324.
6. Ibid., S. 320 - 321.
7. Morgenstern, K. Über Rafael Sanzio's Verklärung. Dorpat-Leipzig, 1822. 42 S.
8. Morgenstern, K. Rafael's Cecilia in der Gemäldegalerie des Musée Napoléon. - Dörpt. Beytr., I. Op. cit., S. 116 - 126.
9. Morgenstern, K. Rafael's Madonna dell' Impannata. - Dörpt. Beytr., I. Op. cit., S. 127 - 132.
10. Morgenstern, K. Correggio's Nacht in der Gallerie zu Dresden. - Über einige Gemälde. Dorpat, 1805, S. 16 - 20.
11. Winckelmann, J. J. Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst. - Kleine Schriften zur Geschichte des Altertums. Leipzig, 1925, S. 81.
12. Morgenstern, K. David's Sabinerinnen. Paris, im May 1809. - Bibliothek der redenden und bildenden Künste, Bd. 8. Leipzig, 1811, S. 8 - 17.

13. Morgenstern, K. David's Sabinerinnen. Paris, im May 1809.
- Bibliothek der redender und bildender Künste, Bd.
8. Leipzig, 1811, S. 9.
14. Morgenstern, K. Lucrezia, von Johann Dominicus Fiorillo.
- Über einige Gemälde. Dorpat, 1805, S. 30 - 36.
15. Morgenstern, K. Die Schwestern Minna und Anette B. Oelge-
mälde von Schick, gemalt in Rom 1810. - Das Inland,
1836, N 17, S. 281 - 283.
16. Morgenstern, K. Anna Amalia, verwittwete Herzogin von
Sachsen-Weimar, gemahlt von Angelika Kauffmann. -
Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften und frey-
en Künste, Bd. 66. Leipzig, 1802, S. 173 - 175.
17. Morgenstern, K. Ueber den Dresdener Künstler Franz Ga-
reis. - Der Neue Teutsche Markur vom Jahre 1799, Bd.
2. Weimar, 1799, S. 256 - 260.
18. Morgenstern, K. Ueber den Pastellmahler Daniel Caffé. -
Neue Bibliothek. Op. cit., Bd. 64. Leipzig, 1800,
S. 155 - 158.
19. Morgenstern, K. Ueber Canova's Friedengöttin. - Dörpt.
Beytr., III. Op. cit., S. 449 - 454.
20. Morgenstern, K. Senff's neuest Porträts. - Dörpt. Beytr.,
I. Op. cit., S. 206 - 207.
21. Morgenstern, K. Reise in Italien im J. 1809, Bd. 1. Dor-
pat-Leipzig, 1813. 806 S.
22. Morgenstern, K. Hotel des Invalides zu Paris 1809. - Zei-
tung für Literatur und Kunst, 1812, N 7, S. 26 - 28.
23. Morgenstern, K. Katolischer Gottesdienst in Paris 1809.
- Ibid., N. 8, S. 31 - 32.
24. Morgenstern, K. Reise von Genf nach dem Chamounythal,
den 17. - 21. July 1809. Aus meinem Tagebuche. -
Dörpt. Beytr. Op. cit., S. 186 - 259.

TARTU ÜLIKOOI PROFESSORITE INSTITUUDI
ADMINISTRATIIV-MAJANDUSLIK KORRALDUS

V. Tamul

19. saj. esimesel veerandil suurenes Venemaal vajadus kõrgharidusega spetsialistide järele, mistõttu tsaarivalitsus oli sunnitud taasavama Tartu ülikooli ning asutama uued ülikoolid Kaasanis, Harkovis ja Peterburis.

Tartu ülikool saavutas tänu oma suurele iseseisvusele, heale materiaalsele baasile ja, mis peamine, õppejõudude kõrgele kvalifikatsioonile ja tihedatele sidemetele nii saksa ülikoolide kui vene teaduskeskustega (eeskätt Peterburi Teaduste Akadeemiaga) kiiresti üldtunnustatult kõrge teadusliku ja õppe-metoodilise potentsiaali. Samal ajal jäid vastavatud vene ülikoolid kiratsema rahvuslike õppejõudude puudumise tõttu. Selline olukord viis ärksamad haridustegelased mõttele kasutada Tartu ülikooli baasina teiste vene ülikoolide õppejõudude ettevalmistamisel.

Georg Friedrich Parroti initsiatiivil teostuski 1827. a. Professorite Instituudi rajamine Tartu ülikooli juurde, mis lõppkokkuvõttes andis 22 vene rahvusest ülikooliprofessorit Venemaa ülikoolide tarvis.

Käesoleva artikli eesmärgiks on anda põgus ülevaade instituudi kasvandike õppetöö korraldusest ning eluolu reglementeerivatest eeskirjadest, analüüsida nende otstarbekus ja täitmist, samuti vaadelda instituudiga seotud majandus-rahanduslikke küsimusi. Sellisena täiendab ta mõningates aspektides juba varem Professorite Instituudi kohta ilmunud käsitlusi /1/.

Professorite Instituudi esimeseks direktoriks määrati 1827. a. vene keele ja kirjanduse professor Vassili Matvejevitsš Perevoštšikov /2/. Sellel kohal oli ta kuni erruminekuni 5. septembril 1830. a. (kuupäevad siin ja edaspidi vana kalendri järgi). Tema järglaseks sai arstiteaduskonna professor Johann Friedrich Erdmann /3/, kes oli Professorite Instituudi direktoriks kuni selle sulgemiseni 1838. aastal.

Direktori funktsioone, samuti kogu ülikooli administratiivaparaadi ülesandeid Professorite Instituudi suhtes Rahvahariduse Ministeerium ei piiritletud, vaid jättis need

otsustamiseks kohapeal. Direktor V. Perevoštšikovi esmaseks ülesandeks, mille ta sai ülikooli nõukogult 19. jaanuaril 1828. a., oligi instruksioonide koostamine.

Selle ülesandega tuli ta küllaltki kiiresti toime ja juba 21. jaanuaril esitas rektorile kahe dokumendi projektid: "Rektori ja direktori omavahelistest suhetest" /5/ ja "Direktori ja kasvandike suhetest" /6/.

Esimeses märgiti, et Tartu ülikooli rektor on kasvandike kõrgeim, direktor aga otsene ülemus (§-d 1 - 4, § 7). Kõigis küsimustes, mis on seotud Professorite Instituudi kasvandikega, otsustavad ja tegutsevad rektor ja direktor koos või pidevalt teineteist informeerides (§-d 8 - 10). Kui aga sellest väheseks jääb, antakse asi arutamiseks ülikooli kohtusse (§ 11). Hilisem praktika näitas, et vastastikune informeerimine oli väga vajalik, ülikooli kohut aga Professorite Instituudi probleemide lahendamisel vaja ei läinud.

"Direktori ja kasvandike suhete" esimeses neljas paragrahvis antakse edasi soovitatav ideoloogiline suunitus: direktor sisendab kasvandikesse isikliku eeskuju, veemmisjõu ja usalduse kaudu religioossust ja armastust keisri ning isamaa vastu. Paragrahvid 5 ja 6 määravad järelevalve vahendid: direktor külastab pidevalt kasvandike elukohti ja valib nende hulgast välja neli tublimat, kes hakkavad tegutsema informaatoritena. Selle punkti ellurakendamise kohta edasises dokumentatsioonis viiteid ega andmeid pole, mistõttu ei saa ka öelda, kas taoliste informaatorite süsteem sisse viidi või mitte. Ilmselt küll mitte, sest ka Nikolai Pirogov ei tee oma memuaarides ainsatki vihjet informaatorite olemasolule. Küll aga räägib ta üpris mürgiselt instruksioonis ettenähtud moraali kontrollimise käikudest kasvandike elukohtadesse, mida Perevoštšikov olevat ette võtnud mitmesugustel kellaaegadel ja üsnagi ootamatult /7/.

Kogu kasvatus-järelevalveprogrammi juures tekib probleem, kuidas nimelt kujutati ette vastastikuse usalduse õhkkonna loomist, mida sõnaselgelt nõuab § 1, üheaegselt nuhkimise ja ootamatute kontrollkäikudega.

Instruktsioonis manitsetakse kasvandikke suhtuma hästi õppetöösse (§ 11), austama rektorit, direktorit ja kõiki professoreid ning kuuletuma neile (§ 7), mitte lahkuma Tartust ega vahetama elukohta ilma direktori loata (§ 13). Viimase nõudega kujunes aga nii, et vaja ei läinud mitte ai-

mult direktori luba, vaid üpris harvadel Tartust lahkumise kordadel rändas paber vastava palvega kuni rahvahariduse ministrini ja alles tema tegi lõpliku otsuse.

"Rektori ja direktori vastastikuste suhete" § 5 määrab, et iga poolaasta lõpul koostab rektor üldaruande Professorite Instituudi kasvandike õppetulemustest ja direktor täiendab seda omapoolsete märkustega kasvandike käitumise kohta. Tegelikult jäi nimetatud aruande koostamine tervikuna direktori kompetentsi, kes iga kasvandiku õppetulemusi esitades hindas ka lühidalt tema käitumist. Kuivõrd õppetöö ja õpitulemuste vaatlemine ei kuulu antud artikli eesmärkide hulka, me neil ka pikemalt ei peatu. Kasvandike käitumise hindamisel oli V. Perevoštšikov võrdlemisi tagasihoidlik: hinnangutena esinevad peamiselt "hea", "keskmine", "nõuetele vastav" ja "korralik" või "vaikne" /8/.

J. F. v. Erdmanni antud käitumishinnangud olid esialgu väga positiivsed: "eeskujulik", "laitmatu", "kombekas", "kiiduväärne" /9/. Edaspidi muutus ka tema tagasihoidlikumaks, hinnates kasvandike käitumist enamasti "heaks" /10/.

Üldiselt tundub, et kasvandike käitumise hindamist võtsid mõlemad direktorid kui lihtsalt üht lisakohustust, eriliselt hinnangute sisu ja tegelikkusele vastavuse üle mursetsemata.

Instruktsiooniga "Direktori ja kasvandike suhetest" nähti ette ka ergutus- ja karistusvahendid: eeskujulikke esitatakse kuraatorile kiitmiseks ja autasustamiseks (§ 19), lohakaid karistatakse noomituse, kirjaliku noomituse ja väljajäetmisega (§-d 17 ja 18). Kui karistuse ükskõik millise vormi rakendamise kohta andmed puuduvad, siis ergutusi kasutati küll. Kahele kasvandikule - N. Skandovskile ja F. Inozemtseville anti rahaline autasu oma kaaslaste ravimise ja nende eest hoolitsemise eest (vastavalt 300 ja 600 rubla) /11/. Tänu ja tunnustust eeskujuliku õppimise ja käitumise eest avaldas rahvahariduse minister ülikooli kuraatori kaudu 20 kasvandikule, mõnele isegi mitu korda /12/.

Paragrahvides 8 - 10 räägitakse kasvandike suhetest teiste Tartu ülikooli üliõpilastega. Probleemi nähti siin eeskätt seetõttu, et peamiselt saksa üliõpilaskonna kõrval olid Professorite Instituudi kasvandikud üheks suuremaks ja homogeensemaks vene rahvusgrupiks ülikoolis. Pealegi erines nende seisund oluliselt tavalise tudengi omast ning lõ-

puks polnud nad ju tuttavad Tartu ülikooli ja üliõpilaselu tavadega, mis suuresti erinesid teiste vene ülikoolide omadest.

Kõigepealt rõhutati, et teistesse üliõpilastesse tuleb suhtuda hästi, arvestades seda, et ka nemad, kuigi sakslased, on samasugused Vene riigi ja keisri alamad kui kasvandikud ise. Üliõpilastega ei tohtinud laskuda omavahelisesse arveteklaarimistesse, vaid igast konfliktist tuli kohe informeerida instituudi direktorit. Kes esitas või võttis vastu väljakutse kahevõitlusele, pidi viivitamatult instituudist välja heidetama. Kasvandike puhul küll asi selliste ekstsessideni ei läinud, samuti säilitasid nad suhtlemises saksa üliõpilastega teatud distantsi, mis on ka loomulik nende omapärase positsiooni ja erineva rahvuse tõttu.

Tartus õppivate vene üliõpilastega olid Professorite Instituudi kasvandike kontaktid tihedamad, kuid Vene üliõpilasseltsi "Ruthenia" tegevusest kasvandikud osa ei võtnud. Oma vähest vaba aega sisustati õhtuste koosistumistega mõne kasvandiku, üliõpilase või õppejõu (peamiselt Johann Christian Moieri ja V. Perevoštšikovi) pool, õhtutega kohvikutes ja kondiitriärides ning pühapäevaste piknikega, kuhu tavaliselt võeti kaasa ka Tartu kodanikuseisusest noori daame. Üks kasvandik, Pjotr Škljarevski, tegeles vabal ajal luuletamisega. Tema luulekogu, kus leidub ka Tartu perioodil kirjutatud luuletusi, andis hiljem, pärast tema surma välja ajaloolane Mihhail Kutorga, kes oli samuti Professorite Instituudi kasvandik. Üheks suuremaks sündmuseks kogu Tartu linna, Tartu ülikooli ja muidugi ka Professorite Instituudi kasvandike elus kujunes Nikolai I läbisõit Tartust 1829. a. Üliõpilaste auvahtkonnas osalesid ka 15 kasvandikku /13/.

Instruktsioon "Rektori ja direktori omavahelistest suhetest" andis juhiseid ka eriolukordade tarvis.

Kasvandiku haiguse korral tuli teda tasuta ravida ülikooli kliinikus või määrata selleks mõni arstiteaduskonna professor (§ 12). See punkt, mis tänapäeva seisukohalt võib tunduda imelik või isegi kohatu, osutus täiesti vajalikuks, kui võtame arvesse 19. saj. alguse üldisi tervishoiuolusid. Professorite Instituudi kasvandike hulgas esines Tartus veedetud aastate jooksul üle 30 tõsisema haigusjuhu, milledest ka kõrgemale poole ette kanti, köhast, nohust, gripist jm.

sarnasest rääkimata. Kõige sagedamini oli tegemist külmeta-
misest tingitud kurgu- ja rinnahaigustega, kuid tuli ette ka
kroonilisi närvi- ja peavalusid, melanhooliat, seedetrakti-
haigusi, tuberkuloosi jm. Praktiliselt olid kõik instituudi
kasvandikud Tartu perioodil vähemalt korra tõsisemalt haiged
/14/.

Samuti läks praktikas vaja paragrahvi 13, mille koha-
selt kasvandiku surma korral tuli tema varandus kuni sea-
dusjärgsete pärijate saabumiseni hoiule anda ülikooli koh-
tusse ja surmu riigi kulul Tartusse matta. Tartus viibimise
ajal suri kokku kolm Professorite Instituudi kasvandikku:
P. Škljarevski (tuberkuloosi), P. Šramkov (koolerasse) ja
Stepan Rostovtsev (sisemistesse verejooksudesse) /15/.

Instruktsioonide lõpus oli öeldud, et küsimustes, mida
nad ei puudutanud, pidi lähtutama Tartu ülikooli üldistest
eeskirjadest.

Rektori poolt heakskiidetuna saadeti need dokumendid Rah-
vahariduse Ministeeriumisse kinnitamiseks. Ministeeriumis
võttis nende läbivaatamine aega ja alles 21. septembril 1828.a.
jõudsid pealinnast Tartusse instruktsioonid "Professorite
Instituudi direktorile" ning "Rektori ja direktori vastasti-
kustest suhetest". Viimane oli võrreldes Perevoštšikovi koos-
tatud variandiga enam-vähem samaks jäänud nii sõnastuse kui
mõtte poolest. Muudatusi oli aga tehtud direktori ja kasvan-
dike vahekorda käsitlevas dokumendis: oli lisatud pikk pre-
ambulaarne osa rõhutamaks Professorite Instituudi kasvandike
eriolukorda võrreldes teiste üliõpilastega, samuti leidis
tunduvalt enam esiletõstmist kogu ettevõtte ideoloogiline
suunitlus. Muus osas olid aga kõik Tartu ülikooli poolt koos-
tatud eeskirjade mõtted ka kõrgemal pool kinnitust leidnud.
Instruktsioonid olid hoolimata tollal tavalisest ideoloogi-
lisest ja kasvatuslik-metoodilisest osast küllaltki prakti-
lised ja ettenägelikult koostatud /16/.

Tunduvalt keerukam ja aeganõudvam protsess oli Profes-
sorite Instituudi majandusasjade korraldamine. Nimelt pidid
instituudi kasvandikud olema täielikul riiklikul ülalpida-
misel. Kuna Tartus oldi kohaliku elatustasemega rohkem kur-
sis, nõudis ministeerium ülikoolilt arvamust kasvandike aas-
tase ülalpidamisraha suuruse kohta /17/.

Lisas Perevoštšikovi poolt koostatud instruktsioonidele
esitas rektor ülikooli seisukoha aastasumma suuruse kohta

(1200 assignaatrubla - natuke üle 300 hõberubla) - ja selle jaotuse /18/:

1. Korter koos küttega - 200 rbl.
2. Lõunasöök - 150 rbl.
3. Hommiku- ja õhtusöök - 150 rbl.
4. Riietus - 250 rbl.
5. Pesu - 50 rbl.
6. Valgustus - 25 rbl.
7. Raamatud, instrumendid - 200 rbl.
8. Kirjutustarbed - 25 rbl.
9. Honorar (õppemaks) - 150 rbl.

Summade kinnitamine kõrgemal pool venis Rahvahariduse Ministeeriumi ja Rahandusministeeriumi vaidluste tõttu ja alles 1818. a. kinnitati need ülikooli poolt ettepanud suuruses. Instituudi direktori palgaks kinnitati 3000 assignaatrubla aastas /19/.

1200 rubla ostujõus Tartus 19. saj. algul aitab orienteeruda N. Pirogovi väide, et kui korter, küte ja toit (kokku 500 rubla) maha arvata ning arvestada, et riietus oli Tartus võrdlemisi odav, siis sellest ülejäänud summast (natuke alla 700 rbl.) oleks ta võinud vabalt ka oma vanemaid rahasaadetistega toetada, mida ta aga suurest teadushuvist ei teinud, kuna kulutas suurema osa kogu ülejäänud summast raamatute ja katseloomade ostmisele /20/. Võrdluseks olgu öeldud, et Tartu ülikooli juures Professorite Instituudiga paralleelselt tegutsenud gümnaasiumiõpetajaid ettevalmistava pedagoogilis-filoloogilise seminari kuulajate stipendium oli 400 ja riigiteenistuses vajalikke arste ettevalmistava Meditsiini-instituudi kasvandike ülalpidamisraha 750 assignaatrubla aastas /21/.

Ülalpidamisrahade kättesaamise ja kasutamise korra kasvandike poolt fikseeris "Rektori ja direktori vastastikuste suhete" § 6, kus öeldakse, et ülalpidamisrahasid hoitakse samades tingimustes kui ülikooli kassatki ning välja saab neid võtta vaid rektori ja direktori allkirjadega korralduse alusel.

"Instruktsiooni Professorite Instituudi direktorile" §-d 12 ja 14 manitsevad kasvandikke kokkuhoidlikkusele, § 13 aga määrab, et korteri, kütte ja kostirahad makstakse otse pensionipidajatele, kellede juures kasvandikud elasid ning ülejäänud summa pidid kasvandikud kätte saama iga kuu algul. Te-

gelikult aga ei hakatud rahasid sugugi välja maksma iga kuu algul, vaid hoopis poolaasta lõpul, ning alati ei läinud rahade õigeaegse kättesaamisega kõik just eriti libedalt.

Kuna Professorite Instituudi kasvandikud olid juriidiliselt õppejõudude suhtes kui tavalised üliõpilased (s. t. maksid honorari ja kuulasid tavalisi loenguid), siis professoritele erilisi lisatasusid ette ei nähtud. Ses suhtes asuti seisukohale, et peale kogu kursuse lõppemist, vastavalt ministri esildisele, määrab keiser neile ühekordse preemiatsa /22/.

Selle alusel saidki kaks Tartu ülikooli professorit keiserliku monogrammiga briljantsõrmused (á 1500 assignaaturubla), kolm - keiserliku tänukirja, kaheksa - rahalise autasu (800 - 1500 assignaaturubla) ja üle 20 professori autasustati Püha Anna, Püha Stanislause ja Püha Vladimiri ordenitega /23/.

Kokkuvõtteks võib öelda, et Tartu ülikool tuli temale usaldatud Professorite Instituudi administratiivsete ja rahaasjade korraldamisega edukalt toime. Ülikoolis koostatud eeskirjad, mis olid kogu instituudi funktsioneerimise juriidiliseks aluseks, olid küll ranged (asetasid instituudi kasvandikud hoopis reglementeeritumasse olukorda kui tavalised üliõpilased), kuid praktikas hästi rakendatavad. Täielikul riiklikul ülalpidamisel olevatele kasvandikele taotles Tartu ülikool sellise ülalpidamissumma määramise, mis võimaldas neil Tartus lahedalt ära elada.

K i r j a n d u s , a l l i k a d

1. Tartu ülikooli ajalugu, II. Tln., 1982, lk. 95 - 99; Schmidt, G. Das Professor-Institut in Dorpat. 1827 - 1838 - Russische Revue, XIX Bd. St. Peterburg, 1881, S. 136 - 166; Tamul, V. Professorite Instituut Tartu ülikooli juures. Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, VII. Trt., 1979, lk. 85 - 89; Пайна Э.С. Профессорский институт при Тартуском университете (1828-1839) и русско-прибалтийские научные связи. - В сб.: Из истории естествознаний и техники Прибалтики, II. Рига, 1970, с. 131-148; Тамул В. О составе воспитанников Профессорского института Тартуского (Дерптского) уни-

- верситета в 1828-1838 гг. Тезисы докладов Всесоюзной (XIII Прибалтийской) конференции по истории науки, посвященной 350-летию Тарт.ун-та I.Тарту, 1982, с.72-78;
2. RAKA, f. 402, nim. 4, s. 488, l. 26.
 3. RAKA, f. 402, nim. 4, s. 526, l. 144 - 146.
 4. RAKA, f. 402, nim. 4, s. 488, l. 17.
 5. Ibid., l. 17 - 19.
 6. Ibid., l. 19 - 22.
 7. Пирогов Н.И. Вопросы жизни. Дневник старого врача.- Собр. соч. Т. VIII. М., 1962, с. 235.
 8. RAKA, f. 402, nim. 4, s. 512, l. 110 - 123.
 9. RAKA, f. 402, nim. 4, s. 526, l. 213 - 215.
 10. Ibid., l. 290 - 298.
 11. Ibid., l. 151; RAKA, f. 402, nim. 4, s.512, l. 224 - 226.
 12. RAKA, f. 402, nim. 4, s. 526, l. 75; RAKA, f. 402, nim. 4, s. 512, l. 262.
 13. Арнольд Ю.К. Воспоминания. Вып. I. М., 1892, с. 146, 149, 162-164; Афанасьев В.А. Из Дерптской жизни Н.И. Пирогова. Урьев, 1921, с. 9; Пирогов Н.И. Ук.соч., с.239, 256; Шкляревски П. Стихотворение. СПб., 1831.
 14. RAKA, f. 402, nim. 4, s. 512, l. 116 - 213; RAKA, f. 402, nim. 4, s. 526, l. 30, 109, 212, 286 - 289; RAKA, f. 402, nim. 4, s. 561, l. 23 - 69.
 15. RAKA, f. 402, nim. 4, s. 526, l. 63, 321, 139.
 16. RAKA, f. 402, nim. 4, s. 488, l. 48 - 50.
 17. Ibid., l. 26 - 27.
 18. Ibid., l. 23 - 24.
 19. RAKA, f. 402, nim. 4, s. 512, l. 26.
 20. Пирогов Н.И. Ук. соч., с. 260.
 21. Tartu ülikooli ajalugu, II (1798 - 1918). Tln., 1982, lk. 108 - 109.
 22. RAKA, f. 402, nim. 4, s. 488, l. 27.
 23. RAKA, f. 402, nim. 4, s. 512, l. 229; RAKA, f. 402, nim. 4, s. 561, l. 260 - 261.

J. Linnus

Tartu üliõpilaskond on ikka aktiivselt kaasa aidanud meie rahva omapära kajastava materiaalse ja vaimse kultuuri mälestusmärkide kogumisele ning säilitamisele. 1909. a. rajatud Eesti Rahva Muuseum sai alustada ulatuslikku etnograafilise ainese kogumistööd ainult tänu üliõpilastele. Nende korraldatud peoõhtutelt ja lillümüügist laekunud summad võimaldasidki edukat kogumistööd. Olgu märgitud, et Tartu Akadeemilise Meeskoori esimene avalik esinemine toimus muuseumipeol 10. märtsil 1912. a. Juhan Simmi juhtimisel lauldi muu hulgas ka rahvalaulu "Ütle ja! /1/. Üliõpilased olid ise ka agarad vanavarakogujad. Alates 1920. aastatest kasutati üliõpilasi esmajoones etnograafilise teatmateriaali kogumisel. Allpool vaatlemegi lähemalt, kuidas üliõpilased on muuseumi kogude kasvule kaasa aidanud /2/.

Muuseumi üheks peaülesandeks esimestel tegevusaastatel oli etnograafiliste esemete kogumine. Seda tööd suunas toimkond kunstnik Kristjan Raua juhtimisel /3/. Töötati välja kogumistöö üldised põhimõtted ja konkreetsed juhendid. Esemete kogujateks pidid olema ühelt poolt muuseumi kulu ja kirjadega väljasaadetud üliõpilased ning kunstnikud, teiselt poolt kohalikud kodu-uurijad. Esimesed vanavarakorjajad saadeti välja juba 1909. a. Üliõpilased Karl Grau ja Edgar Pedak koos kunstnike Aleksander Uuritsa ning Nikolai Triigiga kogusid vanavara Kodavere ja Iisaku kandis. Kaasa toodi 244 eset. Järgmisel aastal töid üliõpilased Oskar Kuriks (Kurrik) ja Peeter Särg koos kunstnike Aleksander Uuritsa ja arhitektuuriüliõpilase Hanno Kompusega Väike-Maarja, Simuna, Koeru ja Tarvastu kihelkonnast kaasa 359 eset. 1911. a. kevadel avaldati ajakirjanduses K. Raua kirjutatud üleskutse, milles paluti üliõpilasi aktiivsemalt muuseumi aidata ("Ma olen kindel, kui meie üliõpilased in corpore õpevaheaegasid selleks tarvitaksivad, et vanavara korjata, siis oleks meie muinaskuld pea lõplikult koos") /4/. Nüüd tuli muuseumile appi juba 9 üliõpilast (Martin Joosep, Juhan Järv, Juhan Kord, Oskar Kuriks, Voldeemar Lindpere, Juhan Loskit, Gustav Matto, Alfred Nirk ja Peeter Särg), kes Eesti erinevatest paikadest (Karuse, Mõhk-

li, Häädemeeste, Halliste, Karksi, Helme) kogusid 1681 eset. Ka 1912. a. suvel kutsus K. Raud üliõpilasi ajalehtede vahendusel vanavarakogumisele ("Oleks tingimata tarvis, et üliõpilased vanavara korjamise tegevuse täiesti omaks tunnistaksid ja eneste keskel korralduse looksid, kes korjamise algatuse oma kätte võtaks ja alaliseks korraldajaks ja õhutajaks hakkaks. Kui need tulised noored siis suveks maale lähevad ja oma ümbruses korjama asuvad ja ka teisi korjamisele kaasa kiusuvad, siis võib arvata, mis suurt kasu see toob. Muuseumisse tuleks sadandete poolt kogusid kokku...") /5/. Muuseumi ülesandel läks nüüd kogumistööle 22 üliõpilast (Arnold Aljak, Hendrik Bekker, Edgar Eisenschmidt, Martin Joosep, Leopold Kenn, August Konks, J. Kord, Eduard Kullassepp, Oskar Kuriks, Hans Kurvits, Ferdinand Laja, Erik Lambert, August Laos, Aleksander Lossmann, Alfred Nirk, Hans Nirk, Karp Rekk, Paul Rums, Arthur Tamm, August Tammann, Otto Tomberg, Richard Villems), kes paljudest Eesti paikkondadest said kogude täienduseks 2944 eset.

1913. a. kogumistöö hoog püsis. Kevadel avaldati jälle ajakirjanduses üleskutse ("Üliõpilased ja kunstioõpilased, teie poole pöörab Muuseum ka tänava palvega teda selles töös aidata. On ju ka endistel aastatel pääsjalikult üliõpilased ja noored kunstnikud need olnud, kes Muuseumi kogud kokku on korjanud. Ja kellel oleks veel sündsam, kui just teil, siin põllul tööd teha! Teil on suvel vaba aega, teil on värskust, teil on lootust rahva tuleviku sisse. Ja kodumaad õpite tundma! Urtsikust urtsikusse minnes, talult talule sammudes teete tutvust selle eluga, mis primitiivsusest ja värskest otsekohesusest hoovab. Siin õpite tundma rahva tuiksoont. Hiljuti alles talutarest tulnud ja sellest juba võõrduma hakates teete siin temaga uuesti tutvust. Kui teie oma rahvale tulevikus kasulikud tahate olla, siis peate seda tundma, peate tema muredest ja rõõmudest aru oskama saada") /6/. Peamiselt Lääne-Eesti kihelkondadesse suunati kogumistööle 17 üliõpilast (Johannes Alaots, Georg Gross, Harald Ingelmann, Hans Karro, Aleksander Kruus, Hans Kubu, Johannes Lauri, P. Poom, Friedrich Pormeister, Victor Päss, Aleksander Reinik, Paul Ruus, Albert Saaberg (Saareste), Aleksander Salakka, Hans Sossi, Aleksander Taumi, Jaan Treumann), kellede kaasabil muuseumi kogud kasvasid 2536 eseme võrra. Sel aastal asuti koguma ka Tartu linna vanemat eluolu kajastavaid

esemeid. Sellest tööst võttis osa 12 üliõpilast (Harald Ingelmann, Jaan Kehrberg (Keerpärg), Peeter Knoll, Karl Kool, Aleksander Kruus, Ferdinand Laja, Arnold Liin, Artur Luha, Kristjan Park, Aleksander Pedusaar, Gerhard Perli ja Jakob Saar). Üliõpilased said küll väga vähe esemeid (65), kuid arusaamine linnakultuuri jäädvustamise vajalikkusest oli igati märkimisväärne ja näitas muuseumijuhtide head perspektiivitunnet.

1914. a. hakkas kogumistöö hoog juba vaibuma. Andis tunda läheneva sõja võimalik vallapuhkemine. Selle tõttu orienteerus muuseum esemete kogumisel enam kohalike kodu-uurijate kaasatõmbamisele. Muuseumi poolt saadeti välja vaid 10 üliõpilast (Peeter Kitzberg, Karl Kool, Johannes Lauri, August Lepp, Johan Leppik, August Ott, Viktor Päss, Hans Rebane, Maurus Vahtrik ja Adolf Wöölmann), kes töid muuseumile 892 eset. Järgnevatel sõja-aastatel etnograafiliste esemete kogumistöö tegelikult lakkas.

Nii võttis muuseumi esimesel kuuel tegevusaastal etnograafiliste esemete kogumisest osa 63 Tartu ülikooli, Veterinaaria Instituudi jt. kõrgkoolide üliõpilast, kelle kaasabil kogud täienesid 8721 eseme võrra. Mõnede üliõpilaste töötulemused olid eriti silmapaistvad. Meditsiiniüliõpilane Oskar Kuriks (Kurrik) võttis osa neljast kogumismatkast ja andis koos kaaslastega üle 1214 eset. Meditsiiniüliõpilane Paul Ruus oli kahel korjamisretkel ja aitas muuseumi tuua 706 eset. Meditsiiniüliõpilane Peeter Särg koos kaaslastega tõi kolmelt matkalt kaasa 668 eset. Meditsiiniüliõpilane Martin Joosep aitas kaasa 457 eseme kogumisele. Teoloogiaüliõpilase Johannes Lauri kaasabil kasvasid kogud 437 eseme võrra. Kahel korral käisid vanavara kogumas veel juuraüliõpilane Alfred Nirk (295 eset) ja keemiaüliõpilane Juhan Kord (209 eset). Kõige tulemusrikkam oli tulevaste arstide O. Kuriksi ja J. Järve kogumisretk Helme kihelkonda 1911. a., kust toodi kaasa 710 eset. M. Joosep ja keemiaüliõpilane Juhan Loskit kogusid samal aastal Mihkli-Karuse kandist 300 eset. 1912. a. oli väga tulemusrikas meditsiiniüliõpilaste P. Ruusi ja R. Villemsi vanavarakogumine Muhu saarel (413 eset).

Peale esemete andsid üliõpilased muuseumile üle ka näutavad välitööde päevikud ja kogumistöö aruanded. Nii laekus 2151 lehekülge kohati väga huvitavaid tähelepanekuid rahva

eluolust. See materjal säilib muuseumi Topograafilises Arhiivis. Tartu üliõpilaste kaasabi muuseumile oli sellel perioodil väga tõhus. Üliõpilased olid kõige kvalifitseeritumad vanavarakogujad. Mõnestki aktiivsest muuseumi abimehest sai hiljem Tartu ülikooli õppejõud (H. Bekker, O. Kuriks, F. Laja, A. Luha, A. Saareste, H. Sossi, R. Villems).

Kodanliku võimu algaastatel püüti etnograafilise ainese kogumist jätkata. Endiselt kasutati kogumistööl üliõpilaste ja kodu-uurijate abi. Kogumistööks saadi riiklikku toetust. 1920. a. suunati kogumistööle 11 üliõpilast (Selma Holberg, Richard Jaska, August Karu, Johannes Laugis, Hans Laur, Paul Reim, Hans Ritson, Alide Tirol, Theodor Vaas, August Vösu ja Johann Ünapuu), kes töid muuseumile 596 eset. 1921. a. olid kogumismatkal üliõpilased Otto Jürgens, August Kelt, J. Laugis, Harri Moora, Evald Märks, P. Reim ja Aleksander Tiitsmaa, kes andsid muuseumile 339 eset. 1922. a. kogusid üliõpilased H. Laur, F. Leinbock (Linus), H. Moora, P. Reim, A. Tiitsmaa ja T. Vaas 172 eset. 1923. a. olid välitöödel üliõpilased Helene Juhanson, Adele Jürgens, Ferdinand Leinbock, Alma Mitt, Gerhard Niggol, Marta Schmiedehelm, Hans Schmidt ja Johan Vasar, kellede kaasabil muuseumi kogud täienesid 186 eseme võrra. 1924. a. aitasid kogumistööle kaasa üliõpilased Aleksander Isotamm, Alice Karu-Moora, Jüri Kork, Eduard Kääparin, Ferdinand Leinbock (Linus), August Meiesaar ja Alma Mitt, andes muuseumile üle 297 eset. 1925. a. kasutati üliõpilaste abi ulatuslikumalt viimast korda, kuna järgnevatel aastatel muuseum ei saanud selleks tööks enam raha. Kogumistööst võtsid osa üliõpilased Johannes Hirsch, Harald Jänes, Gustav Laja, F. Leinbock, Gustav Nagla, Gertrud Niggol, Osvald Stamm, Johann Truus ja Johannes Velbaum, kelle vahendusel laekus 334 uut eset. Nii võttis kuue aasta jooksul välitöödest osa 38 üliõpilast, kes aitasid kaasa 1924 eseme tulmele. Nende poolt kirjutati ka 4246 lehekülge välitööde päevikut. Ka selle perioodi abimeestest said mitmed hiljem Tartu ülikooli õppejõududeks (H. Moora, M. Schmiedehelm, J. Vasar).

Lisaks esemetele hakkas muuseum 1920. aastatel koguma ka teatmematerjali talurahva endisaegsest eluolust. Seda tööd tegid ikka üliõpilased. Ühe esimese etnograafilise kirjelduse koostajaks oli arheoloogiaüliõpilane Rihard Indreko (Järvamaa taluehitised koos joonistega). Seda tööd hak-

kas suunama muuseumi direktor ja ülikooli etnograafiadotsent Ilmari Manninen. Tema koostas küsimuskavad, mille alusel üliõpilased said rahvapärimslikku ainet koguda. Muuseumil õnnestus teatmematerjali kogumiseks saada aastatel 1923 - 1926 lisasummasid 77/. Selle aja jooksul suunati välitöödele 34 üliõpilast, kes koostasid 44 kirjeldust 4033 leheküljel. Nende hulgas olid ka ülikooli esimesed etnograafia eriala üliõpilased - hilisemad ülikooli õppejõud Ferdinand Linnus, Erik Laid ja Gustav Ränk. Sisukate kirjelduste autoriteks olid ka ajalooüliõpilased A. Karu-Moora ja J. Vasar, filoloogiaüliõpilased A. Mitt, Helene Mugasto-Johani ja Elmar Päss, agronoomiaüliõpilased J. Hirsch, Kristjan Jaama, H. Jänes, E. Käeparin, A. Rist ja E. Vardja. Tervikuna oli I. Mannineni juhitud kogumistöö tulemusriikas ja laitmatu teadusliku tasemega.

1920. aastate lõpul ja 1930. aastate algul ei olnud muuseumil vahendeid ulatuslikumaks kogude täiendamiseks. Üksikuid sisutihedaid kirjeldusi laekus peamiselt Erna Ariste, Veera Fuchsi ja Richard Viidalepa sulest. Alates 1932. a. oli üks kuu välitööid kohustuslik nendele üliõpilastele, kes olid valinud etnograafia peaineeks (laudatur). 1935. a. suurenesid muuseumi eelarvelised summad ja see võimaldas taas alustada kavakindlat kogude täiendamist. Muuseum rakendas üliõpilasi tööle nii esemekogude kataloogimisel kui ka etnograafiliste kirjelduste koostamisel. Aastatel 1935-1940 suunati välitöödele 22 üliõpilast, kes koostasid 36 kirjeldust 6689 leheküljel. Nende hulgas olid tulevased muuseumitöötajad Ida Kaldmaa, V. Fuchs, Erik Põld ja Ella Koern. Sisukat teatmematerjali andsid üle ka Hella Keem, Tui Koort, Aino Promm-Järvesoo, Amanda Raadla-Traat, Salme Reatma, August Sang, Heiti Talvik, Helmi Tera jt. /8/.

Sõjajärgsetel aastatel muuseumi koostöö üliõpilastega jätkus. Välitöödest võtsid osa peamiselt etnograafia eriala üliõpilased. Prof. H. Moora luges etnograafiliste välitööde meetodika kursust ja juhendas ka vastavat õppepraktikat /9/. Üliõpilastel tuli välitöödel olla kahel suvel ja ainet koguti peamiselt tulevase diplomitöö temaatikal. Kogutud teatmematerjal anti üle etnograafiamuuseumile. Nii laekus aastatel 1948 - 1949 10 kirjeldust 922 leheküljel (autorid Salme Nõmmeots-Salundi, Gea Reiman-Troska, Linda Trees-Saks, Aino Värk, Vaike Tiik, Endla Lõoke-Jaagosild, Liidia Pütsep ja

Asta Pärtel-Moora. 1950. aastate algul oli etnograafilise materjali kogumine väga piiratud. Olukord muutus alles 1957. a., millal hakati taas muuseumikogusid süstemaatiliselt täiendama. Edukast kogumistööst võtsid peale muuseumitöötajate osa ka üliõpilased. 1950. aastate lõpul ja 1960. aastatel olid muuseumi abilisteks kogumistöös peamiselt ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilased. Muuseumitöötajate juhendamisel kogusid 29 üliõpilast teatmematerjali erinevates Eestimaa paikades ja andsid üle 2320 lehekülge. Nende hulgas olid ka etnograafia eriala üliõpilased. Alustati ju etnograafide ettevalmistamist etnograafiamuuseumi baasil Jüri Linnuse üldjuhtimisel taas 1950. aastate lõpul. Huvitavaid tähelepanekuid ja pärimusteateid andsid muuseumile üle Enn Kask, Koidu Källo-Salumets, Juta Saron, Helgi Vingisaar-Riso (1959), Kaia Koppel-Varrak, Elvi Saarde-Astel, Ivi Vakkaus-Muru (1961), Epp Kangilaski, Halliki Loone-Uibu, Lembit Võime (1965) ja Hugo Puss (1968). Üliõpilaste vahendusel laekus kogudesse ka esemeid. Nii tõi diplomieelselt praktikalt etnograafiaüliõpilane Elle Kuigo-Vunder kaasa 22 tekstiilset. Filoloogiaüliõpilane Tõnu Seilenthal sai mansi asualadelt 10 eset.

1970. aastatel üliõpilaste osavõtt etnograafilise teatmematerjali kogumisest mõnevõrra hoogustus. Ajalooteaduskonna ajaloo-osakonna õppeplaani alusel tuli üliõpilastel peale esimese kursuse lõpetamist olla kolm nädalat välitööde praktikal kas arheoloogilistel kaevamistel või etnograafilise ainese kogumisel. Etnograafiliste ainete õpetamine oli nüüd dots. Arved Lutsu ülesanne. Tema algatusel võeti vastu põhimõte, et kümme üliõpilast suunatakse igal aastal etnograafilise materjali kogumisele. Vastava praktika baasiks on etnograafiamuuseum, kes peab vajaduse korral tagama ka üliõpilaste juhendamise. 1970. - 1972. a. kogusid üliõpilaskandid muuseumi direktori Aleksei Petersoni juhendamisel rahvapärimusi vepsa asualadel. Galina Grihno, Reet Jaaniste-Naaber, A. Lall, Kaja Luts-Alt, E. Neeme, Väike Oha-Reemann, Marko Orumaa, Heiki Pärdi, Mai Raud, Urmas Sõgel ja Rein Toomla andsid üle 535 lehekülge teatmematerjali. Siia lisandus veel Mati Rubini vadja ehitiste kirjeldus (82 lk.). Osa üliõpilasi oli välipraktikal Eesti erinevates paikkondades. Lääne- ja Loode-Eestis kogusid teatmematerjali Marina Jerjomenko-Raup, Mai Kahru, Jaan Nõm-

mik, Vaike Saavik, Anto Sepp ja Toivo Tint, kellelt laekus 428 lehekülge etnograafilisi kirjeldusi. Lõuna-Virumaal olid praktikal Epp Illaku ja Kersti Taal, kuna Tõstamaa kandis panid rahva mälestusteateid kirja Tiina Abel, Piret Oja ja Tamara Luuk. Tori ümbruskonnast kogusid teatmematerjali Iy Sillandi ja V. Ritsberg. Kõige selle tulemusena lisandus muuseumi Etnograafilisse Arhiivi veel 406 lehekülge etnograafilisi kirjeldusi.

Aastatel 1973 - 1977 olid üliõpilased praktikal Lahe-
maa rahvuspargis. Rajatav rahvuspark vajas ülevaadet talu-
hoonestikust. Selleks tuli olemasolevad talud külade kaupa
kirjeldada, visandada õueplaan, hooned fotografeerida, väl-
ja selgitada hoonete vanus, endine ja praegune kasutamine,
säilinud etnograafilised esemed jne. Seda tööd korraldas
rahvuspargi poolt insener Pearu Laipaik. Etnograafiamuseu-
mi poolt juhendas üliõpilasi J. Linnus, kes suunas prakti-
kante koguma aineksest ka rahvapärase majanduse, kodukäsitöö-
oskuse, majanduslike suhete ulatuse jne. valdkonnast. Ko-
gutud materjali andsid üliõpilased üle rahvuspargile, osalt
ka etnograafiamuseumile. 1973. a. töötati Sagadi ja Vihula
kandi külades. Muuseumile laekus Albert Allpere, Mari Endi,
Ann Halliku-Allpere, Madis Ligi, Tenel Linnuse, Villu Tamu-
li, Reet Torn-Villingu, Helve Vahtra-Russaku, Tatjana Vol-
kova ja Aili Voosalu-Heidmetsa töö tulemusena 384 lehekül-
ge kirjeldusi. 1974. a. jätkus töö Palmse ümbruskonnas ja
Kuusalu neemedel. Üliõpilased andsid muuseumile üle 462 le-
hekülge kirjeldusi (autorid Andra Eesmaa-Veidemann, Leena
Kagadze, Sirje Kuusk, Mati Laur, Niina Look, Urmas Murre,
Tiia Mägiveer, Mare Seppar, Helve Sõgel ja Heli Tomingas).
1975. a. kogusid praktikandid aineksest Loksa-Vihaseo kandis
ja Pärisepea poolsaarel. Ants Juske, Anne Loonela, Elsa Paju,
Piret Pukk, Viive Pärtlisaar, Urma Rebane-Linnus, Ruth Sa-
ri, Helgi Tõnismaa-Põllo, Enn Veenpere, Tiit Veispak ja Reet
Vikkat kirjutasid 599 lehekülge teatmematerjali. 1976. a.
koondus tähelepamu Palmse, Sagadi ja Vihula mõisaolustiku
uurimisele. Elle Allkivi, Lemmi Heinla, Eva Kaidla-Laidre,
Sirje Kõrgnurm, Eve Lepmaa, Sirje Promet, Priit Raudkivi ja
Helgi Reidla andsid üle 339 lehekülge rahva käest kogutud
pärimusteateid. Samal ajal Mihkel Leetmaa ja Olev Tensing
küsitlesid Haljala-Kadrina rannakülade põlisasukaid. A. Iut-
su koostatud küsimuskava alusel pandi kirja 137 lehekülge

mälestusteateid randlaste elust. 1977. a. töötasid üliõpilased Haljala rannakülades (Priidu Beier, Viktor Blum, Ülle Kaal, Tiia Luuk, Merike Rannik-Lamp ja Lea Sillart). Rahvapärastest ehitustest ja majanduselust pandi kirja 556 lehekülge. Samal ajal kogusid Kuusalu ja Haljala rannaaladelt materjali ka Andra Eesmaa-Veidemaa ja Piret Kalm-Õunapuu, kes loovutasid muuseumile 314-leheküljelise sisutiheda kirjelduse. Lahemaale suunati praktikale ka mõned geograafiaüliõpilased. Reet Jõgi, Rita Lehespalu, Tiiu Mägi ja Maret Pruer käisid ainekogumas Arbavere, Tõdva-Kõnnu, Loobu ja Kolga kandi külades. Muuseumile anti üle 1019 lehekülge teatmateriaali. Nii võttis viie aasta jooksul Lahemaa etnograafilise ainese kogumisest osa üldse 52 üliõpilast. Selle tänuväärse töö tulemusena loovutati muuseumile 3811 lehekülge etnograafilisi kirjeldusi, lisaks veel 1057 lehekülge välitöödel kirjutatud päevikuid. Kogu see aines ei ole ühesuguse sisukusega ega haara veel kõiki Lahemaa külasid. Kuid nii loodi vajalik alus Lahemaa edasiseks uurimiseks. Lahemaa rahvuspargile üleantud materjali kasutatakse pidevalt rahvuspargi ees seisvate praktiliste küsimuste lahendamisel.

Geograafiaüliõpilane Henno Sarv oli välipraktikal händi-mansi asualadel, mille kohta 1976. a. koostas etnograafilise kirjelduse (42 lk.).

1978. a. alustas etnograafiamuuseum teadusdirektori J. Linnume koostatud programmi alusel ainese kogumist Viljandi rajooni maarahvastiku tänapäeva olmest. Peamine tähelepanu pöörati maaperede elamistingimustele, varustatusele kestvuskaupeadega, isikliku abimajapidamise osatähtsusele, perekondlike ja kalendritähtpäevade kommetele jne. Uuritava pere kohta tuli täita ka ankeet, mille alusel selgus iga pereliikme sünnikoht, vanus, haridus, elukutse, amet ja vene-eesti keele oskus. Sellele tööle tõmmati kaasa ka üliõpilaspriidikandidid. Viie aasta jooksul oli välitöödel 41 üliõpilast, kes muuseumile loovutasid etnograafilisi kirjeldusi 5984 leheküljel ja välitööde päevikud 391 leheküljel. 1981. ja 1982. a. küsitlesid üliõpilased eriti nüüdisaegsete perekondlike ja töökollektiivi kommete kohta. Nii talletunud faktiderohke materjal annab hea ülevaate maarahvastiku nüüdisest eluolust. Selle ainese edasisel läbitöötamisel oleks otstarbekas samuti kasutada üliõpilaste kaasabi.

1970. aastatel ja 1980. aastate algul oli koos etnograafiamuuseumi töötajatega välitöödel 119 üliõpilaspriaktikanti. Muuseumitöötajad on välipraktika ajal igati püüdnud äratada huvi etnograafia ja muuseumitöö vastu. Praktikan-dile lähenetakse ikka kui tulevasele töökaaslasele. Ja on meeldiv tõdeda, et õige mitmed üliõpilased valisidki oma kit-samaks erialaks etnograafia (T. Linnus, A. Voosalu-Heidmets, A. Eesmaa-Veidemann, H. Tõnismaa-Põllo, P. Kalm-Õunapuu, E. Kaidla-Laidre, M. Leetmaa, T. Luuk, M. Rannik-Lamp, Toivo Kamenik, E. Pihlak, Kärt Jänes, Ave Priks, Toivo Sikka jt.). On aga kahju, et etnograafiaüliõpilaste välitöödel kogutud aines pole enam muuseumi laekunud.

Etnograafiamuuseumi asutamisest on möödumas 75 aastat. Kogu selle aja jooksul on Tartu üliõpilased aktiivselt osa võtnud etnograafilise ainese kogumisest. Tänu üliõpilastele on muuseumi toodud tuhandeid esemeid, kirjutatud kümneid tuhandeid lehekülgi rahvapärimuslikku teatmaterjali. See tu-lemusriikas töö meie rahva etnilist omapära kajastava ainese kogumisel väärrib igati tunnustust ja lugupidamist.

K i r j a n d u s , a l l i k a d

1. Eesti Rahva Muuseumi pidu. - Postimees, 1912, 12. märts.
2. Faktiline materjal pärineb Eesti NSV Riikliku Etnograa-fiamuuseumi peakataloogist, Etnograafilise Arhiivi ja Topograafilise Arhiivi juurdekasvupäevikutest. On kasutatud ka muuseumi arhiivis olevaid materjale (Ees-ti Rahva Muuseumi ainelise vanavara korjajate nime- kirja raamat I - III (1909 - 1922), Ainelise vana- vara korjamine Haridusministeeriumi toetusel 1920 - 1925).
3. K. Raua tööd vanavarakogumise organiseerimisel on kirjan- duses juba iseloomustatud: Sild, H. Kristjan Raud ja vanavara suurokogumine. - Kristjan Raud. Ants Laik- maa. Tln., 1970, lk. 61 - 76.
4. Raud, Kr. Kiri üliõpilastele. - Postimees, 1911, 20. mai.
5. Raud, Kr. Üliõpilastele. - Postimees, 1912, 19. juuni.
6. Üliõpilastele ja kunstiüliõpilastele Eesti Rahva Muuseumi poolt. - Postimees, 1913, 20. märts. Kunstnike osa- võttu vanavarakogumisest on kirjanduses juba ise-

loomustatud: Sild, H. Kunstnike kaasabist Eesti Rahva Muuseumi rajamisel ja vanavarakogumisel. - Tartu Riikliku Kunstimuseumi almanahh, 3. Trt., 1972, lk. 60 - 68.

7. Manninen, I. Übersicht der ethnographischen Sammelarbeit in Eesti in den Jahren 1923 - 1926. - Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat, 1927. Trt., 1929, lk. 31 - 47.
8. Linnus, J. Etnograafia Muuseumi teatmematerjali kogudest. - Etnograafia Muuseumi aastaraamat, 16. Tln., 1959, lk. 302 - 303.
9. Linnus, J. Harri Moora ülikooli etnograafia õppejõuna. - Läänemeresoomlaste etnokultuuri küsimusi. Tln., 1982, lk. 129 - 133.

KONSTANTIN RAMULI FILOSOOFILISTEST VAADETEST

R. Ruutsoo

Arvukaile K. Ramuli kohta käivaile kirjatöödele vaatamata pole tema filosoofilisi vaateid seni kirjanduses käsitletud. Küll leidub selles väide, et Konstantin Ramuli maailmavaade "ei ole teinud elukäigu jooksul mingeid järske käänakuid ja ümberhinnanguid" /1/. See väide vajab tingimata kontrollimist.

Kuni kahekümnendate aastate alguseni, mil Ramul ei avaldanud oma seisukohti kirjasõnas, on tema maailmavaateline areng raskesti jälgitav. Teame vaid, et Peterburi ülikoolis õppis ta filosoofiat ja psühholoogiat A. Vvedenski, N. Losski, Lapšini ja V. Vagneri juhatusel ning ajalugu A. Lappo-Danilevski, S. Platonovi jt. juures. Teadupärast esindasid kõik need õppejõud ühte või teist idealistliku filosoofia suunda. Nagu ta ise märgib, olid "kõige sügavamad tagajärjed minu isikliku arenemise kohta teaduslikul tööil ja isiklikul läbikäimisel Loeskiga" /2/. Ülikooli lõpetas K. Ramul diplomitööga teemal "R. Descartesi ja B. Spinoza psühholoogia".

Ülikooli lõpetamise järel hakkas ta valmistuma magistrieksameiks, et siis asuda tööle ülikoolis. Nagu ta ise märgib, paelusid teda kõige enam loogika ja üldmetodoloogilised probleemid, kitsamaist küsimustest psühhofüüsiline parallellism. "Minu peasihiks minu teaduslikus töös oli - filosoofiliselt ja teaduslikult põhjendada üleüldine maailmavaade" /3/.

Alles Tartu ülikooli professorina pühendus K. Ramul kitsamalt psühholoogia probleemidele, kuid filosoofial oli tema tegevuses kogu kodanliku aja jooksul väga kaalukas osa. Tema initsiatiivil asutati Akadeemiline Filosoofia Selts, mille kauaaegne esimees ta ka oli. Kogu kodanliku perioodi vältel luges ta üliõpilastele sissejuhatavat kursust filosoofiasse ja andis sel alusel välja ka raamatu. 1934. a. osales ta ülemaailmsel filosoofiakongressil ettekandega teemal "Psühholoogia ja ajalugu".

Tartu Riikliku Ülikooli professorina ta loogika, psühholoogia ja teadusajaloo käsitlemisest kõrvale ei kaldunud. Ka neis valdkondades vältis ta põhimõtteliste filosoofiaküsimuste käsitlemist, läks mööda psühholoogide maailmavaatelistest tõekspidamistest, ei puudutanud filosoofia osa psühholoogia-

teaduse arengus jne. Allpool käsitletakse seetõttu eelkõige Ramuli vaadete arengut kodanlikul perioodil; nende hulgast peatume peamiselt kahel probleemistikul: teadusliku teadmise tõesus ja ihu ning hinge vahekord.

Arvestades Losski mõju Ramulile, tema enda poolt antud kõrget hinnangut Lotze filosoofiale, on üllatav Ramuli ratsionalism, eriti kantiaanliku traditsiooni osa tema mõtveiisis. "Enne kui asuda oleva probleemide lahendamisele, peame küsima, kas meie jõud on selleks küllaldased. Esimeseks küsimuseks kogu filosoofias peab seepärast olema küsimus meie tunnetusvõimest," /4/ kriipsutas Ramul alla oma kirjutises Kanti filosoofiast. Tunnetuse meetodi küsimus on tema arvates järjest enam tähtsustumas. "Üheks rõõmustavaks nähtuseks praeguse aja üksikteaduslikus uurimistöös on see, et ikka enam jõutakse arusaamale, et selgusetus üldiste printsiipiaalsete küsimuste üle mõjub halvavalt kõigepealt uurimistööl enesele" /5/.

Raamatus "Ihu ja Hing" esitab ta esmakordselt nõuded, mida peab arvestama iga teooria. (Seejuures ei erista Ramul väga selgelt filosoofilisi ja üldteaduslikke kontseptsioone.) Tema arvates üksgi teooria "ei tohi olla vastuolus mingisuguste faktidega", ta "peab olema kõige paremas kooskõlas teadusliku uurimise printsiipidega ja resultaatidega" ning kolmandaks peab rahuldama meie "mõtlemistungi ühise maailmavaate poole" /6/.

Mingi teooria või kontseptsiooni tõesuse kriteeriumina ei või osutada sellistele argumentidele nagu selle lihtsus, "nii, et temast arusaamiseks pole vaja mingit iseäralist ettevalmistust"; see, et ta on kooskõlas meie igapäevasest kogemusest tulenevate mõtlemisharjumustega ja see seostub ühiskonnaklasside ideoloogiaga /7/. Viimase seose kohta toob Ramul näiteks sotsialistid, kes arvavad, et "iga sotsialist, iga "vaba mõtleja" võib ainult materialist olla, et ainult materialism pakub küllalt radikaalset abinõu, et ühe hoobiga kõigist neist vanadest pahedest lahti saada" /8/. Kui neid kriteeriume rakendada filosoofiliste teooriate suhtes, siis pole nende klassisisus mingit kahtlust.

Veel ühe tõese tunnetuse saamise tingimusena esitab Ramul nõude, et "meie ei tohi ialgi teatava õpetuse vastuvõetavust ärarippuvaks teha tema praktiliste tulemuste vastuvõetavusest; kui palju on juhtumusi, kus me teatava fakti ole-

masolemist peame tunnistama, kuigi ta ise ja tema tagajärjed sugugi soovivad ei ole" /9/.

Kolmekümnendail aastail hakkab Ramul üsna selgelt eristama filosoofilist ja teaduslikku teadmist. Koos süvenemisega empiirilisse psühholoogiasse huvitub ta eelkõige empiirilise tunnetuse tõesuse eeldustest. See tuleb vabastada esmajoones "metafüüsikast". "Arvestada tuleb ainult seda, mis on antud kogemuses või millele võime jõuda kindla loogilise järelduse teel, kogemuse andmeil ja jäetakse kõrvale kõik muu ..." /10/.

Spetsiaalselt käsitleb Ramul teadusliku tunnetuse eripära artiklis "Primitiivsest ja teaduslikust mõtlemisest". Teadusliku tunnetuse tunnustena esitab Ramul järgmised tingimused. Esiteks tehakse vahet ühelt poolt asjade meeleliste omaduste ja teiselt poolt omaenda subjektiivsete elamuselementide - tundmuste, soovide, kalduvuste jne. vahel /11/. Teadusliku mõtlemise teise iseloomustava joonena esitab ta "hoidumise igasugusest "müstikast" ja "metafüüsikast": arvestatakse ainult seda, mis on otseselt antud kogemuses..." /12/. Teadusliku mõtlemise "kolmandaks jooneks on eeldus looduse ühetaolisusest: eeldatakse, et kõik maailmas - nii välismaailma nähtused kui ka meie oma elamused - alluvad oma kindlatele seadustele, millistest ei ole mingit kõrvalkaldumist ... Seetõttu sünnib üksikute nähtuste seletamine ikka ainult nende kohta kindlaks tehtud seaduste põhjal, milliseid peab arvestama ka teaduslik "fantaasia" oma loovas tegevuses" /13/.

Kuid seejuures ilmneb, et teadus ise pole oma printsiipide rakendamisel ja selle pinnal väljaarendatavais mõtlemisstiilides homogeenne. Sellele järeldusele viib Ramuli tõsiasi, et mitmete uurimuste kohaselt suhtuvad eri teaduste esindajad erinevalt niisuguste "metafüüsiliste" objektide nagu "jumal" ja "vaim" reaalsusse. "Seetõttu peaksime ühe teadusliku mõtlemisviisi asemel rääkima võib-olla mitmest - matemaatilisest, füüsikalisisest, bioloogilisest, psühholoogilisest, ajaloolisest, filosoofilisest jne. mõtlemisviisist" /14/.

Täie teravusega tõstatab Ramul teadusliku mõtlemise ühtsuse küsimuse artiklis "Ajalugu kui teadus". Põhimõtteliselt aktsepteerib ta ajalooteaduse tollase taseme juures teaduste jaotamist nomoteetilisteks ja ideograafilisteks,

nagu seda teevad Windelband ja Rickert. Kuid ta on selle vastu, et teaduse malliks valitakse mingi üks teadusharu. "Sellele, kes hakkab tähelepaneliku pilguga jälgima teadusliku mõtteviisi arenemiskäiku uuemal ajal, paistab kergesti silma üks asjaolu: selle üldine orienteerumine teataval ajajärgul peamiselt ühe teaduse või ühe kitsama teaduste grupi järgi, mis selleks ajajärguks eriti hiilgavalt edasi jõudnud... Ka meie ajal on palju haritud inimesi, kellele teadus tähendab eelkõige loodusteadust, "teaduslik meetod" - loodusteaduslikke meetodeid, "teaduslik mõtlemine" - loodusteaduslikku mõtlemist jne. /15/.

Ramuli eesmärk on, nagu näeme, ajaloo "päästmine" teadusele. Selleks esitab ta esialgu teadusajaloolise argumendi, kuid hiljem läheb ka teadusloogiliste juurde. Esiteks rõhutab ta, et ajaloo kui teaduse individuaalsest teeb võimalikuks erilise rekonstruktiivse taseme olemasolu ajaloos. Seejuures on oluline, et sellelaadilise rekonstruktiivse teadmise saamise ainsaks teeks peab ta ajaloo uurimist ja loogilisi arutluskäike, mitte aga "sissetundmist", mida ainsa tõelise tegelikkuse ja minevikku sisseelamisena pakkus irratsionalistlik elufilosoofia. "Püüded rajada uut vaimuteaduslikku psühholoogiat ei muuda selles palju ja seetõttu edusammud "ajaloo tõstmisel teaduse astmele" olenevad nagu seni ka tulevikus kõigepealt edusammudest ajaloo enese ja tema abiteaduste alal, aga mitte psühholoogia edusammudest" /15/.

Teiseks on Ramul veendunud, et ajalool on omad seadused, et ajalugu on võimalik kui nomoteeriline teadus. "Mitte iga individuaalsete nähtuste kirjeldamine, olgu need ka kõige tähtsamad inimelu nähtused, ei ole veel ajalugu. On tarvis, et need nähtused oleksid teataval viisil üksteisega seotud ja moodustaksid kokku teatava rea ajas... /16/" "Ka ajaloo nähtuste kohta on võimalikud vähemalt põhimõtteliselt - teha teatavaid üldistusi ja seega on võimalikud ka nende suhtes teatavad üldistused" /17/. Kuna K. Ramul ei tunnista marksismi ajaloo filosoofiana (ajaloo teooriana) on ta sunnitud sellise teaduse loomise paigutama tulevikku.

Kolmekümnendail aastail jälgib ta erilise hoolega psühholoogiateaduse käekäiku, kaitses selle teaduslikkust. Seoses sellega võtab ta sõna Freudi teooriate kriitikaks. Freudi teooriad ei vasta sellistele üldistele teadustegevuse nõuetele nagu seda on "ulatusliku ja kriitiliselt hästi läbi mõ-

lutud mitmekesise materjali kogumine, selle statistiline läbi töötamine (võimaluse korral), hoidumine faktilise materjali kogumisel ja läbi töötamisel teatavaist juba valmis ja lõplikuks peetud teoreetilistest seisukohtadest, arvestamine teiste uurijate poolt samal alal saavutatud tulemustega" /18/. Ka saavutatud positiivsed tulemused psühoanalüütikute praktikas ei saa olla "psühoanalüütilise õpetuse tõelisuse küllaldaseks tõestuseks" /19/.

K. Ramuli 1940. a. avaldatud artikkel "Füüsika ja filosoofia" kinnitab, et elementaarfüüsika edusammud, Einsteini relatiivsusteooria, entroopiateooria, määramatuse printsiip ja mitmed teised kaasaja teaduse saavutused, eriti nende idealistlikud ja fidealistlikud interpretatsioonid, mis kriipsutasid alla tunnetuse relatiivsust, pakkusid uusi argumente Jumala olemasolu tõestuseks jne., mõjusid talle mõningase šokina.

Et pääseda juba väljakujunenud maailmapildi kokkuvõttesemisest ja säilitada pika aja jooksul omaks võetud tunnetusteoreetilisi põhimõtteid, peab Ramul vajalikuks omaks võtta kaks eeldust. Esimene seisneks selles, et uued teaduslikud teooriad "pole mitte kindlad tõsiasjad, vaid enam-vähem tõenäosed oletused, mis võivad hiljem osutuda ekslikeks" /20/. Teiseks nõuab ta, et rangelt eristataks seda, mis on "füüsikalise uurimistöö kui niisuguse otseseks tulemuseks ja mis on ainult ühe või teise füüsiku väljapoole tema kompetentsi ulatuvaiks arvamusteks" /21/. Kuidas eristada teineteisest tõeseid ja ainult tõenäoseid teooriaid või kuidas lahutada teooriaid ja nende interpretatsioonid, selleks Ramul lähemat nõu ei anna.

Mõningase skepsise taustal suhtumises loodusteaduste edusammudesse tõuseb esile Ramuli soosiv suhtumine füüsikas arendatud "metoodilisse ja tunnetusteoreetilisse printsiipi, mis on etendanud tähtsat osa mõnede moodsa füüsika tähtsamate teooriate püstitamisel" ja mille kohaselt, "kui teatav väide on seda laadi, et mingil viisil (eksperimenti või loogilismatemaatilise analüüsi läbi) ei ole võimalik kindlaks teha tema tõelisust või ekslikust, siis see väide on mõttetu" /22/.

Kokkuvõttes võime öelda, et K. Ramuli põhimõtteliselt neokantiaanidele üsna lähedal seisvad tunnetusteoreetilised seisukohad võtavad kodanliku perioodi lõpuks üha positivistlikuma värvingu. Need seisukohad aitavad tal kaitsta maailma

(tegelikkuse) tunnetatavuse ja tunnetuse objektiivsuse põhimõtteid spekulatiivse mõttelaadi ja irratsionalismi vastu.

Ramuli kui psühholoogi jaoks tõstatatus filosoofia põhiküsimus eelkõige ihu ja hinge probleemina, psüühilise ja selle materiaalse kandja seose küsimusena. Probleemi süstemaatilise käsitluseni jõuab Ramul esmakordselt raamatus "Ihu ja hing". Nende vahekorra võimalike seletustena esitab ta neli põhikontseptsiooni: materialism, idealism, spiritualism ja dualism.

Tuues poolt- või vastuargumente ühe või teise kontseptsiooni suhtes, jõuab Ramul järeldusele, et loodusteaduste andmetega on kõige vähem põhjendatud materialistide vaated. Viimaste vastu esitatud ja Ramuli poolt vahendatud väited võib jagada kahte rühma. Esimene neist toetuks loodusteaduste andmeile ja viiks järeldusele, et pole kedagi, kes võiks "ära seletada, kuidas on see võimalik, kuidas muutub lihtne aine osakeste muutumine korraka mõtteks ehk sünnitab mõtte, kes on iialgi näinud, kuidas see neil korda läheb?" /23/. Tuleb märkida, et puht loodusteaduse seisukohalt oli Ramulil õigus selline küsimus esitada. Et see küsimus on lahendamata, sellele osutas omal ajal ka Lenin /24/. Teine Ramuli toodud argumentide rühm on seotud eetiliste järeldustega, mis tulenevat materialismist. "Praktiline tagajärg materialismist oleks niiviisi ükskõiksus hea ja kurja vastu, äärmine egoism jne., see tähendab igasuguse eetilise idealismi langemine" /25/.

Kui idealism ka ei suutvat ilma loodusteadustega vastuollu sattumata seletada ihu ja hinge vastuolu, siis olevat tal materialismi ees just eetika plaanis tulenev eelis /26/. Rangelt võttes toimub sellise argumendi kasutamisel sõnale "materialism" teise sisu andmine. Meenutagem, et juba Engels nimetas seda argumenti "filisterlikuks" /27/. Ka Ramul ise aimab selle argumendi mittetäisväärtuslikkust - osutab ta ju ise samas tõsiasjale, et mingi teooria praktiliste tulemuste kasulikkusel või kahjulikkusel pole mingit kaalu selle tõsuse üle otsustamisel.

Nii teaduse faktidele kui ka meie "mõtlemistungile ühise maailmavaate poole" vastavat kõige paremini dualism ja monism. Kuid ka siin teeb Ramul reservatsioone: "Ma ei taha salata, et viimane võimalus mulle isiklikult kõige meeldivam on (s. t. monism) ja võiks meiegi filosoofilises kirjandu-

ses mõndagi huvitavat leida, mis selles sihis juba ette võetud. Aga muidugi ka siin tuleks veel oodata, võib olla kaua oodata, enne kui me enam-vähem selge vastuse saame" /28/. Kui Ramul peab selle "enam-vähem" selge vastuse all silmas mingit otsustavat "filosoofilist argumenti", siis taolist argumenti pole lihtsalt olemas. "Isikliku meeldivuse" selge eristamine teaduslikust tõestatusest kõneleb Ramuli subjektiivsusest aususest, kuid ka maailmavaatelisest positsioonist, mis on materialismivastane.

Ramuli seisukohtade allikaks tunduvad seejuures olevat eelkõige Wundti ja Paulseni vaated. Ka hiljem iseloomustab ta just Wundti vaateid kui "teaduslikku metafüüsikat" ja "teaduslikku filosoofiat" /29/. Paulsen, kes jääb talle autoriteediks kodanliku perioodi lõpuni, oli aga mõtleja, kes püüdis leibnitsiaanlik-kantiaanliku traditsiooni ning positivismi sünteesimise teel luua mingit erilist metafüüsikat, mis ühendaks endas materialismi ja idealismi ning oleks samal ajal ka mingiks teaduste teaduseks. Just sellisena kujutab Ramul võimalikku metafüüsikat oma kolmekümnendate aastate algul avaldatud raamatus "Sissejuhatus filosoofiasse".

Ramuli eitav suhtumine materialismi kandub üle ka suhtumisele dialektilisse materialismi. Viimane ei rahulda tema poolt tõelisele metafüüsikale esitatavaid nõudeid. Dialektilist materialismi ei pea ta "uurimistööst enesest orgaaniliselt väljakasvanud filosoofiliseks seisukohaks" ja arvab, et "seesugune filosoofiline pealisehitus psühholoogia hoonele ei tarvitse veel tingimata väga tõsiselt mõjustada seda, mis sünnib hoones eneses" /30/.

Kolmekümnendate aastate lõpul tugevnevad Ramuli sümpaatiad positivismi suhtes. Kui raamatus "Sissejuhatus filosoofiasse" kirjutas ta veel, et "positivismil ja krititsismil ei ole õigust metafüüsika eitamiseks", kuigi need küsimused polevat üheselt lahendatavad, siis artiklis "Füüsika ja filosoofia" leiab ta, et füüsikute poolt rakendatavad metodoloogilised protseduurid ei peaks piirduma ainult füüsikaga. "Arvestades selle metoodilise printsiibi rakendamise viljakust füüsikalises uurimistöös, tekib küsimus, kas seda printsiipi ei tuleks laias ulatuses rakendada ka filosoofias, eriti mitmesuguste uute hüpoteeside puhul" /31/. Hinge ja ihu probleemi suhtes deklareerib ta otse, et see "tuleb päevakorrast ära võtta, kuna uusi argumente selle selgitamiseks leitud ei ole" /32/.

Taoline sümpaatia positivismi suhtes ei tähenda aga, et Ramul suudaks jääda üksikõikseks maailmavaatelise võitluse suhtes filosoofias. Ülevaates 1934. a. Prahast toimunud filosoofia kongressist tõstab ta esile näiteks Losski ettekannet "Kristlik maailmavaade kõigekülglise süsteemina" /33/. Artiklis "Füüsika ja filosoofia" märgib ta ära A. Samuel Alexandri teost "Space, Time and Deity", mis kaheldamatult kannab teistlikku värvingut, kui "üht meie aja tähtsamat ja originaalsemat filosoofilist raamatut" /34/.

Seega, kogu kodanliku perioodi jooksul Ramuli filosoofilised vaated nende olemuslikes elementides tõepoolest ei muutu. Ta ei sea endale ülesandeks välja töötada oma originaalset vaadete süsteemi. Ta analüüsib põhiliselt kriitiliselt tollal kodanlikus filosoofias populaarseid kontseptsioone. Positivismi mõju lubab tal kodanliku perioodi jooksul olulisel määral vabaneda oma Peterburi ülikoolis õppimise aja eeskuju Losski vaadetest. Teadusliku mõttelaadi viljelemine aitab Ramulil vältida segadusse sattumist avalikult obskurantistlikest vaadetest, kuid idealismist läbi imbunud filosoofilises atmosfääris ei suuda ta läbi näha fideismi keerulisemaid vorme. Siiski jääb tema teeneks tolelaegses Eestis ratsionalistliku mõttelaadi kaitsmine ja teadusliku tunnetamise meetodite propageerimine.

K i r j a n d u s

1. Koemets, E., Ramul, K. Psühholoogia ja elu. Tln., 1969, lk. 199.
2. RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 928, lk. 1.
3. Samas, lk. 2.
4. Ramul, K. Psühholoogia ja elu. Trt., 1937, lk. 129.
5. Samas, lk. 104.
6. Ramul, K. Ihu ja Hing. Trt., 1922, lk. 43.
7. Samas, lk. 32 - 33.
8. Samas, lk. 33.
9. Samas, lk. 31.
10. Ramul, K. Psühholoogia ja elu, lk. 34 - 35.
11. Samas, lk. 34.
12. Samas, lk. 35.
13. Samas, lk. 35.

14. Ramul, K. Psühholoogia ja elu, lk. 38.
15. Samas, lk. 102.
16. Samas, lk. 101.
17. Samas, lk. 102.
18. Samas, lk. 100.
19. Samas, lk. 643.
20. Samas, lk. 496.
21. Samas, lk. 497.
22. Samas.
23. Ramul, K. Ihu ja hing, lk. 28.
24. Lenin, V. I. Teosed, 18. kd., lk. 33.
25. Ramul, K. Ihu ja hing, lk. 31.
26. Samas, lk. 30.
27. Marx, K., Engels, F. Valitud teosed, 2. kd. Tln., 1960, lk. 310.
28. Ramul, K. Ihu ja hing, lk. 49.
29. Ramul, K. Psühholoogia ja elu, lk. 10.
30. Ramul, K. Füüsika ja filosoofia. - Looming, 1940, nr. 4, lk. 495.
31. Samas, lk. 497.
32. VIII rahvusvaheline filosoofiline kongress Prahas 2. - 7. sept. 1934. - Looming, 1934, nr. 7, lk. 847.
33. Samas, lk. 497.
34. Ramul, K. Füüsika ja filosoofia. - Looming, 1940, nr. 4, lk. 437.

EESTI KEELE UURIMINE TARTU RIIKLIKUS ÜLIKOOLIS

1944 - 1982

H. Rätsep

Kui 1944. a. sügisel pärast Tartu vabastamist alustas uuesti tööd Tartu Riiklik Ülikool, langes eesti keele ja soome-ugri keelte eriala õppe- ning uurimistöö organiseerimine kolme mehe - Paul Ariste, Arnold Kase ja Johannes Voldemar Veski õlgadele. Puudus oli õppejõududest, sest paljud neist olid Eestist sõjakeerises lahkunud. Seepärast moodustati esialgu ühine eesti keele ja soome-ugri keelte kateeder, mille juhatajaks nimetati prof. Paul Ariste. 4. novembril 1944. a. toimus P. Ariste korteris esimene kateedri koosolek. Lahendada tuli kaks rasket ülesannet: kuidas alustada peatselt normaalset õppetööd ja tagasi tuua mitmele poole Eestisse evakueeritud kogud ning inventar. Nende küllaltki keeruliste töödega saadi lühikese ajaga hakkama ja esimese õppeaasta lõpul 1945. aasta kevadel võidi juba visandada ees- seisva teadustöö plaan: vaja oli koguda eesti keele etümo- loogilise sõnaraamatu materjali, koostada suur õigekeelsu- se sõnaraamat ja rahvakeele sõnaraamat, välja anda murde- tekstide kogu ning kirjutada keskkoolidele eesti keele gram- matika /11/. See oli väga ulatuslik programm, mille mõne punkti teokstegemine sai hiljem Keele ja Kirjanduse Insti- tuudi kohustuseks ning on käsil veel praegugi.

1946. a. lahkes ühine kateeder eesti keele kateedriks (juhataja Johannes Voldemar Veski) ja soome-ugri keelte ka- teedriks (juhataja P. Ariste). 1947. aastal loodi Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut, kuhu anti üle eesti ja soome-ugri keelte arhiivi ja Emakeele Seltsi kogud. Sinna siirdusid ülikoolist tööle Aili Univere, Erich Raiet, Salme Tanning ja Mari Must. Dotsent A. Kasel ja prof. J.V. Veskil tuli ülikoolitöö kõrval juhatada mitu aastat instituudi sek- toreid. Siit alates on Eestis kaks eesti keele uurimise kes- kust ja eriti pärast instituudi Tallinnasse siirdumist on muutunud paratamatuks töö koordineerimine, nii et peamine kasu oleks keeleteadusel.

Tartu ülikooli kohustuseks on peetud eesti keele uuri- jate koolitamist, selleks on tal olnud ja on praegugi kõige paremad eeldused: 15 eesti filoloogia doktorist on TRÜ-s 10,

varem oli see suhe veelgi rohkem ülikooli kasuks; TRÜ-s töötab soome-ugri keelte ja eesti kirjanduse erialanõukogu, kus saab kaitsta doktori- ja kandidaadiväitekirju ka eesti keele alal.

1940. aastate teisel poolel oli vabariigis kümme aastat eesti keele uurijat, 1982. aastaks oli nende arv suurenenud sajani, kusjuures ainult paar inimest pole saanud haridust Tartu ülikoolis. Uurijaist on praegu 3 filoloogiadoktorit, 43 filoloogiakandidaati, kusjuures röömustab see, et viimase aasta jooksul on lisandunud 5 kandidaati ja 1 doktor /2/.

Eesti keele kateeder alustas 1946. a. tööd kolme õppejõuga: dotsendid J. V. Veski ja A. Kask, assistent A. Univere. Seejärel on koosseis pidevalt suurenenud: 1952. a. oli kateedris juba viis õppejõudu (prof. J. V. Veski, dots. A. Kask, vanemõpetajad Gerda Laugaste (1948 - 1971), Karl Aben (1950 - 1960), Aino Kiindok (1952 - 1961); 1962. a. kaheksa õppejõudu (prof. A. Kask, dotsendid Juhan Peegel (1953), Huno Rätsep (1954), vanemõpetajad G. Laugaste, Enn Koit (1960 - 1969), õpetajad Ellen Turu (1959 - 1974), Aino Valmet (1956), Asta Veski (1960) ; 1972. a. oli kateedris 12 õppejõudu; praegu töötab siin 16 õppejõudu (2 poole kohaga), nende hulgas 1 professor, 1 konsultantprofessor, 11 filoloogiakandidaati, neist 6 dotsenti. Kateedri koosseisu suurenemise on tinginud õppeplaanide muutumine, vastuvõtu suurenemine, eesti keele õpetamine ettevalmistusosakonnas, eesti keele õpetamine vene õppekeelega rühmadele ning eesti keele õpetamine Soome ülikoolides /3/.

1955. a. sügisel loovutas prof. J. V. Veski kateedri juhatajaks doktoriks promoveerunud A. Kasele ja läks järgmisel aastal pensionile.

1954/1955. õ-a loodi eesti keele kateedri baasil ja dots. J. Peegli eestvõttel žurnalistika eriharu, mis töötas edukalt üle kahekümne aasta ja eraldus paar aastat tagasi omaette osakonnaks omaette žurnalistikakateedriga.

Õppejõudude koolitamisel on olnud tähtsal kohal aspirantuur: kateedri juures on aspirantidena pärast ülikooli lõpetamist edasi õppinud 26 lingvisti, neist on seni väitekirja kaitsnud 15.

Tõhus on olnud soome-ugri keelte kateedri abi eesti keele uurimisel ja noore keeleteadlaste põlvkonna kasvatamisel. Nii mõnigi fennougrist on pühendunud eesti keele uurimisele ja õpetamisele.

Kateedri teadustöös on etendanud silmapaistvat osa üliõpilaste uurimused, eriti diplomitööd. Praegu säilitatakse eesti keele kateedris üle 300 diplomitöö, mis on tihti seotud õppejõudude teadustööga. Sageli on neis väärtuslikku keeleainestikku, mida on kogutud mitu aastat.

Väga kasulik on olnud üliõpilaste õpetamine individuaalplaanide alusel kitsamat ja täppisteaduste tundmist nõudvatel aladel, nagu foneetika, strukturaallingvistika, arvutuslingvistika, dialektoloogia. Eesti keele kateeder oli 1960. aastate algul niisuguse õpetuse algatajaid ülikoolis ja suutis anda neil aladel kitsama spetsiaalsuse kümnekonnale üliõpilasele, kellest nüüd on saanud meie vabariigi tuntud lingvistid (Mati Ereht, Mati Hint, Mart Rimmel, Jüri Valge, Haldur Õim jt.). Kahjuks on viimasel aastakümnel individuaalplaanide efektiivsus kahanenud, sest asendada on võimalik olnud ainult kitsama eriala aineid.

Tänapäeva teaduses on populaarseks saanud rühmatöö, kuid humanitaarala kateedris, kus õpetatakse palju distsipline, on hästi töötava rühma moodustamine raskem kui instituudis, sest tihti on õppejõu teadustöö seotud tema loengute temaatikaga.

1960. aastail kujunes eesti keele kateedris strukturaallingvistikast huvitatud õppejõududest, aspirantidest ja üliõpilastest töörühm, mis võttis endale nimeks generatiivse grammatika grupp (GGG) ja loodi ametlikult rektori korraldusega 1965. a. Rühma kuulus 13 - 15 inimest ja korrapärane töö kestis seitse aastat. Siis rühm lagunes, sest tema liikmeid oli osa Tallinnasse tööle siirdunud ja oma töös eri suundadesse hargunud. GGG eesmärgiks oli rakendada neil aegadel esilekerkinud uusi meetodeid eesti keele ehituse uurimises. Rühm pidas oma aastakoosolekuid, kus tutvustati aasta jooksul tehtud töid /4/. TRÜ toimetiste sarjas anti välja 7 köidet pikemaid uurimusi pealkirjaga "Keele modelleerimise probleeme" ja 10 köidet lühemaid uurimusi "Keel ja struktuur". Seega kasu oli kahekordne: edenes eesti keele ehituse tundmaõppimine ja omandas kogemusi hulgake lingviste, kellest on saanud tänaseks eesti keele asjatundjad.

Teadustöö heaks eelduseks on kasutamiskõlblikud aines-tikukogud. TRÜ eesti keele kateedris on pärast sõda loodud kaks niisugust keelematerjali kogu, kusjuures materjali koondamisel on kasutatud rohkesti üliõpilaste tööd praktikumides.

1950. aastail pandi alus eesti keele kateedri murdearhiivile, kuhu on kogunenud aja jooksul ligemale 60 000 lehekülge murdeainestikku.

Teine selline on eesti vana kirjakeele sõnavara kogu, kus on praegu üle 250 000 sõnakaardi. Seda hakati rajama 1966. a., pärast seda kui ülikooli peahoone põlemisel oli hävinud umbes 100 000 sedelit suur kirjakeele sõnakogu, mis oli loodud juba 1930. aastatel. Praeguse kogu puhul on tehnilise töö teinud üliõpilased leksikograafiapraktika korras. Kartoteegitud on 16. saj. ja 17. saj. esimese poole materjale. Praegu on lõpukorral H. Stahli raamatute sõnavara sedeldamine. Tööd alustades seati eesmärgiks täielik sedeldus, kus iga tekstis olev sõnavorm saab oma kaardi ja paigutatakse sellele koos lausega, milles ta esineb, nii et oleks võimalik jälgida lähemalt sõnade tähendusi ja süntaktilist kasutamist. Tekstid paljundatakse rotaprint- või kserotehnikas, mis võimaldab vaevalise ümberkirjutamise asendada kääridega lõikamise ja kleepimisega. Lähemas tulevikus tuleb algust teha eesti vana kirjakeele sõnaraamatu koostamisega.

Missugune on olnud kateedri teadustöö temaatika ja misugused tulemused? Kahe uurimiskeskuse korral tuleb paratamatult tööd koordineerida, arvestades seejuures uurimisvajadusi, ainekogude asukohta ja uurijatele lähedast temaatikat. Olukord on kujunenud selliseks, et tänapäeva eesti keele ja eesti murrete uurimine on jagunenud ülikooli ja instituudi vahel. Eesti keele ajaloo uurimine on jäänud peamiselt ülikooli hooleks, seevastu terminoloogia ja kohanimed on instituudi töömaa. Lisaks sellele on ülikoolis tulnud välja töötada eesti keele kui emakeele ja kui võõrkeele õpetamise meetodika ja koostada vastavaid õpikuid.

Mõnikord on kombeks mõõta teadustöö tulemusi trükis avaldatud raamatute ja artiklite arvu järgi. Selle hindamisviisi pooldajatele võib öelda, et vaadeldaval perioodil on eesti keele kateedri töötajad publitseerinud üle 70 raamatu eesti keele kohta. Sellele lisanduvad veel eesti keele alased uurimused naaberkateedrite õppejõududelt.

Ja tulemused? Häid saavutusi on ülikoolil kahtlemata eesti kirjakeele ajaloo selgitamisel. 25 sõnajärgse aasta jooksul arendati prof. A. Kase ja tema õpilaste poolt välja uus eesti keeleteaduse osa - eesti kirjakeele ajalugu.

A. Kask on sel alal avaldanud kümneid detailuurimusi ja kokkuvõtva raamatu eesti kirjakeele ajaloo kohta /5/. Prof. A. Kase uurimusi täiendavad A. Valmeti tööd eesti vanema kirjakeele morfoloogiast /6/. Valve-Liivi Kingisepa tööd esari Otto Wilhelm Masingu sõnavarast /7/, A. Veski monograafia J. V. Veski eesti kirjakeele oskussõnavara arendajana /8/, prof. Paul Alvre uurimused 16. ja 17. saj. kirjakeele sõnade ning vormide päritolust /9/. Rohkesti uut ja arvestamisväärset on ka üliõpilaste diplomitöodes.

Eesti keele ajaloo uurimisel on kahtlemata kõige olulisemaid tulemusi saavutanud prof. J. Peegel eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogia ja sõnavara uurimisel. Sellele tööle tähtsamad tähised on tema kandidaadiväitekiri ja raamat "Eesti regivärsilise rahvalaulu keelest" /10/. Sellesse valdkonda kuuluvad ka kaastöö eesti rahvalaulude suurväljaandele ja "Kalevipoja" teaduslikule publikatsioonile. Esimene neist tõi talle Nõukogude Eesti preemia laureaadi nimetuse.

Kokkuvõttev käsitlus eesti keele ajaloolisest foneetikast on ilmunud 1967. a. A. Kaselt /11/, ajaloolisest morfoloogiast H. Rätsepalt /12/.

Eesti keele sõnavara ajaloo kohta on kahtlemata kõige rohkem uut andnud Paul Ariste arvukad uurimused sõnade päritolust, eriti aga laensõnadest eesti keeles. Aastakümneid kestnud töö kokkuvõtteks on 1981. aastal väljaantud raamat "Keelkontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega", mis Eesti NSV Teaduste Akadeemia aastakoosolekul tunnustati aasta kõige paremaks monograafiaks.

Meie rahvuseepose sõnavara saamisloole on kirjutanud dots. Jaak Peebo. 1980. a. avaldas ta eesti keele kateedri väljaandes "Sõnasõel" IV ja V köites "Kalevipoja" sõnastiku, kus on üle 200 lehekülje tihedat sõnavara analüüsi. Sõnaajaloolisi uurimusi üle vaadates ei tohi unustada dots. Karl Abeni väitekirja "Eesti ja liivi laenu läti sõnavaras", mis oli esimene filoloogialane väitekiri pärast sõda ja kaitsti ülikooli nõukogus 29. detsembril 1947. a. Sellesse uurimusse on koondatud tähelepanuväärne aine, mis näitab, kui laialdaselt mõju avaldasid läänemeresoome keeled, nende seas ka eesti keel, läti keele sõnavarale. Uudse materjali ja suure mahu poolest väärivad mainimist eesti keele kateedri juures 1960. aastatel tehtud 8 diplomitööd soome laenudest eesti kirjakeeles. Ühtekokku on tuvastatud ligemale 2000 laenuettepanekut

või -kasutust ja umbes 800 kirjakeelde juurdunud laensõna.

Eesti murrete uurimisest Tartu ülikoolis on pikemalt juttu käesolevas kogumikus leiduvas A. Valmeti artiklis. Siinkohal tuleks siiski esile tõsta prof. A. Kase tööd eesti murrete uurimisel. 1956. a. ilmus talt koguteoses "Eesti rahva etnilisest ajaloo" üldistav uurimus eesti murrete kujunemisest ja rühmitumisest, kus esitatud murrete liigen-dus on jäänud kehtima tänaseni. A. Kask sai koguteose kaas-autorina 1959. a. Nõukogude Eesti preemia. Silmapaistvad on kateedri juures tehtud dots. Enn Koidu kandidaadi väitekirja Kihelkonna murrakust ja Salme Nigoli väitekirja Hargla mur-rakust.

Õigekeelsusealane uurimistöö ja keelehoole on kesken-dunud praegu Keele ja Kirjanduse Instituuti. Kuni 1950. aas-tate alguseni suunas eesti keelekorraldust prof. J. V. Ves-ki, kelle juhtimisel hakati välja andma "Suurt õigekeelsuse sõnaraamatut". Siit alates on meie keelekorraldajate juht-konda kuulunud prof. A. Kask, kes juhatab praegugi vaba-riiklikku õigekeelsuskomisjoni, mille koosseisus on 5 eesti keele kateedri liiget ja mille mitmed ettepanekud ning arut-luste eeltööd nende poolt tehtud.

Nagu juba öeldud, on terminoloogiakorrastus koondatud samuti Keele ja Kirjanduse Instituuti, oskussõnastike koos-tamine toimub enamasti sealsete lingvistide kaasabil. Kuid varasemast ajast tuleb kahtlemata esile tõsta J. V. Veski osa poliitiliste ja majandusalaste oskussõnade sõnastiku ja õi-gusteaduse oskussõnastiku maketi koostamisel. Keeleeksper-dina on prof. A. Kask töötanud mitmes sellealases töökomis-jonis, prof. P. Alvre arstiteaduse oskussõnade komisjonis. Professorite J. V. Veski ja Albert Valdese aastatepikkuse ühistöö tulemus - arstiteaduse oskussõnastik, mis palju aastaid väljaandmist oodanud, on nüüd ilmunud.

Tänapäeva eesti keele ehitusele pühendatud uurimusi alustasid pärast sõda P. Ariste tööd eesti keele foneeti-kast: "Foneetilisi probleeme eesti keele alalt" (1947) ja "Eesti foneetika" (1946). Viimane on ilmunud hiljem mitmes täiendatud trükis ning on praegugi kohustuslik lugemisraa-mat eesti filoloogidele. Hinnatav on G. Laugaste käsitus eesti keele palatalisatsioonist /13/.

Praegu tegeldakse eesti keele foneetika uurimisega Kee-le ja Kirjanduse Instituudi arvutuslingvistika sektoris. Kat-

sed luua TRÜ juurde foneetikalabor või -kabinet ei ole kor-
da läinud erialase kaadri puudumise tõttu Tartus. Tänapäe-
va foneetika nõuab keerulist ja hinnalist aparatuuri ning
vaevalt oleks otstarbekaski luua Tallinna kõigiti nüüdisaeg-
se labori kõrvale Tartus veel teine labor. Eesti filoloogide
dele õpetavad foneetikat Keele ja Kirjanduse Instituudi fo-
neetikud.

Eesti keele grammatika uurimine on toimunud Tartu Riik-
likus Ülikoolis kahes suunas. Alates 1950. aastate lõpust
hakati koostama eesti keele õpikut kõrgkooli tarvis. Gram-
matika valminud osad on avaldatud rotaprindis eraldi vihi-
kutena mitmes trükis. Seni on välja antud häälikuõpetus, vor-
miõpetuse osi, pool tuletusõpetusest /14/. Puuduvate pea-
tükide kirjutamine ja publitseerimine jätkub. Tuleb rõhu-
tada, et see väljaanne on oma esituslaadilt ja sisult üli-
kooli õppevahend, mitte aga teaduslik grammatika, mille kir-
jutamisega tegeleb Keele ja Kirjanduse Instituudis omaette
töörühm ja mille ilmumist võib loota järgmisel viisaastakul.

Mõneti teises suunas läks eesti keele ehituse uurimi-
sel generatiivse grammatika grupp, rakendades keele struk-
tuuri kirjeldamisel uusi meetodeid. Rühma töö tulemustest
mainitagu eesti keele lihtlausete tüüpide tuvastamist ja kir-
jeldamist (H. Rätsep) /15/, lauselühendite struktuuri ana-
lüüsi (Ellen Uuspõld) /16/, komparatiivlausete süntaktilist
ja semantilist analüüsi (Mati Erelt) /17/, eesti keele ver-
baalnoomenite tuletusmalle (Reet Kasik) /18/, lauseliikmete
koordinatsiooni reegleid (Jüri Valge). Dots. Haldur Õim on
viimase kümne aasta jooksul pannud aluse eesti lausete se-
mantilisele analüüsile. Tulemused on avaldatud tema mono-
graafias "Isiku mõistega seotud sõnarühmade semantiline
struktuur eesti keeles" (1971 väljaandes "Keele modelleeri-
mise probleeme 4) ja raamatus "Semantika" (1974). Tema hi-
lisemad uurimused seonduvad tehisintellekti lingvistiliste
probleemide lahendamisega.

Eesti keele ehituse kvantitatiivne uurimine on koond-
nud dots. Juhan Tuldava uurimisgruppi saksa keele kateedri
juures. TRÜ toimetistes on publitseeritud eesti keele sage-
dussõnaraamatu esialgne variant. J. Tuldava arvukad uurimu-
sed keelestatistika alalt on avaldatud peamiselt sarjades
"Linguistica" ja "Töid keelestatistika alalt".

Eesti keele õpetamise meetodika probleeme on edukalt la-
hendanud Gerda Laugaste, Enn Koit, Toom Õunapuu, Maia Rõi-

gas. Eriti tuleb esile tõsta dots. T. Õunapuu uurimusi näitlikustamisest emakeele tundides ja eesti keele õpetamise metoodika loengute publikatsioonid /20/. Mitmed ülikooli õppejõud on koostanud koolidele emakeeleõpikuid (Arnold Kask, Gerda Laugaste, Eduard Väari, Toom Õunapuu). Eesti keele kateedris on pikka aega tegeldud eesti keele kui võõrkeele õpetamise metoodikaga. Üheks tulemuseks on 1982. aastal välja antud Aino Valmeti, Ellen Uuspõllu ja Ellen Turu mahukas kõrgkooliõpik "УЧЕБНИК ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКА". Soomes on ilmunud kaks lühemat eesti keele õpikut soomlastele Eduard Väarilt ning Toivo Kuldsepalt ja Tõnu Seilenthalilt /21/.

Resümeeerigem: Tartu Riiklik Ülikool on olnud ja on praegugi eesti keele uurimise üheks peamiseks keskuseks ja eesti keele uurijate ainsaks koolitamise paigaks.

K i r j a n d u s

1. Peebo, J. Eesti keele kateeder möödunud veerandsajandil. - TRÜ toimetised, vihik 259. Tõid eesti filoloogia alalt, III. Trt., 1970, lk. 159.
2. Ainus ülikool ... Intervjuu TRÜ filoloogiateaduskonna eesti keele kateedri juhataja professor Huno Rätsepaga. Küsitlenud Tiit Hennoste. - Sirp ja Vasar, 1982, nr. 34, 20. aug., lk. 3.
3. Rätsep, H. 175 aastat eesti keele õpetamist Tartu ülikoolis. - Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, VII, Trt., 1979, lk. 38 - 39.
4. Neljal aastal, 1969 - 1972 ilmusid "Generatiivse grammatika grupi aastakoosoleku teesid. Annual meeting of the research group for generative grammar. Abstracts".
5. Kask, A. Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel XIX sajandi eesti kirjakeeles. Tln., 1958; Eesti kirjakeele murdelise tausta kujunemisest. Trt., 1962; Eesti kirjakeele ajaloo, I - II. Trt., 1970. Ilmumas on monograafia "Eesti murded ja kirjakeel".
6. Valmet, A. Mitmuse osastav eesti vanemas kirjakeeles (1524-1857). Trt., 1956. Kandidaadiväitekiri TRÜ eesti keele kateedris.
7. Kingisepp, V.-L. O. W. Masingu "Marahwa Näddala-Lehhe" sõnastik. - Sõnasõel 1. Trt., 1972, lk. 30 - 209; Sõnasõel 2. Trt., 1973, lk. 36 - 202; Sõnasõel 3, Trt.,

1975, lk. 103 - 232. Кингисепп В.-Л. Словарный состав газеты U. V. Mazinga "Marahwa Näddala-Leht". Тарту 1981. Кандидатская диссертация.

8. Veski, A. J. V. Veski eesti kirjakeele oskussõnavara arendajana. Trt., 1956. Kandidaadiväitekiri TRÜ eesti keele kateedris.
9. Alvre, P. Zu subi und suda aus der altestnischen Schriftsprache. - Советское финно-угроведение, 1982, № 2, с. 21 - 26; Vana kirjakeele anna-, ammo- konstruktioonidest. - Emakeele Seltsi Aastaraamat, 19 - 20. Tln., 1974, lk. 135 - 149; Vana kirjakeele emmik immik. - Sõnasõel 3. Trt., 1975, lk. 71 - 75; Vana kirjakeele hüüs hüis. - Emakeele Seltsi Aastaraamat 23. Trt., 1978, lk. 11 - 23.
10. Peegel, J. Eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogia. Trt., 1954. Kandidaadiväitekiri TRÜ eesti keele kateedris; Peegel, J. Eesti regivärsilise rahvalaulu keelest. Trt., 1961; 2. trükk. Trt., 1966.
11. Kask, A. Eesti keele ajalooline grammatika, I. Häälikulugu. Trt., 1967; 2. trükk. Trt., 1972; 3. trükk. Trt., 1980.
12. Rätsep, H. Eesti keele ajalooline morfoloogia, I. Trt., 1977; 2. trükk. Trt., 1982; II. Trt., 1979.
13. Laugaste, G. Konsonantide palatalisatsioon eesti keeles. - TRÜ toimetised, vihik 43. Trt., 1956, lk. 74 - 88.
14. Ilmunud on: Eesti keele grammatika I, 1. vihik. Trt., 1963; 2. vihik. Trt., 1964; Eesti keele grammatika II, 1. vihik. Trt., 1965; 2. vihik. Trt., 1967; 3. vihik. Trt., 1970; 4. vihik. Trt., 1973; Eesti keele grammatika III, 1. vihik. Trt., 1967. Väljaspool sarja: Kasik, R. Eesti keele tuletusõpetus I. Trt., 1979.
15. Rätsep, H. Eesti keele lihtlausete tüübid. Tln., 1978.
16. Uuspõld, E. Määrusliku des-, mata-, mud- (muna) ja tud- (-tuna-) konstruktiooni struktuur ja tähendus. - Keele modelleerimise probleeme 1. Trt., 1966.
17. Erelt, M. Adjektiivide gradatsioon ja komparatsioon eesti keeles. - Keel ja struktuur 4. Trt., 1970, lk. 3 - 80; II. - Keel ja struktuur 5. Trt., 1971, lk. 3 - 34.
18. Kasik, R. Verbide ja verbaalsubstantiivide tuletusvahetõde tänapäeva eesti keeles. - Keele modelleerimise probleeme 5. Trt., 1975, lk. 3 - 162.

19. Валге Ю. Возможности координации членов предложения в современном эстонском языке. Тарту 1981. Кандидатская диссертация.
20. Õunaruu, T. Loenguid eesti keele õpetamise metoodikast, I - IV. Trt., 1973.
21. Vääri, E. Viron kielen oppikirja. Helsinki, 1975; Kuldsepp, T., Seilenthal, T. Mõnda Eestist. Viron kielen alkeiskurssi. Helsinki, 1980.

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI ÜLIÕPILASTE MURDEALASED
KOGUMISMATKAD 1944 - 1981

A. Valmet

Etnokultuuri oluline osa on rahvakeel oma lokaalsete murretega. Viimaste uurimiseks on vajalik koguda võimalikult palju materjali rahvasuust.

Eesti murrete süstemaatilist kogumist alustati Emakeele Seltsi algatusel 1922. a. Murdeainestiku kogujad olid ligi kahe sõjaeelse aastakümne jooksul suurel määral üliõpilased, kelle materjalid talletati Emakeele Seltsis ja alates 1930. aastatest ka Eesti Keele Arhiivis, mis asus Tartu ülikooli juures.

1944. a., kui Eesti vabastati ja ülikool taas tööle asus, võeti eesti filoloogia õppekavva lisaks dialektoloogiakursusele ka murdepraktika välitööna /1/. 1950. aastate alguses olid samad ülesanded ette nähtud ka loogika-psühholoogia osakonnale.

Esiialgu kogusid eesti filoloogid murret praktika korras pärast III kursust. Eesti keele eriharus viidi see IV kursuse järel läbi ekspeditsioonina. Hiljem töötati pärast II ja IV kursust. Seoses üleliiduliste tüüpplaanide kehtestamisega 1970. aastate lõpul koguvad eesti keele eriharu üliõpilased murret ainult II kursuse järel. Neile, kes tunnevad erilist huvi või kes koostavad oma diplomivõi kursusetöö mõnel murdeteemal, on võimalik korraldada ekspeditsioone.

Murdekogumistööd sõjajärgsel perioodil TRÜ-s, 1947. aastast alates ka TA KKI-s, asus suunama Arnold Kask, kel oli täiel määral ülevaade varasematest kogudest ja töömehetodidest. Kuni 1950. aastate keskpaigani mindi murret koguma peamiselt üksinda, seejärel on üliõpilaste esimene praktika toimunud enamasti rühmapraktikana.

Üliõpilased saadeti koguma ainet nendele aladele, kust olemasolevas materjalis olid lüngad. Seejuures arvestati koguja päritolu ja murdetundmist. Enamikul juhtudel jälgiti vanema põlvkonna lokaalset keeletava.

Ülesanded saadi mitmesuguste keeletasandite ja -ilmingute iseloomustamiseks, nagu koostada teatud murraku häälikulugu või grammatika, panna kirja või jäädvustada mag-

netofonilindile murdelisi jutustusi, koguda sõnavara või ko-
hanimesid. Kogumistöö nõutavaks osaks oli päevik. Enamasti
kogus üliõpilane materjali mitmelt keeletasandilt paral-
leelselt. Samasugused põhimõtted on jäänud jõesse ka hili-
semail aastail, mil lokaalsesse murdekeelde on tunginud järk-
järgult üha enam ühis- ja kirjakeele jooni.

Kõige pikematel matkadel on olnud need üliõpilased, kes
on koostanud oma kursuse- või diplomitöö kindla piirkonna
mikrokeelest või kogunud Emakeele Seltsi võistlustöö mater-
jali.

1960. aastaist alates on eesti keele kateeder korral-
danud õppesõite suurematele üliõpilasrühmadele. Neil 2 - 4-
päevastel matkadel on tutvutud murdekeelega, olustikuga,
rahvaluulega jne.

Elkõige murdeainestiku lindistamiseks on korraldatud
ekspeditsioone, kust üliõpilased on suuremal või väiksemal
arvul osa võtnud.

Üliõpilaste murdekogumise võib jagada tinglikult nelja
etappi. Esimene etapp langeb aastaille 1945 - 1946. Üliõpi-
lased, kes olid alustanud stuudiumi juba enne sõda ja jõud-
nud lõpukursustele, saadeti suure rahvakeele sõnaraamatu tar-
beks Wiedemanni sõnaraamatu järgi leksikaalset ainestikku
koguma. Töö toimus individuaalselt, paaril juhul oli ju-
hendaja Paula Palmeose, Aili Univere või Salme Tanningu näol
kaasas. Materjalid loovutati Emakeele Seltsile, hiljem läk-
sid need Keele ja Kirjanduse Instituudi kogude täienduseks.

Teine etapp haarab aastaid 1947 - 1954. Seda ajajärku
iseloomustab mitmekesise ainestiku kogumine, kusjuures põ-
hiliseks saab häälikuloo ja morfoloogia jäädvustamine. Sõ-
jaeelsetes materjalides oli vormiõpetuse nähtusi kirja pan-
dud koos häälikulooga, nüüd koondatakse murdegrammatika kü-
simused omaette sarjaks. 1950. aastaist alates töötatakse
sageli prof. A. Kase koostatud küsitluskava alusel. Belneva
etapiga võrreldes on uudne ka see, et kirjutatakse üles roh-
kesti kohanimesid. Aastail 1947 - 1948 jätkub sõnavara kogu-
mine veel Wiedemanni sõnaraamatu järgi, hiljem tehakse seda
peamiselt mõistelistel alusel. Rühmapraktikat algajaile mur-
dekogujaile õppejõudude nappuse tõttu sel perioodil ei ol-
nud, välitöödele mindi enamasti üksinda. Kogujate juhenda-
mine ja tööde hindamine lasus A. Kase õlul.

Sel etapil oli kogujaid kõige arvukamalt, sest eesti
keele eriharu kõrval osales töös ka loogika-psühholoogia eri-

haru, rakendatud olid ka mõned soome-ugri eriharude üliõpilased. Peaaegu kogu selle etapi jooksul asus vastloodud TA KKI Tartus (1947 - 1952), instituudi murdekogu oli ühtlasi ülikooli õppetöö baasiks. Üliõpilaste kogutud materjalist ositis suurema osa ära KKI, kellel oli võimalus tasu maksta nii kogujaile kui ka keelejuhtidele, osa loovutati TRÜ eesti keele kateedritele, osa võistlustöödena ES-le. 1952. a., kui KKI Tallinna siirdus, kopeeriti TRÜ eesti keele kateedritele kõik selle kogumisetapi kaalukamad üliõpilastööd.

Kolmanda ajavahemiku moodustavad aastad 1955 - 1976. Kogutakse peamiselt häälikulist ja vormiõpetuslikku ainekku, selle kõrval ka murdetekste. Eesti keele kateeder on täienenud noorte õppejõududega ja nii minnakse esimest korda välja rühmas koos juhendajaga. Teist korda, IV kursuse järel, minnakse koguma individuaalselt. Sel perioodil kirja pandud materjalist säilitatakse valdav osa eesti keele kateedris, väiksem osa KKI-s ja ES-s.

Neljas, 1977. a. alamud ajajärk jätkab materjali kogumise vallas eelmise tavaid. Üldiselt toimub eesti keele eriharude murdekogumine vaid ühekordselt II kursuse järel rühmapraktikana. Materjale talletatakse TRÜ eesti keele kateedris, Emakeele Seltsile esitatud võistlustööde näol ka Tallinnas.

Järgnevalt tuuakse andmeid üliõpilaste matkadest erinevatele murdealadele esiteks rühmapraktikana ja seejärel individuaalsete kogumisreisidena.

Niisugustel retkedel kirja pandud materjali hulk esitatakse TRÜ, KKI ja ES-i kogude koondarvuna. Vastavate kogude ulatust ja spetsiifikat käsitleb rida üksikkirjutisi /2/, milles on puudutatud ka üliõpilaste sellealast tööd.

K i r d e - E e s t i r a n n i k u m u r d e a l a l on rühmapraktika toimunud 1962. a. Lüganusel (juhendaja Ellen Turu). Hiljem on üksikud üliõpilased võtnud osa KKI ekspeditsioonidest (VNg 1976, Lüg 1979). Individuaalseid kogujaid on olnud kirdemurde kõikides kihelkondades peale Vainavara. Korduvalt on üliõpilased viibinud Kuusalus (1949, 1951, 1960, 1970, 1971). Õppesõite kirdemurde piirkonda on tehtud mitmel korral (1969, 1972, 1976, 1980). Ülesmääritud materjali (foneetiline, morfoloogiline materjal ja murdejuustused) /3/ sellelt alalt on TRÜ, KKI murdesektori ja ES-i kogudes kokku üle 2900 /4/ lehekülje. Kohanimesid on kogu-

tud aastail 1947 - 1952 neljast kihelkonnast (Jõe, Kuu, Jõh, Lüg) üle 7000 sedeli, suurim neist on Lüganuse kogu. Ka sõnavara alalt pärineb kõige rohkem sõnu Lüganuselt (üle 9000 sedeli), sellele lisandub veel kogu murdealalt kogutud liigikaudu 1500 sedelit.

Kirdemurdest on koostatud neli diplomitööd foneetika ja morfoloogia vallast (Jõe, Kuu, VNg, Lüg) ja üks töö kogu murdeala sõnavarast.

Arvestades kirdemurde väikest ulatust, võib öelda, et tähelepanu vastavate murrakute vastu on olnud küllaltki suur.

S a a r t e m u r d e ala on üks nendest piirkondadest, kus korduvalt on olnud rühmapraktika. Algul juhendas seda Juhan Peegel (Muh 1955, Põi 1956, Kär, Mus 1958, Jäm, Ans 1959, 1960), hiljem Ülo Parbus (Ans 1965, Abruka (Ans) 1967, Ans, Jäm, Khk 1973, Pha 1974, Mus 1975). Veel on praktika toimunud kihelkonnal (1966, juh. Enn Koit), Kihmus (1970, juh. Aino Valmet; 1977, juh. Joel Sang) ja Pühas (1980, juh. A. Valmet).

Koos individuaalsete kogumisretkedega on käidud saarte murde alal kõikides kihelkondades peale Jaani. Rohkesti on materjale Lääne-Saaremaalt. Tutvumis- ja kogumisreise autobussiga on olnud saartele korduvalt (1961, 1965, 1969, 1973, 1976).

Üliõpilaste kirjapandud materjali leidub vihikkogudes üle 8700 lehekülje, kohanimesid on seitsmest kihelkonnast (Phl, Emm, Käi, Abruka (Ans), Vll, Põi, Muh) üle 5800 sedeli. Kõnealusel murdest on koostatud viis diplomitööd foneetikast-grammatikast (Muh, Krj, Kär, Ans, Khn) ja kaks sõnavarast. Eriti ulatuslik on Ülo Parbuse töö Anseküla murrakust (1962).

L ä ä n e m u r d e piirkonnas on rühmapraktika toimunud kõige sagedamini (Tõs 1956, 1976, Han 1958, Kse 1959, 1979, Var 1960, Mih 1961, 1981, PJg 1962, Kir 1963, Aud 1964, Tor 1965, Rid 1966, 1975, Hää 1968, Kul 1969, 1971, Saa 1972, Mär 1978, juh. A. Valmet). Arvesse võttes ka individuaalseid kogujaid, on üliõpilaste murderetked ulatunud kõikidesse kihelkondadesse, välja arvatud endised rootslaste paigad (Noa, Vor). Õppereise läänemurdega tutvumiseks ja ka keeleainestiku lindistamiseks on üliõpilaste osavõtul korraldatud korduvalt (1966, 1968, 1972, 1973, 1974, 1976, 1979).

Materjalidest eriti väärtuslikud on V. Noorkõivu kogud Mihkli murrakust (1948), teistest vähem on ainekukku Väändrast ja Pärnu-Jaagupist. Vihikkogude lehekülgede arv on läänemurdest kõige suurem - üle 13 000 lehekülje. Kohanimesid on üliõpilased kogunud kaheksast kihelkonnast (Kul, Kir, Han, Mih, Var, Tõs, Pär, Saa) üle 6500 sedeli ja sõnavara Wiedemanni järgi 2300 sedelit Martnast ning teist samapalju muudest kihelkondadest.

Diplomitöid leidub foneetikast ja morfoloogiast kuus (LNg, Kul, Aud, Vän, Tor, Hää), sõnavarast kaks (Kse, Tõs). Eriti tihedad on viimased kaks - Luule Mikser-Krikmanni töö Karuse toitlusalasest sõnavarast (1962) ja Mari-Udu Lühiste töö Tõstamaa naiste käsitööd puudutavast sõnavarast (1980). Läänemurde alalt on ka kirjapanekuid vihikkogude näol kõige rohkem.

Keskmurde ainekukus oli 1940. aastail veel rohkesti lünki, sealt oli vähem kogutud kui äärealadelt. Ka siin on üliõpilased otstarbekohase suunamise tulemusena viibinud suuremas osas kihelkondades ja rohkesti täiendanud puuduvaid andmeid. Rühmapraktikal on keskmurde alal oldud vaid ühel korral (Ris 1957, juh. A. Valmet).

Õppereise koos murdeainestiku lindistamisega on üliõpilaste osavõtul korraldatud kahel korral (1975, 1980). Rohkesti on materjale Türiilt, Simunast, Harju-Madiselt ja Annast. Vihikkogusid leidub keskmurdest üle 7600 lehekülje, kohanimesid on sealt kirja pandud seitsmeteistkümnest kihelkonnast (Nis, Hag, Rap, HJn, Jür, Kos, Tür, Pee, Plt, JJn, Sim, SJn, Kõp, Pal, KJn, Vil, Krs) üle 25 000 sedeli. Viimaste hulka on arvatud kaks Emakeele Seltsi võistlustööd 1949. a. Suuremad kogud on Simunast, Türiilt ja Viljandist. Sõnavara on kogutud Wiedemanni järgi Juurust üle 9700 sedeli (Mari Must, Ludmilla Rass, Eeva Kurve-Ahven) ja lisaks veel kogu murdealalt üle 2600 sedeli.

Keskmurde üksikmurrakute kohta ei ole diplomitöid koostatud.

Idamurde alal on üliõpilased viibinud kogujaina kõigis kihelkondades. Rühmapraktikat ei ole siin olnud, küll on korraldatud kaks lindistamis- ja tutvumismatka (1966, 1970). Individuaalsetel retkedel on oldud eelkõige 1940. aastate lõpus ja 1950-ndate alguses.

Idamurdest on kogutud üle 900 lehekülje materjali vi-

hikkogude näol. Kõige ulatuslikumad on Kersti Kuuse kirja-panekud Kodaverest. Kohanimesid on üliõpilased kogunud kõigist viiest kihelkonnast üle 6000 sedeli, suurim neist on Maarja-Magdaleena kogu. Idamurdest on koostatud kaks diplomitööd (Trm, Kod). Sõnavara on kogutud üle 700 sedeli, sellest kaaluv osa pärineb Avinurmest. Seega on üliõpilaste tegevus idamurde piirkonnas olnud suhteliselt tagasihoidlik.

Mulgi murde viies kihelkonnas on käidud 1950. ja 1960. aastail. Rühmapraktika on toimunud siin vaid ühel korral (Hel 1959, juh. Aino Kiindok). Ka individuaalsetel matkadel on mitmed aastad kogutud materjali Helmest. Õppe-ekskursioone ja lindistamisi on tehtud seoses sõitudega teistele aladele paaril korral (1963, 1979).

Mulgi murdest on üliõpilased vihikkogude näol märkinud üles materjali üle 1200 lehekülje. Kohanimesid on kogutud suhteliselt vähe - kahest kihelkonnast (Pst, KrK) - kokku üle 800 sedeli, sõnavara kirja pandud ei ole.

Mulgi murdest ei ole kirjutatud ka diplomitööid, sealt pärineb aga Emakeele Seltsile 1950. a. võistlustööna esitatud Arno Pikamäe koostatud Holstre murraku grammatika (Pst).

Eelneva põhjal võib öelda, et Mulgi murde alal on üliõpilased viibinud harvemini kui mujal.

Tartu murret on 1950. ja 1960. aastail jälgitud kõigis kihelkondades. Materjale on lindistatud 1963. a. ja ulatuslikumalt Rõngus diplomitööks 1980 - 1981. Rühmapraktikat siin toimunud ei ole. Korduvalt on käidud Võnnus, kust pärineb ka teiste kihelkondadega võrreldes rohkem ainetikku. Kõige vähem materjali on Sangastest. Vihikkogudena on kirja pandud üle 4400 lehekülje. Kohanimedest on üliõpilased kogunud materjali Tartu murde põhja- ja loodeosa viiest kihelkonnast (Nõo, Ran, Rõn, Kam, TMr), saades üle 3700 sedeli. Sõnavara on vaatlusaluselt murdealalt talletatud tagasihoidlikult - 535 sedelit.

Tartu murde kohta on üliõpilased koostanud kolm diplomitööd (TMr, Ote, Rõn).

Tartu murde ala on üks neid paikkondi, kus üliõpilased paaril viimasel aastakümnel on töötanud harva.

Võru murret on üliõpilased jälginud kogu vaatlusaluse perioodi kestel. Rühmapraktika on toimunud kolmel korral (Räp 1955, Rõu 1956, juh. Huno Rätsep, Se 1981, juh. Sirje Rammo ja Eha Tammo). Individuaalselt on käidud

kõikides kihelkondades. Õppereise ja ekspeditsioone on korraldatud korduvalt (1963, 1968, 1970, 1971, 1979, 1981). Teistest rohkem materjali leidub Põlvast, Rõugest ja Setust. Kogusummas on pandud kirja üle 7000 lehekülje ainestikku viihikkogudena, kohanimesid on talletatud viiest kihelkonnast (Urv, Rõu, Plv, Vas, Se) üle 10 000 sedeli. Suurimad on Põlva ja Setu kogud. Sõnavara on üles märgitud üle 16 000 sedeli, seega rohkem kui teistelt aladelt. Diplomitöid on Võru murdest kõige arvukamalt. Kümme tööd valgustavad häälikulugu ja morfoloogiat (Urv, Kan, Har, Rõu (2 tööd), Plv, Vas, Se (2 tööd)). Salme Nigoli üliõpilaspäevade matkadest kasvas välja kandidaaditöö "Konsonantism Hargla murrakus" (1959). Sõnavara-alaseid diplomitöid on kaks (mõlemad Setust). Neist Mari Musta töö "Vene laensõnad Setu murrakus" (1946) kujunes edasitöötamisel kandidaadiväitekirjaks.

1950. a. pälvis Emakeele Seltsi auhinna Aime Kuus-Vaini koostatud Hargla-Mõniste grammatika.

Võrreldes teiste Lõuna-Eesti murretega on Võru alal üliõpilased uurinud murdekeelt kõige sagedamini ja materjalegi on sellest piirkonnast kõige rohkem.

Üliõpilaste kogumismatkad on ulatunud ka k e e l e - s a a r t e l e (Lei 1956, Lut 1955). Ekspeditsioone üliõpilaste osavõtul on olnud 1968. a. Lutsi, Leivu ja Kraasna keelesaarele, esimesele veel ka 1971. a. Pihkva ja Lenigradi oblasti eestlaste külades on käidud aastail 1968 ja 1969. Üliõpilased on kogunud Leivust ja Lutsist viihikkogudena ligikaudu 200 lehekülge materjali.

Kahe ekspeditsiooni ajal on jälgitud Kaukaasia eestlaste keeletava (juh. J. Sang). Vastavast ainestikust annab ülevaate Tiia Kesseli diplomitöö (1981).

Eelnenut kokku võttes võib öelda, et üliõpilased on olnud Eestis kogumismatkadel kõigil peamistel murdealadel, vahele on jäänud vaid mõned üksikud murrakud. Vähem on jäädvustatud keelesaarte murdetava. Eesti ala murrakute üksikasjaline jälgimine on olnud materjali kogumise seisukohalt otsustav ja räägib ettenägelikust planeerimisest. Vastav töökorraldus on suurel määral prof. A. Kase teene. Põhja-Eestis on korduvalt vaatlusobjektiks olnud läänemurre ja saarte murre, seal on olnud sobiv läbi viia rühmapraktikat. Lõuna-Eestis on teistest sagedamini kirja pandud Võru murret. Neil matkadel on tulevased emakeeleõpetajad, murdeuurijad, kir-

jastuste töötajad jne. õppinud ühelt poolt jälgima rahvakeele nähtusi, teiselt poolt jäädvustanud murdeuurimistööks rohkesti materjali. Nii on üliõpilased praktilal ja ekspeditsioonidel kogunud tähelepanndava osa meie vabariigi murdekogude ainekukku, eriti morfologia ja kohanime vallas. TRÜ murdearhiivi originaalmaterjalides on üliõpilaste kokkukantud ainekuk valdav. 1940. ja 1950. aastail, kui KKI oma murdeuurijate kaader oli veel väikesearvuline, saadi ka seal peamine uus materjal väliskaastöolistelt, kelleks olid enamasti üliõpilased.

ES-le on TRÜ õppurid saatnud kuni viimaste aastateni peamiselt sõnavara. Kui kõnelda arvudes, siis selgub, et üliõpilased on aastail 1945 - 1981 kogunud TRÜ-le, KKI-le ja ES-le kokku ligikaudu 35 000 lehekülge häälikulugu ja morfologiat ning ligi 13 000 lehekülge murdejutustusi. Kohanimesid on talletatud ligemale 64 000 sedelit ja sõnavara üle 48 000 sedeli. Sellele lisandub üle 6000 lehekülje murdeainestikku diplomitööde näol ja paar tuhat lehekülge kogumistööd kirjeldavaid päevikuid.

Eriti rohkesti materjale pärineb 1950. aastate algusest, kui sellest tööst võtsid eesti keele eriharü üliõpilaste kõrval osa ka loogika-psühholoogia osakonna üliõpilased ja mitmed soome-ugri eriharü õppurid.

Üliõpilastest suurokogujad on olnud saarte murde alal Lehte Tammeste-Rannut ja Võru murde alal Aime Kuus-Vain, kohanime osas eriti Salme Kaarheit (Vil, Pst, Kõp, Plv).

See materjal on väärtuse poolest paratamatult erisugune. Tase oleneb koguja oskustest ja võimetest, aga ka rohkem või vähem õnnestunud informatorite leidmisest. Üldiselt kannab üliõpilaste esimese murdematka töö rohkem harjutuslikku iseloomu, korduval kogumisel on saadud niisuguseid materjale, mis vastavad ilma hinnaalanduseta teadusliku töö nõuetele. 1940. - 1950. aastail on leidunud veel küllaltki järjekindlate tunnusjoontega vana lokaalset murret. Hilisemal ajal on jäädvustatud järk-järgult üha tugevamini nivelleerunud keeletarvitust.

Nii vanema- kui nooremailmeliste materjalide väärtus, vaatamata ka mitmetele vajakajäämistele, on aegumatu ja küllap seetõttu ka hindamatu.

M u r r a k u d

Ans = Anseküla	Mär = Märjamaa
Aud = Audru	Nis = Nissi
Emm = Emmaste	Noa = Noarootsi
Hag = Hageri	Nõo = Nõo
Har = Hargla	Ote = Otepää
Han = Hanila	Pai = Paide
Hel = Helme	Pal = Palamuse
HJa = Harju-Jaani	Pee = Peetri
HÄä = Häädemeeste	Pha = Püha
JJn = Järva-Jaani	Phl = Pühalepa
Jõe = Jöelähtme	PJg = Pärnu-Jaagupi
Jõh = Jõhvi	Plt = Põltsamaa
Jäm = Jämaja	Plv = Põlva
Jür = Jüri	Pst = Paistu
Kam = Kambja	Pär = Pärnu
Kan = Kanepi	Pöi = Pöide
Khk = Kihelkonna	Ran = Rannu
Khn = Kihnu	Rap = Rapla
Kär = Kärla	Rid = Ridala
KJn = Kolga-Jaani	Ris = Risti
Kos = Kose	Rõn = Rõngu
Krj = Karja	Rõu = Rõuge
Krk = Karksi	Saa = Saarde
Krs = Kursi	Sim = Simuna
Kse = Karuse	SJn = Suure-Jaani
Kul = Kullamaa	TMr = Tartu-Maarja
Kuu = Kuusalu	Tor = Tori
Kõp = Kõpu	Tõs = Tõstamaa
Käi = Käina	Tür = Türi
Kär = Kärla	Urv = Urvaste
LNg = Lääne-Nigula	Var = Varbola
Luk = Luke	Ves = Vastseliina
Lut = Lutsi	Vil = Viljandi
Lüg = Lüganuse	Vll = Valjala
Mar = Martna	VNg = Viru-Nigula
Mih = Mihkli	Vor = Vormsi
Muh = Muhu	Vän = Väandra
Mus = Mustjala	

K i r j a n d u s , m ä r k u s e d

1. Järgneva ülevaate aluseks on TRÜ eesti keele kateedris säilitatavad õppeplaanid, murdematerjalide kartoteek ja päevikud. KKI kohta on võetud andmed murdesektori inventariraamatust ja materjalide kartoteegist, Emakeele Seltsi puhul vastavaist nimetikest.
2. Kask, A. Pool sajandit Emakeele Seltsi. - Emakeele Seltsi aastaraamat, 16. Tln., 1970, lk. 7 - 32; Kingisepp, V. Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele kateedri murdearhiiv. - Kodumurre, nr. 8. Tln., 1967, lk. 12 - 17; Must, M. Eesti murdearhiiv teise pool sajandi künnisel. - Emakeele Seltsi aastaraamat, 17. Tln., 1971, lk. 9 - 31; Norvik, M. Emakeele Selts ning Keele ja Kirjanduse Instituut eesti kohanime-de kogujana ja uurijana. Emakeele Seltsi aastaraamat, VI. Tln., 1960, lk. 25 - 37.
3. Antud ülevaates on lindistatud materjalist võetud arvesse ainult seda osa, mille üliõpilased on liteererinud ja mida säilitatakse vihikkogudena.
4. Siin ja järgnevalt tuuakse andmed ainult TRÜ-s, KKI-s ja ES-s talletatava originaalmaterjali kohta.

A. Künnap

1632. a. asutatud Tartu ülikoolis polnud veel mingit eesti keele ega teiste soome-ugri keelte õpetust või uurimist. Alles 1802. a. taasavatud Tartu ülikoolis hakati õpetama eesti keelt. Vähehaaval sügenes ülikoolis eesti keele ja tema lähemate sugulaskeelte harrastus ja teaduslik uurimine. Juba sajandi keskpaiku oli Eestis soome-ugri keelte kirjeldaval uurimisel ja tutvustamisel aktiivselt tegev hilisem Peterburi Teaduste Akadeemia akadeemik Ferdinand Johann Wiedemann, kuid tema tegutses tollal peamiselt Tallinnas ega olnud otseselt seotud ülikooliga. Sajandi kolmanda veerandi künnisel tuleb koos Mihkel Veskega Tartu ülikooli soome-ugri keeleteadusse võrdlev-ajalooline meetod. Kodanlikus Tartu ülikoolis leiab järgimist fennougristika Soome koolkond.

Sõjajärgses Tartu Riiklikus Ülikoolis alustas 1944. a. sügisel tegevust ühine eesti keele ja soome-ugri keelte kateeder prof. Paul Ariste juhtimisel. Aastal 1946 lahkes kateeder kaheks. Soome-ugri keelte kateedri juhatamist jätkas 1977. aastani prof. Paul Ariste, sealtpaale juhatab kateedrit Ago Künnap. 1944. aastast töötab kateedris ka dots. Paula Palmeos, 1953. aastast prof. Eduard Väari, 1968. aastast prof. Paul Alvre ja A. Künnap.

Soome-ugri keelte kateedri teadustöö oli alguses suunatud läänemeresoome keelte uurimisele ja talletamisele. Aja jooksul tööpõld avarus ja viimastel aastatel on kateeder olnud juhtivalt tegev TRÜ filoloogiateaduskonna kateedritevahelises probleemrühmas "Soome-ugri ja indoeuroopa keeleteaduse küsimused". See probleemrühm taotleb kahe keelkonna vaheliste sidemete väljaselgitamist ja nende keelkondade keelte kõrvutavat uurimist tänapäeva teaduse tasemel. Probleemrühma töö on teeninud mitut eesmärki: puhtteoreetiliste seisukohtade täpsustamine, konkreetne abi tõlketeeooriale ja -praktikale, vene keele ja võõrkeelte õpetamise täiustamine meie vabariigi kesk- ja kõrgkoolides, eesti kirjakeele arengutendentside jälgimine. Uudne on seejuures kompleksne lähenemine kogu sellele probleemiringile, kuna varem on samade küsimustega tegeldud enam-vähem isoleeritult. Selline lähenemine uuritavale on taganud mitmekülguse ja sügavuse ki-

simuste teaduslikul lahendamisel ja saadud lahenduste praktikasse rakendamisel. Kitsamate erialade spetsialistidel on probleemrühma raames olnud võimalik saada asjatundlikku konsultatsiooni naaberalade esindajailt, avardada oma metodoloogilist vaatevälja ning perspektiivis tihendada ja lähendada oma uurimisprobleematikat.

Soome-ugri keelte kateedri kitsamas uurimistemaatikas on peaarõhk olnud traditsiooniliselt läänemeresoome keelte ajaloo, ehituse ning kontaktide uurimisel, lisandunud on samojeedi keelte vormiõpetuslik analüüs. Regulaarselt annab kateeder välja kogumikku "Fenno-ugristica" (on ilmunud kaheksa köidet). Kateedri juures on pidevalt juhendatud vennasvabariikide sihtaspirante. Ainuke soome-ugri laste doktoriväitekirjade kaitsmisnõukogu Nõukogude Liidus töötab TRÜ juures ja kateedri liikmed teevad palju tööd kandidaadi- ja doktoriväitekirjade aprobeerimise, retsenseerimise ja oponeerimise näol. Fennougristikaalases uurimistöös on üha juhtpositsioonil prof. Paul Ariste, Tartu fennougristikakoolkonna rajaja.

Kateedri õppejõud, aspirandid ja üliõpilased on 1947. aastast alates käinud iga-aastastel keeleekspeditsioonidel vadjalaste, karjalaste, isurite, vepslaste, laplaste, mordvalaste, maride, udmurtide, komide, manside, hantide, ungarlaste, neenetsite ja kamasside juures, samuti real eesti murdealadel. Ekspeditsioonidelt on toodud rikkalikult üleskirjutisi ja helilindistusi, ka jooniseid ja fotosid. Koos mõnede õppereisidega on nende ekspeditsioonide üldarv 189, põhiosa neist langeb läänemeresoome keelte arvele. Kõige viljakamalt on tegutsenud vadja suurguguja prof. P. Ariste, seda ka kogutu väljaandmisel. Vadja keele kõrval on samadel reisidel enamasti uuritud ka isuritest naabrite keelt. Pärast vadjalaste külastamist 1947. a. alustas P. Ariste regulaarselt vadja keele uurimis- ja kogumistööd, käies seal rühmaga aastatel 1954 - 1961, 1964 - 1974, 1976, 1978. 1977-1980 oli seal rühmaga P. Alvre, uuriti ka kohalikke soome murrakuid. Üliõpilasrühm töötas vadja keelealadel ka 1981. a. (juhendas H. Heinsoo). Sealseid soome murrakuid käis P. Alvre uurimas ka varem: 1969 - 1972. Liivi keelealal töötas P. Ariste rühmaga 1948 - 1950, E. Väveri rühmaga 1954 - 1956, 1959 - 1965, 1981 ja ükski 1966 - 1970, 1972 - 1975, 1980. Karjala keelel al viibisid rühmaga P. Ariste aastatel 1951 -

1952 ja P. Palmeos aastatel 1953, 1955 - 1968, 1970 - 1973, 1976 - 1979, 1981. Vepsa keelealal olid 1952. a. E. Vääri, 1953 - 1955 rühmaga P. Ariste, 1960 ja 1963 üliõpilasrühm, 1968 - 1975 samuti üliõpilasrühm (tavaliselt P. Palmeose juhendamisel), nagu ka 1981. aastal (juhendajaks K. Kont). Kaugematele keelealadele korraldatud rühmareisidest mainitagu veel mordvalaste külastamist 1967 P. Palmeose juhendamisel ja 1964 - 1969. Marilaste juures käis rühm 1974 - 1975. Viimasel aastatel on lisandunud üliõpilasrühmade uurimisretked kaugemate keelesugulaste juurde, kusjuures juhendajaks on sageli olnud kateedri vastavast rahvusest sihtaspirandid. Üldse on kõige kaugemale ulatunud aspirantide retked.

Esti keele ja kirjanduse eriala soome-ugri keelte eriharu on sõjajärgsel perioodil (1950 - 1981) lõpetanud kokku 173 üliõpilast (neist kaugõppes 19). Tänapäevaks on viis neist juba filoloogiadoktorid (3 %), kellest kolm töötavad professoritena TRÜ-s (H. Rätsep, E. Vääri, A. Künnap), kaks sektori juhatajatena ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudis (V. Pall, A. Laanest). Filoloogiakandidaate on lõpetanute hulgas 19 (11 %). Üldse on lõpetanutest pedagoogilisel tööil 30 % (sealhulgas 11 kõrgkooli õppejõudu), teadusametutes 28 %, kirjastustes ja toimetustes 14 %, giid-tõlkideks 7 %, kirjanikke ja tõlkijaid nagu ka raamatukogu- ja arhiivitöötajaid on 4 %, raadios ja televisioonis töötab 3 % lõpetanuist. Soome-ugri keelte eriharu lõpetanute hulgas on näiteks keeleteadlased E. Adler, R. Karelson, K. Kont, P. Kokla, R. Kull, M. Mäger, T.-R. Viitso, pedagoogid L. Lään, J. Volmer, L. Vaid, E. Leppik, kirjanikud ja tõlkijad A. Pervik, E. Hiedel, A. Kaalep, A. Kass, A. Ehin, A. Paikre, A. Žigare, A. Must ja paljud teised nimekad filoloogid.

1965. aastast alates on lõpetajate hulgas olnud individuaalõppeplaanide alusel ettevalmistatud sugulaskeeelte spetsialistid. Praegu tegutsevad neist edukalt A.-R. Hausenberg (permi keeled), A. Haak (läänemeresoome keelte sõnavara), L. Vaba (läänemeresoome ja balti keelte suhted), T. Seilenthal (ugri keeled), V. Klaus (läänemeresoome-lapi ja skandinaavia keelte suhted), M. Kallasmaa (toponüümika) jt. Mitmed neist on kaitsnud oma kandidaadiväitekirjad.

Aastakümnete jooksul on kateeder sihtaspirantuuri kaudu valmistanud ette fennougriste Petrozavodski, Saranski, Joškar-Ola, Iževski, Söktövkari, Užgorodi ja teiste keskuste

jaoks, kus praegu töötab rohkesti spetsialiste, kes on saanud väljaõppe Tartus. Paljud etendavad seal keskset rolli vastavate keelte uurimisel ja õpetamisel, töötades sageli ka juhtivatel ametikohtadel teadusasutustes ja kõrgkoolides. Nende keskustega jätkab kateeder tihedat koostööd. Mõlema poolsest kasulikud tööalased sidemed on sõlmunud ka Moskva ja Leningradi fennougristidega, samuti paljude teaduskeskustega Ungaris, Soomes, Rootsis, Saksa FV-s, USA-s ja teistes maades.

Rohkesti on avaldatud teaduslikke töid. Praegu publitseerib kateeder üle 100 autoripoogna teadustoodangut aastas, olles ülikoolis selle poolest ühel juhtivatest kohtadest. Kateedri liikmetelt on ilmunud pidevalt ka õpikuid, populaarteaduslikke kirjutisi, tutvustusi jm. Otseselt keeleteaduslikest töödest tuleks prof. P. Ariste korral märkida tema teoseid "Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles" (1933), "Hiiu murrete häälikud" (doktoriväitekiri 1939), "The Grammar of the Votic Language" (USA-s 1969), "Keelekontaktid" (1981), "Eesti foneetika" (5. trükk 1981 - 1982), tema vadjateemalist teoste sarja "Vadja rahvalaule" (1960), "Vadja muinasjutte" (1962), "Vadja rahvakalender" (1969), "Vadjalane kätkest kalmuni" (1974) jt. Dots. P. Palmeose puhul mainitagu tema teost "Karjala Valdai murrak" (1962) ja karjala keele alaste artiklite sarja. Prof. E. Vääri on "Võõrsõnade leksikoni" (2. trükk 1978) ja koguteose "Языки народов СССР III" (1966) autoreid, liivi keele kohta käivate kirjutiste autor; tema käsikirjaline doktoriväitekiri käsitleb liivi derivatsioonid. Prof. P. Alvre töödest nimetatagu käsikirjalist doktoriväitekirja mitmusetiive moodustusest läänemeresoome keeltes, kirjutiste sarja "Terminatiivseist konstruktsioonidest terminatiivini" (1971 - 1974), sariteost "Soome sõnakonstruktsioonid ja väljendeid" (1977 - 1979). Allakirjutanu käsikirjaline doktoriväitekiri on pühendatud samojeedi keelte primaarsete muutesufiksitate vaatlusele, trükis on ilmunud töö "System und Ursprung der kamassischen Flexionssuffixe" (Soomes I 1971, II 1978).

Soome-ugri keelte kateedrisse on õppejõudude, aspirantide ja üliõpilaste ühistöö viljana kogunenud rikkalikult sinest paljude soome-ugri ja samojeedi keelte kohta, mis ootab korrastamist, litereerimist, läbitöötamist ja publitseerimist. Selleks tööks vajab kateeder spetsiaalseid teadustöö-

tajaid ja täiendavat tehnilist abipersonali.

Palju on soome-ugri ja samojeedi keelte uurimiseks ära teinud soome-ugri keelte eriharu üliõpilased. Aastail 1949-1981 on soome-ugri keelte kateedris valminud kokku 429 üliõpilastööd, neist 261 kursusetööd ja 168 diplomitööd. Nende tööde vaatlusel avaneb pilt üliõpilaste laiahaardelistest huvidest. Mingil määral on vaatluse all olnud kõik soome-ugri ja samojeedi keeled, enamasti aga siiski läänemeresoome keeled: tööde koguarvust moodustab läänemeresoome keelte käsitus 69 %. Peale üksikute keelte uurimise vaadeldakse mõnd probleemi ka läbi mitmete sugulaskeelte. Tavaliiks on mingi nähtuse käsitus läänemeresoome keelte, tihti ka kõigi soome-ugri keelte ulatuses. Kõige põhjalikumalt uuritud keeleks on karjala keel (24,1 % tööde üldarvust), teisel kohal on vepsa keel (13,2 %), järgnevad liivi (8,9 %), vadja (7,2 %), soome (5,3 %), isuri (2,1 %) ja eesti keel (2 %).

Temaatilisel jaotuvad tööd järgmiselt.

	Tööde arv	Protsent üldarvust
GRAMMATIKA	163	38,1
<u>Foneetika</u>	17	3,9
<u>Morfoloogia</u>	117	27,3
Käänete moodustamine ja funktsioonid	32	7,5
Liitsõna, kokku- ja lahkukirjutamine	3	0,7
Adjektiivid	8	1,8
Pronoomenid	8	1,8
Verbid	22	5,1
Adverbid	11	2,6
Pre- ja postpositsioonid	18	4,2
Konjunktsioonid	3	0,7
Keelelised väljendusvahendid	13	3,0
<u>Süntaks</u>	29	6,8
Lihtlauseid	1	0,2
Lause pealiikmed	11	2,6
Predikatiiv	3	0,7
Objekt	5	1,2
Adverbiaal	3	0,7
Atribuut	6	1,4

	Tööde arv	Protsent üldarvust
LEKSIKA	217	51,5
Somaatika	6	1,4
Toitus	17	3,9
Ilmastik, maastik	10	2,3
Toponüümika	12	2,8
Puud, taimed	12	2,8
Loomad, linnud	16	3,7
Merendus, kalandus	9	2,1
Põllu- ja heinatööd	8	1,9
Ehitus, elamusisustus	16	3,7
Tarberiistad jm. esemed	4	0,9
Liiklemine, transport	5	1,2
Naiste ja meeste käsitöö	15	3,5
Haigused, rahvameditsiin	6	1,4
Perekond, ühiskond	6	1,4
Tähtpäevad, rahvakalender	6	1,4
Kosja-, pulmakombed	5	1,2
Laen-, võõrsõnad	12	2,8
Sõnade päritolu	6	1,4
Keelte ühist fraseoloogiat	3	0,7
Keelekontaktid	8	1,9
Onomatopoeetika	4	0,9
Afiksatsioon	23	5,4
Andmed soome-ugri rahvaste kohta	8	1,9
KEELETEADLASTE TEGEVUS	12	2,8
TÕLKEPROBLEEMID	35	9,1

Kõiki üliõpilastöid on püütud hoolsalt säilitada, kuid ülikooli peahoone põlemisel 1965. a. said mõned aastakäigud kannatada. Täielikult hävisid tulekahjus aastakäigud 1949 - 1952. Alates 1953. aastakäigust on kõrbenud äärtega töid, kuid üldiselt on nad siiski loetavad. (Kolmest kannatada saanud diplomitööst on tehtud käsikirjalised koopiad, kuid suure töömahu tõttu on tulnud selline ümberkirjutustöö katkestada.)

Tulevikuplaanides on fennougristikaalase tegevuse tunnustamine ja hoogustamine Tartu Riiklikus Ülikoolis.

K i r j a n d u s

1. Alvre, P. Morfologis-äännehistoriallinen tutkimus monikkovartalon muodostuksesta suomessa verrattuna sukukieliin I - III. Doktoriväitekiri. Trt., 1965, 1123 lk. (Käsikiri TRÜ soome-ugri keelte kateedris.)
2. Alvre, P. Soome keeleõpetuse reeglid. Tln., 1969.
3. Alvre, P. Soome sõnakonstruksioone ja väljendeid. Trt., 1. - 1977; 2. - 6. - 1978; 7. - 1979.
4. Ariste, P. A Grammar of the Votic Language. - Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series 68. Bloomington - The Hague, 1968.
5. Ariste, P. Eesti keele foneetika. 5. tr. Trt., I - 1981; II - 1982.
6. Ariste, P. Eesti keele ja soome-ugri keelte õpetamisest ja uurimisest Tartu ülikoolis (1802 - 1952). - TRÜ toimetised, vihik 35. Trt., 1954, lk. 77 - 108.
7. Ariste, P. Keelekontaktid. Tln., 1981.
8. Ariste, P. Suomalais-ugrilaisten kielten opettamisesta ja tutkimisesta Tarton yliopistossa. - Kommunisti, 1965, 11, s. 394 - 395.
9. Ariste, P. Vadjalane kätkest kalmuni. - Emakeele Seltsi toimetised, nr. 10. Tln., 1974.
10. Ariste, P. Vadjalaste laule. - Emakeele Seltsi toimetised, nr. 3. Tln., 1960.
11. Ariste, P. Vadja muinasjutte. - Emakeele Seltsi toimetised, nr. 4. Tln., 1962.
12. Ariste, P. Vadja rahvakalender. Tln., 1969.
13. Kleis, R., Silvet, J., Väveri, E. Võõrsõnade leksikon 4. tr. Tln., 1981.
14. Künnap, A. Filoloogiateaduskond. - Tartu ülikooli ajalugu, III. Tln., 1982, lk. 280 - 288.
15. Künnap, A. System und Ursprung der kamassischen Flexionssuffixe I. Numeruszeichen und Nominalflexion. - Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 147. Helsinki, 1971.
16. Künnap, A. System und Ursprung der kamassischen Flexionssuffixe II. Verbalflexion und Verbalnomina. - Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 164. Helsinki, 1978.

17. Кюннал А. Ю. Склонение и спряжение в самодийских языках (Сравнительно-исторический анализ первичных словоизменительных суффиксов). Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Тарту, 1974, 340 с. (Käsikiri TRÜ soome-ugri keelte kateedris.)
18. Palmeos, P. Karjala Valdai murrak. - Emakeele Seltsi toimetised, nr. 5. Tln., 1962.
19. Peebo, J. Eesti keele kateeder möödunud veerandsajandil. TRÜ toimetised, vihik 259. Trt., 1970, lk. 159-183.
20. Reinthal, R. Fenno-ugristika eriharu üliõpilaste teaduslikke suundumusi aastail 1949 - 1981. Diplomitöö. (Tartu Riiklik Ülikool. Soome-ugri keelte kateeder.) Trt., 1982. 166 lk. (Käsikiri TRÜ soome-ugri keelte kateedris.)

TARTU ÜLIKOOLI OSA LIIVI KEELE JA LIIVLASTE UURIMISEL

E. Vääri

Kuni Henriku "Liivimaa kroonikani" on andmed liivlastest ja liivi keelest juhuslikud ning küsitavad. Ajaraamatus valgustatakse juba põhjalikult liivlaste ja Väina suudmesse saabunud kaupmeeste ning misjonäride suhteid, liivlaste järgnenud ristiusustamist, kokkupõrkeid vallutajatega ja liivlaste lõplikku alistamist. Tähtsamad liivlasi ja liivi keelt puudutavad andmed pärinevad aastaist 1184 - 1200 /1/. Kroonika on järgnenud sajandeil innustanud uurijaid liivlasi meenutama, nende keelt, kultuuri ja ajalugu uurima.

13. - 19. saj. toimus liivi keele järkjärguline assimileerimine, see protsess kajastub üsna lünklikult baltisaksa allikais. Alles 18. sajandist pärineb arvestatavamaid kirjutisi liivlastest ja liivi keelenäiteid. Liivikeelseid sõnu ja lauseid sisaldavad A. L. Schlözeri, A. W. Hupeli, L. J. Börgeri, G. Bergmanni jt. tööd.

Rootsi-aegse ülikooliga on seotud Thomas Hjärne (1638 - 1678), kes õppis Tartus aastail 1655 - 1656 ning töötas hiljem mitmel pool Eestis /2/. Hjärne seitsmearaatuline kroonika "Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte", mis ulatub 1639. aastani, sisaldab usaldatavaid andmeid liivlaste asustusala-dest, olukorrast ja liivi keelest. Hjärne kirjutab:

"Der Lyven sind nunmehr wenig übrig, welche am Salischen Strande und den Strich nach Lemsel umb Perniel, Nabben und Wainsel, wie zuvor gesagt, wohnen; diese nehmen fast täglich die lettische Sprache an, weil sie unter einander wohnen, und ihren Gottesdienst auf lettisch verrichten müssen. Die aber in Cuhrland übrig seyn, beheyrathen sich ungern mit den Letten, sondern gemeiniglich unter sich selbst" /3/.

Thomas Hjärne tähelepanekud Liivimaa liivlaste assimileerimisest on igati paikapidavad. Hinnatavad on ka kroonikas esitatud liivikeelsed sõnad Juck 'liiv', Sembd 'piim', Togi 'taevas', Södert 'juust', Pilge 'müü', Nehman 'lehm' jt.

Liivimaalaste päritolust oli huvitunud Tartu ülikooli reetoorika ja poeetika professor Olaus Hermelin. Tema juhendamisel valmis 1693. a. uurimus, mille autoriks 1717. a. märgitakse O. Hermelin. Teose pealkiri on järgmine: "Summi polyhistoris O l a v i H e r m e l i n i . Eloquentiae pri-

mum Poeseos, dein Juris in nova tum livonorum Academia Dorpatensi Professoris Publ. Ordin. demum Historiographi Regii & August Suecorum Regi Carolo XII, à Consiliis Sanctioribus D. E. ORIGINE LIVONORUM DISQUISITIO " /4/. Uurimuses vaadeldakse eestlaste ja soomlaste suhteid, püütakse selgitada ka liivlaste ja lätlaste päritolu, kuigi ebaõnnestunult. Andmed liivlaste kohta pärinevad ilmselt T. Hjärne kroonikast ja P. Einhorni teosest "Historia Lettica" (Dorpt in Liefland, 1649).

Minimaalselt on Tartu ülikooliga seotud peamiselt Saksamaal töötanud G. F. Parroti vanem vend Johann Leonhard Parrot, kes 1828. a. avaldas Stuttgartis kaheköitelise töö "Versuch einer Entwicklung der Sprache, Abstammung, Geschichte, Mythologie und bürgerlichen Verhältnisse der Liwen, Lätten, Eesten". Liivlasi puudutav osa on ebakriitiline, millele juhtis oma arvustuses 1843. a. tähelepanu ka A. Hansen /5/.

Ülikooliga on otseselt seotud Dietrich Heinrich Jürgenson (1804 - 1841), kes a-il 1823 - 1826 õppis teoloogiat, a-il 1837 - 1841 oli eesti keele lektor. 1839. a. tegi ta uurimisreisi Salatsi liivlaste juurde, millega algas liivi keele väliuurimine. Jürgenson avaldas Õpetatud Eesti Seltsi toimetistes 1840. a. kirjutise "Ueber die Entstehung der beiden Hauptdialecte der Estnischen Sprache". Õigesti on käsitletud eesti, liivi ja soome keele sugulust, märgitud mõnede põhjarahvaste keelte ühiseid jooni ja korrigeeritud H. Jannau eksiseisukohta, nagu oleksid liivlased ürgeestlased.

Ülikooli nimekamaid teadlasi oli omal ajal Friedrich Karl Hermann Kruse (1790 - 1866). A-il 1828 - 1863 oli ta ajalooprofessor. Tema uurimused "Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands" (Dorpat, 1842), "Bemerkungen über die Ostsee-Gouvernements" (Leipzig, 1842), "Ur-Geschichte des Esthnischen Volksstammes und der Kaiserlich russischen Ostseeprovinzen Liv-, Esth- und Curland" (Moskau, 1846) sisaldavad andmeid ka liivlaste kohta. Teoses "Ur-Geschichte" refereeritakse Henriku "Liivimaa kroonika" järgi liivlaste ristiusustamist ja alistamist, jutustatakse Salatsi liivlaste assimileerumisest ning märgitakse järele jäänud olevat pelgalt neli liivi keelt oskavat meest ja üks naine. Krusel on kaudseid andmeid ka Sigulda ümbruse liiv-

lastest, Kuramaa liivlaste arvuna märgib ta 3000. Lisaks märgitule on Kruse vaadeldavas teoses "Beilage" V all (lk. 212 - 230) üle 180 sõna saksa, läti, vene, soome, ungari keeles ja Kuramaa liivi, kreevini, Salatsi liivi, tartu ja tallinna murdes. Sõnade hulgas on kehaosade, loomade, põllukultuuride, hoonete, loodusnähtuste ja rahvaste nimetusi, samuti verbe. Kuramaa liivi murdest on peaaegu alati vasted olemas, Salatsist vaid osaliselt. Tekstinäitena on liivikeelses tõlkes Johannese evangeeliumist salmid 11 - 16. See on üldse teine pikem liivikeelne tekst Bergmanni Meie Isa palve järel /6/. Kruse valgustas niisiis liivlaste ajalugu vastavalt varasemaile allikaile ja avaldas väärtuslikke keelenäiteid.

Tartu ülikooli õigusteaduse õppejõud Friedrich Georg Bunge (1802 - 1897) esitab oma 1853. a. ilmunud ürikute- raamatus "Liv-, Esth- und Gurländisches Urkundenbuch nebst Registen" 1300. a. all mõned liivi sõnad, mida hiljem on etümologiseerinud F. J. Wiedemann /7/.

Ülikooli kasvandik Alexander Friedrich Hueck (1802 - 1842), kes a-il 1841 - 1842 oli zooloogiakabineti juhataja, on oma töös "Darstellung der landwirtschaftlichen Verhältnisse in Esth-, Liv- und Curland" (Leipzig, 1845) korranud peamiselt Kruse seisukohti liivlastest, kuid lisanud fakti, et 1838. a. leidnud keegi reisija Salatsist lätlas- tega segunevaid liivlasi.

1846. a. olid liivlaste juures Peterburi Teaduste Akadeemia liige Andreas Johann Sjögren (1794 - 1855) ja August Georg Wilhelm Pezold (1794 - 1859). Viimane pärineb Eestist, õppis a-il 1812 - 1814 Tartu ülikoolis peale muu ka joonistamist K. A. Senffi juures /8/, a-il 1823 - 1824 ja 1833 - 1836 töötas Tartus, seejärel Tallinnas ja Peterburis /9/. Pezold oli Sjögrenile omamoodi teejuhiks, sest ta oli laiemalt liikunud nii Eestis kui Lätis. Pezold joonistas liivlastest portreid, mis on ainulaadsed ning aluseks paljudes trükistes leiduvatele piltidele. Sjögreni materjalid aga andis Peterburi Teaduste Akadeemia üle Tartu ülikooli kasvandikule, hilisemale akadeemikule Ferdinand Johann Wiedemannile (1805 - 1887), kes käis 1858. a. ka ise uurimisreisil Kuramaal. Wiedemann avaldas 1861. a. nii Sjögreni kui enda kogutud ainestiku kapitaalses liivi keele grammatikas ja liivi-saksa, saksa-liivi sõnaraamatus /10/.

Wiedemanni õhutusel ja organiseerimisel ilmusid 1863. a. ka esimesed meieni säilinud liivikeelsed raamatud.

Tartu ülikooli mineraloogiaprofessoriks oli a-il 1854 - 1887 Caspar Andreas Grewingk (1819 - 1887), kes on põhjalikumalt uurinud Liivi- ja Kuramaa geoloogiat. 1875. a. ilmus temalt Õpetatud Eesti Seltsi toimetistes ettekanne "Vortrag über Liven- und Estenschädel", milles on ka keeleteaduslikke kõrvalepõikeid. Volmari kreisist Ikul-Seest väljakaevatud skelette uurides püüab autor etümologiseerida ka kohanime ja ühendab selle sõnadega ikkuma, ikkula 'koht, kus nutetakse või kurvastatakse'. Grewingkil pole teateid selle kohta, et Volmari kreisis oleks veel liivlasi.

Tartu ülikooli maailmakuulsa teadlase August Rauberi (1841 - 1917) mitmed õpilased ning kolleegid on uurinud ka liivlasi. Nii on hiljem Peterburis töötanud professor Richard Jacob Weinberg avaldanud kirjutised "Über einige Schädel aus älteren Livengravern" /11/, "Zur Schädelkunde der Liven" /12/ ja "Crania livonica" /13/. Bernis, Kaunases ja Lausanne'is töötanud Abram Eber Landau avaldas aga kirjutise "Ein Beitrag zur Anthropologie der Liven" /14/.

A-il 1846 - 1850 Tartu ülikoolis õppinud August Bielenstein (1826 - 1907), kes kujunes läti keele ja kirjanduse uurijaks ning valiti 1890. a. Peterburi Teaduste Akadeemia korrespondentliikmeks /15/, avaldas 1889. a. ajakirja "Baltische Monatschrift" XXVI numbris tendentsliku kirjutise Riia lahe ümbruse ja Ida-Kuramaa vanadest elanikest. Bielenstein rajab fakte moonutava suuna, mille järgi liivlaste osa läti rahva kujunemisel püütakse viia miinimumini. Ka 1892. a. Peterburis ilmunud "Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert" jätkab sama suunda. Siiski on selles 500-leheküljelises töös lingvistilist ainestikku, millel on teatud väärtus liivi keele seisukohalt. Töös on liivi sõnade etümologiseerimiskatseid ja 279 liivi koha- ja isikunime, mida võrreldakse eesti, soome ja läti tüvedega.

1888. a. algas Soomest lähtuv läbinisti teaduslik liivi keeleainestiku kogumine ja töötlemine. Kõik seostub noogrammatilise koolkonna juhi E. N. Setälä uurimisreisidega liivlaste juurde. Et Tartu ülikoolis polnud soome-ugri keelte teaduslikku uurimist, eesti keele lektorid aga ei küündinud tõsisemate kavatsusteni, jäi ülikool paariks aastakümneks lii-

vi keele uurimisest kõrvale. Eestlased said liivlastest ja liivi keelest teateid ajakirjanduses kirjutisi avaldanud autoreilt (H. Prants, M. J. Eisen jt.). Hilisem rahvaluuleprofessor Matthias Johann Eisen (1854 - 1937) populariseeris 1909. a. varasemaid allikaid oma töös "Eestlaste sugu" (lk. 70 - 96). Ka eesti keele lektoriks 1880. a. saanud Karl August Hermann (1851 - 1909) on puudutanud liivi keelt kirjutises "Ueber die etymologische Bedeutung der alten livischen und kurischen Ortsnamen" /16/. Tartu ülikooli kasvandik, leedu kirjanduse ja balti keelte eriteadlane Eduardas Volteris (1851 - 1941) avaldas objektiivse kirjutise "Судьба последних ливов в России в связи с проблемой мелких народностей в государстве и их сохранения для науки" /17/. Hinnatakse vääriliselt Venemaa Geograafia Seltsi osa väikerahvaste ja nende keelte uurimisel, refereeritakse varasemate uurijate seisukohti ja peetakse vajalikuks liivlasi ja liivi keelt säilitada teadusele. Volteris astub läti uurijate taotluste vastu nimetada liivlasi lätlasteks või vaikida liivlaste olemasolust. Nenditakse ka liivikeelse kirjanduse täielikku puudumist. Volterise kirjutis tuletab oma toonilt meelde akadeemik A. Kuniku esinemist "Die Liven und ihre Klagen" (Das Inland, 1862, nr. 23).

Täiesti uus etapp liivi keele, rahvaluule, etnograafia ja ajaloo uurimisel algas seoses ülikooli taasavamisega eestikeelsena. 17. sept. 1919. a. kinnitati Tartu ülikooli läänemeresoome keelte professoriks soomlane Lauri Einari Kettunen (1885 - 1963). Ta oli ühtlasi ka 1920. a. ülikooli juurde loodud Emakeele Seltsi esimene esimees /18/. Lauri Kettunen ja tollaegne üliõpilane Oskar Loorits (1900 - 1961) alustasidki 1920. a. mais peaaegu kakskümmend aastat kestnud uurimisreise ja nendele järgnenud teadusliku ainese läbitöötamist ja avaldamist. Reisikirjadest selgub, et esimene matk õnnestus: koguti andmeid liivi keele oskajate kohta, kirjutati üles keele- ja rahvaluuleainestikku, tenti vaimset äratustööd. Esimeste uurimisreiside järel hakkasid ilmuma ka uurimused, näit. L. Kettuse "Liivlaste mereneitsid noorad" /19/. 1925. a. ilmus Tartus Kettuse püsiva väärtusega teos "Untersuchung über die livische sprache". See sisaldab reisidel kogutud materjale. Eriti oluline on foneetiline sissejuhatus, milles iseloomustatakse liivi keele häälikuid ja selgitatakse iseloomulikke hääldamisviise. Esimest korda on liivi kee-

le foneetikas kasutatud eksperimente ning esitatakse katse-
lis-foneetilisel teel saadud tabelid. Teose põhiosaks on
täpses foneetilises kirjas tekstid, mis sisaldavad palju rah-
valuuleainestikku ning on seetõttu algallikaks nii lingvis-
tidele kui folkloristidele. Ilmunud teosega fikseeriti lõp-
likult liivi keele foneetiline transkriptsioon, mis on väi-
keste täpsustustega püsinud tarvitusel meie päevini. L. Ket-
tuse üliõpilastest on Paulopriit Voolaine kirjutanud liivi
häälikute kvantiteedist (1922) ning hiljemgi uurinud liivi
keelt.

L. Kettunen vabastati Tartu ülikooli teenistusest 1.
jaan. 1925. a., O. Loorits oli küll a-il 1927 - 1940 Eesti
Rahvaluule Arhiivi juhataja, kuid selle kõrval töötas rah-
valuule eradotsendina ülikoolis a-il 1927 - 1937, dotsendina
a-il 1938 - 1943. 1938. a. ilmus Helsingis Kettuse suur-
teos "Livisches wörterbuch mit grammatischer einleitung", mis
on omamoodi kokkuvõtteks aastatepikkusest süstemaatilisest
kogumistööst. O. Loorits kogus hävivat liivi rahvaluulet
äärmise süsteemikindluse ja visadusega kuni Teise maailma-
sõjani. Ainestiku hulka kuuluvad rahvalaulud, muinasjutud,
muistendid, vanasõnad, mõistatused, kombestik, usund jm. Au-
tor kirjutas neist lähtudes uurimusi ja avaldas ka materja-
li. Tähtsamad on "Liivi rahva usund" I - III (Tartu, 1926 -
1928), "Der norddeutsche Klabautermann in Ostbaltikum" /20/.
"Die Geburt und der Tod in der livischen Volksüberlieferung"
/21/, "Volkslieder der Liven" /22/. Osa ainestikku jäi au-
tori surma tõttu avaldamata. O. Loorits on käsitlenud ka
liivlaste olukorda kirjutises "Liivi rahva olevik" /23/ ja
teoses "Liivi rahva mälestuseks" (Tartu-Tallinn, 1938).

L. Kettuse ja O. Looritsa organiseerimisel anti Ema-
keele Seltsi toimetusel a-il 1921 - 1926 välja viis väikest
lugemikku, millega taastati ühtlasi nelikümmend aastat var-
jurusmas olnud liivi kirjakeel. Lugemikel on korvamatu väär-
tus liivlastele liivi keele õpetamisel ja rahvustunde kas-
vatamisel. Lugemikega samasse rühma kuulub Karl Stalte luu-
lekogu "Līvõ Lǿlõd" (Tallinna, 1924).

Vene ja slaavi filoloogia alal töötanud Villem Ernits
(1891 - 1982) huvitus ka liivi keelest ja liivlastest. Kor-
duvalt oli ta Kuramaal ja kirjutas liivlastest. Tema artik-
leid ilmus kaugemalgi, näit. Ungaris "Néhány szó a lív kér-
déshez" /24/. Liivlaste ja liivi keele olukord kajastus hi-
lisemateski V. Ernitsa esinemistes.

Ka ülikooli baasideks olevates asutustes oli liivi keelt ja liivlasi uurivaid teadlasi. Eesti Rahvaluule Arhiivis töötas Paul Ariste (sünd. 1905), kes juba 1921. a. oli P. Ahula pseudonüümi all avaldanud esperantokeelse kirjutise "La livoj" /25/. Eesti Rahva Muuseumi direktoriks oli a-il 1922-1928 Ilmari Manninen (1894 - 1935), kes täitis ühtlasi ülikoolis etnograafiadotsendi ülesandeid. I. Manniselt pärineb ülevaatlik "Soome sugu rahvaste etnograafia" (Tartu, 1929), milles on ka liivlasi hõlmav osa. Tema ajal algas ühtlasi liivi ainese kogumine Eesti Rahva Muuseumis. Pärast I. Mannise lahkumist jäid nii muuseumi direktori kui etnograafiadotsendi koht vakantseiks, kuni Ferdinand Linnus (1895 - 1942) kaitses doktoritöö (1939. a.) /26/. F. Linnus töötas mõnd aega ülikoolis õppeülesandetäitjana, käis kolmel korral liivlaste juures etnograafilist ainekogumist ja töötas seda ka läbi. Trükki jõudis kirjutis "Liivlaste kalastusest ja vähipüügist" /27/. Käsikirja on seni jäänud liivi etnograafia sedelsõnastik, mis on tõeline haruldus. Kala- ja vähipüügi alalt pole enam olnud võimalik lisa hankida, ehituse ja põllunduse kohta on mõningat materjali kogutud hiljemgi. Etnograafiaalase töö jätkajaks on olnud Jüri Linnus (sünd. 1926), ENSV Riikliku Etnograafiamuuseumi soome-ugri osakonna juhataja, kes on olnud ühtlasi mitmete ajaloodistsipliinide õppejõud ülikoolis. Aastail 1937 ja 1943 kogus liivi etnograafiat Gustav Ränk (sünd. 1902), kes 1934 - 1944 oli Tartu ülikooli etnograafiaprofessor.

Tartu ülikooli slaavi ja indo-euroopa keelte professor Peeter Arumaa (1900 - 1982) avaldas 1935. a. kirjutise "Eesti-liivi ja läti ühisest fraseoloogiast ning süntaksist" /28/, mis ei ole oma väärtust kaotanud tänaseni.

Liivi keelest huvitus ka Julius Mägiste (1900 - 1978), kes pärast L. Kettuse lahkumist jätkas läänemeresoome keelte õpetamist õppeülesandetäitjana, a-il 1929 - 1944 professorina. Ilmusid kirjutised "Eräitä liiviläisiä possessiivisuffiksien jäännöksiä" /29/ ja "Liivi sõnaseletusi" /30/. Sõja-aastail käis J. Mägiste liivlaste juures ning jätkas kogumistööd hiljemgi. Tulemuseks oli kirjutis "Resorna till liverna. En kort översikt över mina studieresor till östersjöfinnarna i Sverige under åren 1947 - 1950" /31/. Tekstikogu "Liiviläisiä tekstejä" ilmus Helsingis 1964. a. Pisikirjutisi ilmus Mägistelt veelgi peamiselt Soome keeleteaduslikes väljaannetes.

Liivlaste juures käis korduvalt lühimatkaudel arheoloogiamagister Erna Ariste (sünd. 1904).

Pärast sõda suudeti läänemeresoome keelte väliuurimist taas alustada 1947. a. ekspeditsiooniga vadjalaste juurde. 1948. a. alustati TRÜ soome-ugri keelte kateedri juhataja professor P. Ariste juhtimisel suviseid ekspeditsioone liivlaste juurde. Igal üliõpilasel oli konkreetne teema, mille kohta koguti ainekku, et hiljem kirjutada kursus- või diplomitöö. Peale lingvistilise ainekku koguti ka folkloori ja etnograafiat. P. Ariste avaldas järgmistel aastatel mitmed liivi keelt hõlmavad uurimused, nagu "К вопросу о развитии ливского языка" /32/. "Ливы и ливский язык" /33/. "Liivi keele palatalisatsiooni olemusest" /34/, "Läänemere keelte kujunemine ja vanem arenemisjärk" /35/.

Eesti keele kateedri dotsent Karl Aben (1896 - 1976) jälgis laensõnavara oma 1948. a. kaitstud kandidaadiväitekirjas "Liivi ja eesti laensõnad läti keeles". Lühikokkuvõtte avaldas K. Aben pealkirjaga "Eesti ja liivi laene läti sõnavaras" /36/. Liivi keeleainese oli K. Aben hankinud sõnaraamatuid ja tekstidest.

Praegune eesti keele kateedri juhataja professor Huno Rätsep (sünd. 1927) on avaldanud ainekku pealkirjaga "Liivi fraseoloogiat" /37/.

Pärast 1950. a. siirdus P. Ariste ekspeditsioonidele karjalaste, hiljem vepslaste juurde ning liivi keel jäi tema uurimisoriibidist aegamööda kõrvale. Soome-ugri keelte kateedri ekspeditsioone hakkas liivlaste juurde korraldama Eduard Väari (sünd. 1926). Kuramaa liivlaste külades on käidud suuremate ja väiksemate üliõpilasrühmadega, sageli ka üksinda, mõnel suvel kuni kolm korda. Viimati oli E. Väari üliõpilastega liivlaste juures 1982. a. juulis. Paljude ekspeditsioonide käigus on üles kirjutatud sõnavara, rahvaluu-let ja etnograafiat, küsitletud morfoloogiat ja süntaksit, lindistatud eri keelejuhtidelt kõnet. Üliõpilaste ainekku leidub kursus- ja diplomitöodes, mida säilitatakse soome-ugri keelte kateedris. E. Väari on avaldanud mitukümmend uurimust eri väljaannetes. Kuni 1975. a-ni ilmunud uurimuste loetelu leidub autoreferaadis /38/. 1975. a. valmis ja kaitsiti doktoriväitekirja "Algupärased tuletusliited liivi keeles" (koos lisadega 1132 lk.). E. Väari hilisemad liivi keele alased uurimused leiduvad TRÜ soome-ugri keelte kateedri

perioodilises väljaandes "Fenno-ugristica". Seni pole leitud võimalusi 1960. - 1965. a. lindistatud tekstikogu avaldamiseks.

Eelnevast ülevaatest selgub, et liivlaste ja liivi keelega on 350-aastasest Tartu ülikoolis tegeldud juba 300 aastat. Kuigi liivlaste arv on mitmekordselt vähenenud, jätkub liivi keele uurimine tänapäevalgi. Selle töö ainsaks keskuks on Tartu Riikliku Ülikooli soome-ugri keelte kateeder. Paralleelselt uurimistööga toimub liivi keele baasil ka üliõpilaste välitöödeks väljaõpetamine ja vastava õppekirjanduse koostamine.

K i r j a n d u s

1. Henriku Liivimaa kroonika. Stockholm-Rooma, 1962, lk. 11 - 24.
2. Piirimäe, H. Tartu ülikooli ajalugu, I. Tln., 1982, lk. 67, 275.
3. Napiersky, C. E. Thomae Hiärn's Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte. - Monumenta Livoniae Antiquae, I. Riga-Dorpat-Leipzig, 1835, S. 13 - 14.
4. Scherer, J. B. Nordische Nebenstudien. Das ist: Abhandlungen über die alte Geographie, Geschichte und Alterthümer Nordens, I. Frankfurt-Leipzig, 1776, S. 203 - 248.
5. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, I₂. Dorpat, 1843, S. 55 - 62.
6. Bergmann, G. Das Gebeth des Herrn oder Vaterunser Sammlung in hundert zwei und fünfzig Sprachen. Ruien, 1789, S. 5.
7. Vääri, E. Liivi keele uurimise ajaloost - Emakeele Seltsi Aastaraamat, V. Tln., 1959, lk. 192.
8. Neumann, W. Lexicon Baltischer Künstler. Riga, 1908, S. 118 - 119.
9. Vaga, V. Kunst Tartus XIX sajandil. Tln., 1973, lk. 39 - 40.
10. Ariste, P. Ferdinand Johann Wiedemann. Tln., 1973, lk. 39 - 40.
11. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Dorpat, 1896.

12. Biologisches Centralblatt, XXIII₉. Leipzig, 1903, S. 337 - 347.
13. Untersuchungen zur praehistorischen Anthropologie des Balticum. Jurjew-Dorpat, 1902.
14. Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja, XXVI 2. Helsinki, 1909.
15. Tankler, H. Tartu ülikooli kasvandikud - NSV Liidu Teaduste Akadeemia liikmed. Tln., 1982, lk. 132 - 133.
16. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, 1896. Jurjev (Dorpat), 1897, S. 145 - 177.
17. Живая старина XXV, 1916, Петроград, 1917, с. 050 - 056.
18. Ariste, P. Lauri Kettunen Tartu ülikooli professorina. - Filoloogiateadused Tartu ülikoolis. Trt., 1982, lk. 27 - 28.
19. Eesti Keel, I. Trt., 1922, lk. 3 - 7.
20. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Trt., 1929, S. 76 - 125.
21. Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused, XXVI. Trt., 1932.
22. Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused, XXVIII. Trt. 1936.
23. Eesti Kirjandus, XVII. Trt., 1923.
24. Turán, XVI. Budapest, 1961, lk. 41 - 42.
25. Esperanto Triumfonta, 57, Köln, 1921.
26. Põldmäe, R. Filoloogilisi meenutusi Tartu ülikoolist 1920. - 1930. aastail. - Looming, 1982, nr. 10, lk. 1399 - 1400.
27. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat, IV. Trt., 1928, lk. 109 - 151.
28. Eesti Keel, XIV. Trt., 1935, lk. 124 - 136.
29. Virittäjä, XXXII. 1928, s. 285 - 287.
30. Eesti Keel, X. Trt., 1931, lk. 129 - 138.
31. Meddelanden från seminarierna för slaviska språk, jämförande språkforskning och finsk-ugriska språk vid Lunds Universitet, I. Lund, 1951.
32. Труды языкознания АН СССР, IV. М., 1954, с. 254 - 307.
33. Известия АН Латвийской ССР, XI. Рига, 1958, с. 32 - 50.
34. Emakeele Seltsi Aastaraamat, IV. 1958, Tln., 1959, lk. 256 - 262.
35. Eesti rahva etnilisest ajaloost. Tln., 1956, lk. 5-23.
36. Emakeele Seltsi Aastaraamat, III. Tln., 1957, lk. 199 - 216.

37. *Emakeele Seltsi Aastaraamat*, V. Tln., 1959, lk. 226 - 242.
38. Вяри Э. Исконные словообразовательные суффиксы в ливском языке. Автореф. докт. филол. наук. Тарту, 1975, с. 73 - 74.

TARTU ÜLIÕPILASTE UURIMISRETKED INGERIMAALE

P. Ariste

Tartu ülikoolil on 60-aastased traditsioonid Ingerimaa vadjalaste, isurite ning soomlaste keele ja rahvaloomingu uurimisel. Juba 1922. a. saatis tolleaegne läänemere keelte professor Lauri Kettunen ülikooli juurde asutatud Emakeele Seltsi stipendiaadina üliõpilase Julius Mälsoni (hilisem Mägiste) Eesti-Ingerisse ehk Narva valda uurima Rosona jõe äärset isuri ja soome murret. Tol ja järgmisel aastal kogutud ainestiku põhjal avaldas noor uurija 1925. a. 128-leheküljelise teose "Rosona (Eesti-Ingeri) murde pääjooned" (ACUT B VII. 3), milles peale ajaloolise foneetika on ka keelenäiteid. 1922. a. sügisel läks ka Lauri Kettunen ise Eesti-Ingerisse. Seal kohtas ta endist Peterburi üliõpilast vadjalast Dmitri Tsvetkovi, kelle ta kutsus Tartusse edasi õppima. Tsvetkovile hangiti õpestipendium ja Emakeele Seltsi ülesandel hakkas ta kirja panema oma koduküla Jõgõperä vadja murret. Vara elust lahkunud noormees õppis ja töötas hoolega. Temalt on säilinud ulatuslik vadja sõnavarakogu, mis on saanud koostatava vadja sõnaraamatu aluseks. Tsvetkovilt on säilinud ka vadjalaste eluolu kirjeldavaid tekste. L. Kettuse algatusel pääses Tartu ülikooli õppima ka Rosona jõe äärne soomlane Aleksanteri Angeria (Ankeria), kes on samuti kogunud oma murde sõnavara ja pannud kirja tekste.

Mõned vadjalased elasid kodanliku Eesti alal Rosona jõe mail. Üks neist oli Pummala külas sündinud Kigoria Kuzmin. Teine oli Jõgõperält Vanakülla abiellunud Daarja Lehti. Nende keelejuhtide käest oli võimalik saada rikkalikult rahvaluule-, etnograafia- ja ajalooandmeid paitsi igasuguste keeleandmete. Mitmel suvel käis allakirjutanu koos mõne üliõpilasega Rosona mail. Tollal kogutud sõnavara on läinud vadja sõnaraamatu kartoteeki. Enamik tekste on trükkis ilmunud.

Tartu Riikliku Ülikooli soome-ugri keelte kateeder võttis kohe pärast sõda oma töökavva vadja ja isuri keele talletamise ja uurimise. Sõjajärgsete olukordade tõttu võidi alles 1947. a. suvel minna vadjalaste põhialale. Allakirjutanuga olid kaasas üliõpilased Karl Kont ja Eduard Vääri. Tolle retke suureks üllatuseks oli andeka vadja rahvalauliku ning jutustaja Mafo Gerasimova avastamine. Mafo oli D. Tsvet-

kovi õde ja temalt oli võimalik kirja panna hulga vanu re-givärsse, nende hulgas lüroepilisigi ning vanu muinasjut-te. Vadjalaste ja teistegi Lääne-Ingerimaa elanike eluolu oli siis vilets. Sõjas oli hävinud terveid küli, rahvast oli laiali pillutatud, oli puudus toiduaineist. Sellepärast ot-sustati alles mõne aasta pärast taas Vatja minna.

1950. aastate algusest on käesoleva ajani pidevalt käi-dud Leningradi oblasti Kingissepa rajooni vadja, isuri ja soome külades. Retkeist on võtnud osa soome-ugri keelte ka-teedri õppejõud ning üliõpilased. Mõne retkega on liitunud ka eesti keele kateedri, Keele ja Kirjanduse Instituudi, Kir-jandusmuuseumi, Etnograafiamuuseumi ning isegi Moskva ja Petroskoi töötajad. Retkeil on oldud kahe- ja kolmekesi või üsna suurte rühmadena. Kui rühm on olnud väike, on sõidetud raudteel ning kohalike liinibussidega vadja küladeni. Kui uurijaid on olnud kümnekond või enamgi, on ülikooli lahkel vastutulekul saadud omnibuss, mis on retkest osavõtjad vii-nud Vatja ja seal külast külla. Peatutud on kas koolimaja-des või ka mõnes talus. Alljärgnevalt peatutakse kõigepealt sellel, mida on soome-ugri keelte kateedri kollektiiv tei-nud vadjalaste uurimisel. Vadjalastele on pööratud liiatigi peamine tähelepanu, sest nende keel on olnud kiire hääbu-mise hädaohus. Vadja küladest on talletatud igakülgsed kee-leainestikku. Sõnasedelid on enamasti liidetud vadja sõna-raamatu kartoteeki. Üliõpilased on aga kirjutanud ka mitu keelealast diplomi- ja kursustööd, mida säilitatakse soome-ugri keelte kateedris. Need tööd on foneetikast (sekundaarsest geminatsioonist) ja fonoloogiast. On tähelepanuvaid uuri-musi eesti ja soome keelega ühistest joontest vadja morfo-loogias. Morfologia alalt on ka uurimus verbi tuletussu-fiksitest. Enamik uurimusi on grammatikast. On kirjutatud lause pealiikmeist üldiselt ning eraldi alusest, öeldisest ja sihitisest, eesti nud-partitsiibi vastetest, välis- ja sise-kohakäänete funktsioonidest ning pre- ja postpositsioonidest. On vaadeldud liitsõnu, vene ja eesti laensõnu, võrreldud vad-ja vanasõnade keele omapära lähemate sugulaskeelte vastetega ja käsitletud botaanika- ning maastikualast sõnavara. Sõna-varaliste tööde hulgas on mitmeid selliseid, mis võivad töö-sist huvi pakkuda etnograafidelegi, sest neis pole üksnes sõ-naloendeid, vaid on ühtlasi lähemalt kirjeldatud tegevusala, toiminguid, esemeid, meetodeid ja muud, millega seoses asja-

omaseid sõnu tarvitatakse või on tarvitatud. Mitmele tööle on lisatud fotosid ja jooniseid. On uurimusi vadjalaste omaaegsest maaharimisest, viljakasvatusest ja -koristusest, rehepeksust jne. Merendus- ja kalastusterminoloogiat käsitlevates töödes on antud tihe ülevaade veesõidukitest, meremeestest, kalapüünistest ja kalade säilitamisest ning kaluritest ja nende kollektiividest. Naiste tegevuse alalt on töid toidu valmistamisest, käsitöödest ning muust tegevusest. On töid meeste puutöödest ja kingsepatööst. Viimasena mainitud töös on kõrvuti kasutatud ka isuri aineklikku. Üliõpilased ja õppejõud on talletanud paitsi sõnavara elavat vadja kõnet ka jutustuse järgi või lindistades (lindistused on hiljem lüüritatud). Tekstikogusid säilitatakse soome-ugri keelte kateedris. Nende hulgas on küllaltki selliseid, mis võivad samuti pakkuda huvi etnograafidele, nagu ülal mainitud diploma- ja kursustööd. Üliõpilaste kogutud vadja aineklikust on vähe trükis avaldatud. Allakirjutanu on koos üliõpilastega ning iseseisvalt käinud vadjalaste alal ja kogunud peamiselt uskumusi, kombestikku, tavasid, etnograafiaandmeid, rahvalaule, jutte, naljandeid, vanasõnu, mõistatusi ja muud. Kirjapandud aineklikku on 22 mappi. Mappides olevaist talletustest on osa avaldatud, nimelt rahvalaule, muinasjutte, naljandeid, kombestikku, muistendeid, vanasõnu, rahvakalendrit jne. Mainitagu siinkohal, et 1981. a. on Jarmo Elomaa väljaandel ilmunud "Inkerin bibliografia. Luettelo vatjalaisia, inkeroisia ja Inkerin suomalaisia käsitlelevästä kirjallisuudesta" (Castrenianumin toimitteita 22). Selles õige täielikus loendis on peale trükiste esitatud ka käsikirjalised uurimused, muide soome-ugri keelte kateedris olevad diplomitööd.

Viimastel aastatel on vadjalaste uurimist juhendanud peamiselt prof. Paul Alvre.

Soome-ugri keelte kateedri kollektiiv asus 1950. aastates ka isurite ja nende keele uurimisele. Isuri keele uurimine pole aga olnud nõnda tõhus, nagu on olnud vadja oma, sest Keele ja Kirjanduse Instituudis kujunes varsti Arvo Laanesti ettevõttel isuri keele ja etnologia käsitlemise pädev keskus. Võib veendunult öelda, et Arvo Laanest on meie aja kõige tähtsam isuri keele uurija. Tartu Riiklikus Ülikoolis on isuri keele kohta elavast keelest hangitud materjali põhjal siiski koostatud õige mitu diploma- ja kursustööd, nimelt ühe murraku konsonantismist, noomeni ja verbi tuletus-

liidetest, pronoomenitest, atribuudist, deminutiivsõnadest, isuri ja eesti keele sõnavara suhetest ning üldskandinaavia ja rootsi päritoluga sõnadest isuri keeles. Etnograafidele peaksid pakkuma huvi diplomitööd toidusalasest sõnavarast, milles on käsitletud erisuguseid toite ning nende valmistamist, ning ülevaade rahvakalendrist. Isuritelt on pandud kirja tekstegi, millest ainult väike osa on avaldatud. Enamik neist on soome-ugri keelte kateedri arhiivis.

Uurimisretki isurite ja Ingerimaa soomlaste juurde on viimasel ajal organiseerinud prof. Paul Alvre. Temal on teeneid kõigepealt just Kurgola soome murde talletamisel. On koostatud kaks diplomitööd. Üks neist on kohanimedest ja teine adverbidest ning post- ja prepositsioonidest. Ingerimaa soome murrete uurimine on keskendumud peamiselt Keele ja Kirjanduse Instituuti, kus fil.-kand. Merle Leppik on pädev uurija.

Tartu Riikliku Ülikooli ning Keele ja Kirjanduse Instituudi läänemere keelte uurijad on üha veendunud, et kõigiti tulemusrikas vadjalaste, isurite ning Ingerimaa läänemere soomlaste igakülgne uurimine on võimalik ühistöös teiste fennougristidega, etnograafide ja folkloristidega. Meie etnograafid ongi käinud pidevalt neil aladel ja käigu nad tulevikuski koos keeleinimestega.

E. Laugaste

1944. a. oktoobris-novembris, kui taastati õppetegevus TRÜ ajaloo-keeleteaduskonnas, oli selleaegne rektor prof. Hans Kruus ette näinud ka r a h v a l u u l e e r i a l a . Siin oli 19 aastat (1920 - 1939) töötanud rahvusvahelise kuulsusega, mitmekülgne, laia eruditsiooniga folklorist prof. Walter Anderson (1885 - 1962), kes õigupoolest andis kaaluka sisu rahvaluule õpetamisele ja uurimisele ning aitas suurendada Tartu ülikooli teaduse välismaist kuulsust. 1927. a. asutati Tartus Eesti Rahva Muuseumi juurde Eesti Rahvaluule Arhiiv suurepärase originaalkogudega, mis olid siiaaani võimaldanud õppida ning uurida. Arhiiv tähendas aga keskendava, kompaktse, uurijaid teenitava ja ka ise uuriva asutuse loomist. Arhiiv muudeti 1940. a. seoses Kirjandusmuuseumi loomisega uue muuseumi üheks osakonnaks. Nii oli Tartu ülikool muutunud kohaks, kus rahvaluule, selle tähtsa rahvateadusharu eriteadlaste ja töötajate ettevalmistamine võis edukalt toimuda. Töötas ju uus asutus ligidastes suhetes ülikooliga. Tartus töötab ka materjalirikas teaduslike traditsioonidega etnograafiamuuseum, kellega kui materiaalselt kultuuri uuriva rahvateaduse teise haru esindajaga on tulnud ja tuleb pidevalt kontakteeruda.

1944. a. loodi ülikooli juurde ka eesti rahvaluule kaateeder, mis aga 1948. a. liideti eesti kirjanduse kateedriga, kellega tõepoolest juba algusest peale oli vankrit koos veetud.

Õppeasutuses on endastmõistetavalt esikohal pedagoogiline töö, s. o. aine õpetamine, seejärel ka uurimine.

Väikese ülikooli õppejõu tegevus on paratamatult kilustatud paljude ainete vahel loengute ja seminaridega. Mõneti on selles ka positiivset, nõuab laiemat ainealast profiili ega soodusta õppejõu stagnatsiooni erialases kitsuses. Teadustööta on aga kõrgkooli õppejõudu võimatu kujutledagi.

1944. a. novembris taasavatud ülikoolis algas õppetöö õppeplaanide ja -programmide koostamise ning loengute ette-

^{*} Ettekanne Etnograafiamuuseumi konverentsil aprillis 1982.

valmistamisega. Nii õppija kui ka õpetuse andja seisukohalt oluline on õpik. 1945. a. kevadsemestril tegi EKP Keskkomitee TRÜ õppejõududele ja eriteadlastele väljastpoolt ülesandeks koostada viieköiteline eesti kirjanduse ajalugu. Sellest esimene köide oli ette nähtud eesti rahvaluulele. Mõeldud oli see nii kasutamiseks üldsusele kui ka õpikuna. 1946. a. lõpuks ilmuski E d u a r d L a u g a s t e "Eesti kirjanduse ajalugu I. Eesti rahvaluule" (8,5 trp.). Kirjanduse vallas tulid veel Villem Altoa ja Friedebert Tuglase köide, kaks jäid ilmutamata. 1947. a. avanes võimalus välja anda J. M. S o k o l o v i vene rahvaluule õpiku osaline tõlge pealkirjaga "Folkloori olemus ja folkloristika historiograafia". Raamat täitis suure lünga rahvaluulealases õppekirjanduses ja leidis kasutamist laiemaltki. Eesti rahvaluule õpetamisel osutus vajalikuks otstarbekalt valitud rahvalaulude tekstivalimik. Selleks kujunes E. L a u g a s t e "Valimik eesti rahvalaule" (1948). Raamatut kasutatakse õppetstarbeks nii Soomes kui mujalgi.

Oma vähese ulatuse tõttu ei rahuldanud esimene ülevaatlik õpik ülikooli üldkursuse nõudeid. Mõningaid peatükke täiendatud loengukursustest võimaldati ülikooli rotaprindil välja anda, 1965. a. üldkursuse, 1967. a. aga rahvaluule kogumise ja uurimise ajaloo alalt. 1975. a. sai võimalikuks ametliku õpiku ilmumine Eesti NSV Kõrg- ja Keskerihariduse Ministeriumi pealdisega. Oma sisult ja ulatuselt on õpik täielikus vastavuses õppeprogrammiga. Mõningate muutuste ja täiendustega ilmus sellest 1977. a. uustrükk. Õpikus on üsna rohkesti toodud ka uemate uurimuste tulemusi, nii et pole tegemist ainult mehaanilise summeerimisega.

Eesti rahvaluule uurimise ja seniste saavutuste ülevaadet vajab nii erialatöötaja kui muugi kultuurihuviline. Seda vajadust aitab esialgu rahuldada "Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu" I (1963) ja II (1980). Selles teoses leidub nii lühike ülevaade aineist kui ka huvitavaid ja vajalikke tekste paljudelt autoritelt. Teost saab kasutada ka historiograafia eksami ettevalmistamisel. Raamat ei asenda muidugi eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. Selle käsikiri on praegu viimistlemisel.

1945. a. korraldati esimene õppejõudude teaduslik sessioon, millest allakirjutanu võttis osa ettekandega rahvalaulude uurimise meetodi kohta. Ettekande täielik tekst il-

mus 1946. a. "Loomingus". Eesti-poolse ettekandega esineti ka "Kalevala" ilmumise saja aasta juubelil Petroskois 1949. a. On tulnud kõnelda ka mitmesugustel konverentsidel Leningradis, Moskvas ja Riias nii eesti rahvaluule probleemi tutvustades kui üldküsimumsi käsitledes.

1947. a. tuli osaleda ka TA Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule sektori loomises ja töötada kohakaasluse alusel sektori juhatajana 1947 - 1952, võtta osa uurimisest, näit. suure regilaulude antoloogia koostamisel, pidada ettekandeid teaduslikel sessioonidel. 1947. a. sessioonil esinesin ettekandega "Kokkuvõtteid ja hinnanguid eesti rahvaluule uurimise seniste saavutuste kohta". Ettekanne ilmus 1948. a. eriväljaandes.

Paratamatult oli vaja valmistada ka õppevahendeid loengutöö saateks, nii mikrofilme kui ka laining kitsasfilme, millest praegu kasutatavad on üleliidulise tunnustuse võitnud "Kihnu pulmakombestik" (1956) või lühemad "Salu talus", "Suure Tõllu kodumaal" või "Setu laulutraditsioon". Tuli anda ka pildimaterjali, 1972. a. ilmus E. Laugaste "Pildisari rahvaluule ainevallast", vajalik etnograafiaplaatüki õpetamisel; mitmesuguseid skeeme ja juhendeid, eriti välipraktikale siirdujaile: E. Laugaste ja Udo Kõlgi "Rahvaluule välipraktika" (1963 ja 1969).

Juba peaaegu tööleasumise algusest (1945) peale on olnud vaja tegelda ka "Kalevipoja" uurimisega. Tuli "Kalevipoja" eestikeelseid väljaandeid ja venekeelseid tõlkeid varustada kommentaaride või järeلسõnadega, võtta osa nõupidamistest tõlke tekstide täpsustamise küsimustes, korraldada konverentse. Mitmesugust abi vajab ka "Kalevipoja" tšehhikeelse lühendatud väljaande tõlkija Miloš Lukaš (1959). Ka tuli kirjutada kommentaar ukrainakeelsele tõlkele (1980). Kõrgperioodiks kujunes 1956 - 1961, mil oli ülesandeks saja aasta möödumist eepose ilmumisest (1857 - 1861) tähistada tekstikriitilise väljaandega. E. Laugaste sai ülesandeks anda "Alg-Kalevipoja" ja "Kalevipoja" väljaande võrdlus joonealustes ning ka eriartikli kujul ning kaasaautorina koostada selle tekstikriitilise väljaande lisade köide. Ülikooli väljaandena ilmus kaks uurimuste kogu seeriapealkirjaga "'Kalevipoja' küsimusi" I (1957) ja II (1963). Viimases oli mitmeid aktuaalseil teemadel kirjutatud uurimusi: "'Kalevipojast' muusikas" (Richard Ritsing), "Kalevipoja" paralleelismist (Aino Koemets),

võrdlustest (Leili Labe), keelest (Juhan Peegel), eri trük-
kide redaktsioonilistest erinevustest (E. Laugaste, A. Rõõm),
"Kalevipoja" etnograafilisest miljööst (E. Laugaste) ja lõ-
puks ka Kreutzwaldist ülikooli raamatukogu kasutajana (El-
sa Kudu). Samal perioodil ilmus ka E. L a u g a s t e
"Kalevi nime esinemisest eesti rahvalauludes" (KK, 1959) ja
"Kalevi kujust eesti hiiumuistendites" (KK, 1961).

Teejuhina Kalevipoja reaalide juurde tuli 1958. a.
E. L a u g a s t e ja A. R õ õ m u "Kalevipoja jälge-
del", brošüüri lõpul Kalevipoja kinnismuististe leviku kaart.
Abivahendiks eriti keskkooliõpilastele oli mõeldud "Kalevi-
poja" ümberjutustus E. Laugastelt H. Rooneeme illustratsi-
oonidega.

"Kalevipoja" teemal väärrib märkimist ka Ants J ä r v e
"Kalevipoja" parandamise ajalooost" /1/.

Kalevipojast kujutavas kunstis kirjutab üliõpilane Tiiu
Kaevando /2/.

Ka ülikooli õppetöös tuli "Kalevipoega" palju kasutada.
"Kalevipoeg" moodustas ühe peatüki erikursuses eepostest,
kus tuli loomulikult käsitleda ka "Kalevipoja" eesti allia-
kaid, milleks on eriti eesti muistendid. Siit kasvas välja
huvi ja vajadus koostada teaduslik tekstipublikatsioon Ka-
levipoja muistenditest, mis kujunes kolmeköiteliseks hiiu-
ja vägilasmuistendite väljaandeks (1959 - 1970), sest ka
Suure Tõllu ja vanapaganamuistendid on sama juurt. Vasta-
valt kirjandusmuuseumi kui käsikirjaliste allikate hoiusta-
ja nõudele lisandus sealt kaasautorina Erna Normann, hiljem
veel ka Ellen Liiv. Mis keegi ülesandeks sai, on märgitud
väljaande eessõnas. Kolossaalne materjalihulk nõudis palju
tööd, eriti veel seetõttu, et enamik reaalidega seotud ma-
terjali tuli koha peal järele kontrollida, vead ja paljud
ebatäpsused õiendada. Suure Tõlluga seotud kohad ka filmi-
ti. Töö ise andis võimalusi, otse surus peale uurimusi. Nii
tekkis autori uurimus "Kalevipoja muistendite tüpologisee-
rimise küsimusi" ja ka pajatuse žanritunnuste määratlemine
/3/. Väljaande ("Kalevipoja küsimusi") tekstiosa ja kommenta-
taari on palju tsiteeritud.

E. Laugastelt valmis ka tüübiregister (L. Simonsuuri lsa-
dis), mille avaldamiseks on lootusi rahvusvahelises välja-
andes.

Muistendid pakuvad ka edaspidiseks küllalt huvi. Valmis on katkumuistendite käsikiri, huvituseta pole suured ehitused, aga ka demonilised haigused või muud mütoloogilised olendid.

Kõige ulatuslikumalt on ülikoolis siiski uuritud regilaulu. Eriti on silmas peetud kujundite funktsiooni ja laulu struktuuri: alliteratsiooni, parallelismi, tüpoloogiat; laulude tekkimise ja varieerimise, laulikute olemust ja nende osa laulude tekkimisel ja edasiandmisel. Viimasel ajal on allakirjutanu olnud sunnitud tegelema ka prosodia ning värsiõpetusega, sest kõige uuemas värsiõpetuses on allakirjutanule aruseamatul viisil pühendatud eri peatükk, ja sellele vastamata jätta pole soliidne. Loodetavasti ligemal ajal on võimalik selle küsimuse uurimisel otsad kokku tõmmata.

E. L a u g a s t e sellealastest kirjutistest võiks mainida "Eesti regivärsi struktuuriküsimusi" /4/, mis on rohkem probleeme tõstatav kui lahendusele viiv. Praktilisest vajadusest on välja kasvanud "Eesti regivärsi tüpologiseerimise alustest", konverentsi ettekanne, ilmunud koguteoses "Regivärss" /5/. Suur monograafia "Sõnaalguline ja sisealliteratsioon eesti rahvalauludes" ilmus 1969 /6/. Üldiseloostus eesti regivärsi kohta "Iseloomustavat eesti regivärsist" avaldati "Loomingus" 1980, nr. 11. "Rahvalaulik eesti traditsioonis" on pikem rahvalaulikute olemust tutvustav artikkel /7/. Eesti rahvalaulude arhaisemide kohta leidub E. Laugaste artikkel TRÜ toimetiste vihikus 38, 1955. Pikemalt on sellest kirjutanud J. Peegel, eri raamatuna. Saksa keelne E. Laugaste uurimus "Linnuriigi peegeldus eesti regilaulude sünonüümikas" ilmus 1981. a. /8/.

Variaablusest, oma uurimisteemast, on U. K o l k kirjutanud kaks artiklit: "Rahvalauluvariandi mõistest" /9/ ja "Värsisisesed vormelid eesti regivärsilises rahvalaulus" /10/. 1979. a. käsitleb sama autor ka setu mitmehäälsuse probleeme /11/, 1980. a. aga artiklis "Regivärsi stereotüüpiast" /12/. 1964. a. avaldati O t t i l i e K õ i v a väga vajalik monograafia /13/. 1965. a. kaitses ta aga kandidaadiväitekirja teemal "Regivärsilise rahvalaulu traditsioon Kihnu saarel". Lokaaltraditsioone on ka H e l l i T i k s i uurimise aluseks Märjamaa regilaulust /14/. Alliteratsiooni Haljala regilauludes tutvustab V i l m a M e t s t a k /15/. Eritavast parallelismist kui ühest parallelismi eri-

liigist regilauludes kirjutab P a u l H a g u /16/.
H i l j a K o k a m ä g i võrdleb Kuusalu kahe rahva-
lauliku laulurepertuaari, katsudes leida põhjendusi reper-
tuaari iseärasustele /17/.

1974. a. avaldab "Kalevalaseuran Vuosikirja" nr. 54
Helsingis E. Laugaste uurimuse eesti regivärsilistest äiu-
tus- ja hällilauludest. "Ühe Liivimaad käsitleva alamsaksa-
keelse laulu ajaloo" nägi trükivalgust 1956. a. /18/. Olu-
liselt regivärsiline on ka KKI juures töötanud uurimisgrupi
koguteos "Saaksin ma saksa sundijaks", kus E. Laugastelt kui
selle grupi juhilt ja väljaande toimetajalt on ülevaade ees-
ti orjuslauludest ja pikem uurimus kättemaksumotiivist (s. o.
kättemaks mõisnikule kui rahva rõhujale) eesti regilauludes.

Teiste soome-ugri rahvaste rahvalaulude käsitusse kuu-
lub Paul Ariste uurimus "Vadjalaste rahvalauludest" /19/.

Asutustevahelisest regilaulutekstide publikatsioonist
"Vana Kannel" võtab kateeder aktiivselt osa, nii väljaande-
tüübi ettevalmistamisest kui ka köidete koostamisest. Valmis
on kolm köidet Haljala laule, jätkub Helme laulude korralda-
mine. "Vana Kandle" kujunemisloo ülevaate kirjutab E. Lau-
gaste /20/. Kui palju on siiski uuritud regilaulu, aga kõigi
küsimuste lahendamiseni ei jõua veel niipea. Jääb rikkali-
kult probleeme nii sisu, stiili kui ka vormi alalt. Kui soom-
lased oma lauluvara rühmitavad usaldatavate tulemustega aja-
järgkudesse, on see meil veel tegemata. Enne aga, kui varase-
maid laulutüüpe kuidagi ilmekamalt esile tuua, on vaja ka
vormi kujunemist täpsemalt silmas pidada. Tuli ja tuleb uuri-
da alliteratsiooni ja parallelismi ajaloolist kujunemist. Õi-
ge huvitavaid järeldusi võimaldavad kordused. Materjali sel-
leks on küllalt kogutud, vaja läbi töötada. O. Looritsa ana-
lüüs "Kuldnaiseist" näib pörkavat just selle kari vastu. Ta
ei arvestanud uuritava laulu eri versioonide struktuuri otse
karjuvat sarnasust, vaid piirdus eri objektide - kuld- ja
puunaise olemasoluga. Objekt pole siin aga määrav. Niisugu-
seid pöördeid ühest arhetüübist põlvnevate versioonide kujul
konstateerib Anderson muinasjuttudes, miks siis ei või sel-
lised olla lauludeski. Kujundit ja struktuuri uurime juba rõh-
kem kui veerand sajandit, aga avaldada saame siiski vähe.

Side teiste distsipliinidega on samuti endastmõistetav.
Oma järelduste tegemisel vajame ajaloolaste, arheoloogide,
etnograafide, keeleteadlaste, bioloogide, medikute, astro-

noomide ja teistegi abi. Ja teistegi distsipliinide esindajad on ka omapoolsete nõuküsimustega folkloristide poole pöördunud.

Rahvalaulude uurimine on paratamatult seotud rahvaviisidega. Viise on rohkesti kogutud nii kateedri töötajate (U. Kolk ja mõned üliõpilased) kui ka kutseliste muusikakunstnike kaasabil. Uuritud on rahvamuusikat kateedri liikmed minimaalselt. Üsna suur setu kooljaitkude kogu on loovutatud väljaandmiseks KKI rahvamuusika sektorile.

Muudest žanridest ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris tuleks mainida väikeliiikide, nii kõnekäändude (seoses autorite stiiliga) kui ka vanasõnade ja mõistatuste uurimist. Siin tuleks mainida I. Sarve monograafiat "Rahvapärane võrdlus kui kõnekäändu eriliik" /21/. 1958. a. ilmus artikkel "Eesti kõnekäändude liikidest ja funktsioonidest" /22/. Kõnekäänduteemalist kandidaadiväitekirja kaitses I. Sarv TRÜ nõukogus 1964. a. Historiograafiline eriuurimus "Eesti vanasõnade ning kõnekäändude publitseerimisest ja uurimisest" ilmus 1964 /23/. Peale selle veel mõned väiksemad artiklid.

Mõistatuste alalt tuleks mainida omaaegse TRÜ aspirandi V. Metstaku historiograafilist uurimust /24/. Ühe mõistatustüübi monograafia on ilmunud Anne Taelalt /25/.

P. Hagu uurib setude viljakuskultust ja temal on valminud ka selleteemaline kandidaadiväitekirj. Mainimist väärib ka tema setu rahvakalendri-alane uurimus /26/.

E. Laugaste tegi ettepaneku eraldada seni muistendite all käsitletud teada isikutega seotud traditsiooniliselt vormistatud üleloomulikkudest kujutelmadest vaba proosateoste rühm omaette žanriks - pajatuseks. Täiendavalt esialgsele põhjendusele on lisatud veel mõned täpsustatud tunnused eriarthikliks /27/.

Samale autorile kuuluvad veel mõned rahvaluuleuurijaid käsitlevad lühiuurimused, nii Jakob Hurdast /28/, Oskar Kaldast /29/, Walter Andersonist /30/, Aleksander Heinrich Neustist /31/, Friedrich Reinhold Kreutzwaldist /32/, Arnold Friedrich Johann Knüpfferist /33/, Hurda kaastöölisest Karl Ruudist /34/.

Naljandite kohta on uurimusi vähe. Tähelepanevam on Arvo Krikmanni "Tähelepanekuid eesti rahvanaljandite struktuurist" /35/. 1958. a. ilmus E. L a u g a s t e lühike soo-

mekeelne eesti rahvaluule ülevaade "Eesti kansanrunouden kysymyksiä", rõhuasetusega nõukogudeaegsele uurimistööle.

Sidemete alalt teiste asutustega tuleb ennekõike mainida Kirjandusmuuseumi tema kõigi osakondadega, kust on hangitud oluline osa uurimismaterjali nii õppejõudude kui ka üliõpilaste töödeks ja mis on ühtlasi praktikabaas TRÜ eesti filoloogia I kursusele ja rahvaluule erialale.

Tihedalt on ka TRÜ, Kirjandusmuuseumi ja Keele ja Kirjanduse Instituudi vahel "Vana Kandle" väljaandmiseks.

Viimati nimetatud asutusega on olnud ametlikud sidemed selle loomisest peale. E. Laugaste oli rahvaluulesektori juhataja 1947 - 1952. Sellest ajast pärineb "Eesti rahvaluule ülevaade" koostamine, sealt ka suure antoloogia "Eesti rahvalaulud" esimene versioon, aga ka osavõtt hiljem lisade kirjutamisest. E. Laugaste juhendas ka erigruppi 1971 - 1975, mille töö tulemusena ilmus uurimuste kogu "Saaksin ma saksa sundijaks". Teine köide on praegu trükikojas. Kestab koostöö NSV Liidu TA Karjala filiaaliga "Karjalan kansan runot" väljaandmiseks. Ilmunud on kaks köidet, kolmas on ettevalmistamisel.

Kodu-uurimisliikumises valmis E. Laugaste algatusel ja kaastöös eriti ekskursioonijuhtidele vajalik teos "Kas tunned maad?" (1965). Selle teose valmimine seostus omakorda paljude TRÜ, Keele ja Kirjanduse Instituudi ning Õpetatud Eesti Seltsi uurijatele ja üliõpilastele või ülikooli lõpetanutele korraldatud ekskursioonidega, mis viisid mõttele enne väljasõite tutvustada osavõtjaid kultuurilooliselt tähtsate vaatamisväärsustega ja marsruudid koostada juba vastavalt selliste geograafiliste punktide tihedusele. Eriti intensiivselt korraldati seesuguseid ekskursioone aastatel 1950 - 1956. Sama autor osales ka "Kodu-uuriija käsiraamatu" (1966) saamisloos.

Kateedri juures koostas oma kandidaadiväitekirja udmurdi mõistatuste kohta T. Perevoztšikova, kes selle edukalt kaitses 1980. a. Moskvas. Praegu töötab siin mari aspirant Silanti Sabitov.

Populaarteaduslikest töödest võiks mainida umbes paarisada ajaleheartiklit mitmetelt uurimisel olevailt aladelt. Raamat "Kalevipoja jälgedel" (1959), Kalevipoja nimega seotud reaalidest, õigupoolest nende kättejuhatamine ekskursandile, avas sellelaadiliste brošüüride skoori.

Oleks kasulik anda üliõpilastele võimalusi esineda ka

väljaspool auditooriumi. Selliseks võimaluseks peeti kunagi Emakeele Seltsi rahvaluule sektsiooni ja E. Laugaste kuuluski asutajate hulka. Aga see organisatsioon ei täitnud ülikooli esindajate lootusi selles.

Üld- ja eriküsimuste bibliograafiad puuduvad, olemasolevad on puudulikud. Kui palju läheb raisku aega ja jõudu, kui iga uurija algab teoste lehitsemisega. Ja mis jääb kord järele sadade kätepaaride poolt siblitud teostest ja ajalehtedest!

Kateedris on alustatud ka erialaterminoloogia töötlemist. Ettevalmistavalt on kogutud juba küllaltki suur hulk materjali.

Üliõpilaste teadustööst võib siin kõnelda üksnes diplomitööde alusel. See moodustab juba küpsema teadusliku loomingu, kuigi ka kursusetööde teemadele on kirjutatud arvestatavaid töid. Diplomitöö peab suunama probleemide nägemisele ja lahendamisele, peab õpetama trükiallikate ja teoreetilise kirjanduse kasutamist, samuti töötama käsikirjaliste allikatega, kus on vaja tugevasti rakendada allikakriitikat. Seejuures on paratamatult vaja omandada orienteerumisoskust kataloogides. Ja küllalt puudulikude bibliograafiliste abivahendite tõttu pole kõik kaugelki nii lihtne.

Siiamaani kirjutatud diplomitööd saab jagada 23 temaatiliseks rühmaks. Kõige rohkem töid on kirjutatud regilaulude kohta, millele lisanduvad mõned riimiliste laulude analüüsid. Mõlemaid kokku saab 40, seega ligemale 1/3 diplomitööde koguarvust. Laulurühmade alalt on kirjutatud silmapaistvamaid töid mitmed (U. Mägi, H. Ernesaks, S. Raud, M. Lipp, V. Kreek, S. Pütsepp). Kuigi sotsiaalsed suhted on käsitlemist leidnud enamiku tööde juures, tuleks sellest seisukohast mõnd veel eraldi esile tõsta (E. Raud, Ü. Tedre). Kujund, struktuur ning stiil on mitme töö peateema (A. Koemets, A. Kubjas, R. Koppel, V. Metstak, S. Pent, T. Tanmo, H. Raave jt.). Õige mitmed on valinud oma töö teemaks tüpologia (E. Raud, M. Soll, V. Kreek, H. Vassilko). Huvi on pakkunud ka laulute käsitlemine (O. Kõiva, P. Berme, H. Kokamägi). Kohalik laulutraditsioon on võimaldanud kirjutada häid töid (O. Kõiva, H. Tiks). Rahvaviiside uurimusi on kirjutatud neli (U. Kolk, V. Vääri, I. Rüütel, A. Zirk).

Kalendri ja kalendrikommete vallas on kahtlemata parim A. Hallingu töö jõulutradsioonist. Võiks teisigi mainida (M. Artjomenko, M. Talts, E. Oja, L. Kaisel).

Astronoomia vallas on kõige tugevam G. Kaljuvee töö pükikesest. Osalt ka trükis ilmunud.

Kirjanduse ja rahvaluule suhteist väärivad mainimist mitme diplomandi tööd, eriti aga E. Kubjase oma Jakob Tamme lugulaulude rahvaluulelistest allikaist. Võiks veel kõnelda ka T. Jaanuse tööst Jüri Parijõe "Külaliste leiva" kohta.

"Kalevipojast" kriitikas annab hea analüüsi A. Järv.

Rahvaluuleprobleemide käsitlemisest kirjavahetuses on kirjutanud huvitava töö L. Märtman.

Praktilise väärtusega on K. Jüriado ja V. Velbaumi tööd rahvaluule käsitlemise kohta kooliõpetuses. Probleem, mis on tänapäevani rahuldavalt lahendamata. Vaja oleks ka korralikku õpikut.

Mütoloogilised motiivid kujutavas kunstis on T. Kaevandoo teema.

Kõnekäändudega on spetsiaalselt tegelnud I. Sarv, kui mitte arvestada neid, kes kõnekäände käsitlevad seoses stiiliküsimustega.

Laulumängudest ja neis peituvast teatrielementidest on mitu tööd (L. Lage, M. Sakkis, T. Turu).

Looduskaitseobjekte seoses muistenditega käsitleb E.-R. Ennuse.

Rahva lõbustustest on sisukas J. Langineni töö.

Populaarne rahvameditsiin on vaimustanud mitmeid (L. Lausing, T. Paevere, J. Sulengo, A. Abel, R. Voltri). Siin on veelgi võimalusi uurijavõimeid proovida.

Keerukas muinasjuttude probleem on pannud tööle õige mitu julget ja hakkajat noort (E. Puskar, H. Niit, P. Lepik, I. Toomla, H. Siibak, A. Kons). Grimmide muinasjuttude tõlgetest eesti keelde kirjutas silmapaistva töö M. Lillipuu. Väärriks avaldamist lühendatult. Rožianu teooria rakendajad eesti muinasjutu-uurimisse on M. Luuk ja M. Prints.

Muistendiuurimisist väärivad mainimist kaks (V. Kuut, B. Kiivi).

Mõistatused on paelunud mitmeid (H. Kull, E. Bitter, V. Jürken, A. Tael).

Puhtmütoloogilisi küsimusi käsitlevad seitse tööd (M. Joamets, H. Liin, P. Hagu, E. Viluoja). Eriti väärivad esiletõstmist M. Jaska töö veehaldjast.

Naljandeid käsitlevad L. Raudsep ja A. Krikman.

Pajatustest on kirjutatud üks töö.

Pulmakommetest väärrib esiletõstmist E. Pääsukese uurimus.

Stiiliküsimusi käsitleb mitu autorit (A. Schmuul, S. Maddisoo jt.).

Eraldi rahvatantsu analüüsib R. Kotkas.

Uurijate kohta on kirjutatud 9 tööd (E. Hagel, V. Pino, I. Hinn, M. Vaarmann jt.).

Rahvaluuleainete täiendav kogumine, seni kogutud andmete kohapealne kontrollimine, vähe töödeldud alade frontaalne läbitöötamine on nii õppejõudude kui ka üliõpilaste (eriti erialaüliõpilaste) nii kohustuslik kui ka auülesanne. Seda eriti nende probleemide või maakohtade kohta, kust on valitud väljaannete teemad (muistendiväljaanded, mõned kihelkondlikud lauluväljaanded = VK). Täiendavat informatsiooni kogutakse ka nii endiste rahvaluulekorrespondentide kui ka informantide kohta. Esimene kohustuslik ülesanne anti 1945. a. kevadtalvel üliõpilasele hankida mõningaid andmeid Setumaalt kinnismuististe kohta. Siiaamaani on suudetud läbi töötada kõik olulised punktid Eesti NSV-s. Käigud on ulatunud ka kaugemale: Põhja-Karjalasse, Vadjamaale, Kalinini-Karjalasse. Osa saadud materjali on avaldatud väljaandes "Karjalan kansan runot".

Mis on siis läbi uuritud ja mis veel uurimata? Küsimus pole päris õigesti esitatud, kuigi nii vahel ka küsitakse.

1. Iga lahendatud probleem kergitab üles uusi: uurimise rinne laieneb. Iga uurimus avardab meie teadmisi, aga tekitab omakorda ka vajadusi asuda uute probleemide lahendamisele, toeks saadud tulemused.

2. Mida rohkem mingi alaga tegeldakse, seda rohkem nõutakse abivahendite, bibliograafiate ja muude materjalide juurde viivate registrite korrasolekut.

3. Senisest rohkem on vaja silmas pidada naaberteaduste saavutusi, kuna need aitavad kaasa ka rahvaluuleteaduse edasiarenemisele. Pole päris õige, nagu vahel väidetakse, nagu poleks seda olukorda küllalt silmas peetud.

1. Järv, A. "Kalevipoja" parandamise ajaloost. - TRÜ toimetised, vihik 259, Töid eesti filoloogia alalt III. Trt., 1970, lk. 55 - 67.
2. Kaevando, T. Kalevipoeg kujutavas kunstis. - Kirjanduse ja rahvaluule radadelt 1. Trt., 1963, lk. 42 - 67.
3. Laugaste, E. Kalevipoja-muistendite tüpologiseerimise küsimusi. - TRÜ toimetised, vihik 53. "Kalevipoja" küsimusi. Trt., 1957, lk. 60 - 112.
4. Laugaste, E. Eesti regivärsi struktuuriküsimusi. - TRÜ toimetised, vihik 117. Töid filoloogia alalt I. Trt., 1962, lk. 25 - 70.
5. Laugaste, E. Eesti regivärsi tüpologiseerimise alustest. - TRÜ toimetised, vihik 501. Regivärss. Töid eesti filoloogia alalt VI. Trt., 1979, lk. 5 - 56.
6. Laugaste, E. Sõnaalguline ja sisealliteratsioon eesti rahvalauludes. Eesti rahvalaulu struktuur ja kujundid I. - TRÜ toimetised, vihik 234. Töid eesti filoloogia alalt II. Trt., 1969, lk. 1 - 356.
7. Laugaste, E. Rahvalaulik eesti rahvatraditsioonis. - Emakeele Seltsi aastaraamat, 18. Tln., 1972, lk. 235 - 262.
8. Laugaste, E. Zur Widerspiegelung des Vogelreiches in der Synonymik der estnischen alliterierenden Lieder. - Советское финно-угроведение 2, 1981.
9. Kolk, U. Rahvalauluvariandi mõistest. - Keel ja Kirjandus, 1959, nr. 2, lk. 65 - 73.
10. Kolk, U. Värsisisesed vormelid eesti regivärsilises rahvalaulus. - TRÜ toimetised, vihik 117. Töid filoloogia alalt I. Trt., 1962, lk. 71 - 156.
11. Кольк У. Проблемы сетуского многоголосия - TRÜ toimetised, vihik 501. Regivärss. Töid eesti filoloogia alalt VI. Trt., 1979, lk. 90 - 101.
12. Kolk, U. Regivärsi stereotüüpiast. - TRÜ toimetised, vihik 528. Eesti rahvaluule žanriprobleemid. Töid eesti filoloogia alalt VII. Trt., 1980, lk. 25 - 46.
13. Kõiva, O. Kihnu rahvalaulikutest. - TRÜ toimetised, vihik 159. Trt., 1964, lk. 1 - 69.
14. Tiks, H. Regivärsiline rahvalaul Märjamaa traditsioonis. - TRÜ toimetised, vihik 501. Regivärss. Töid eesti filoloogia alalt VI. Trt., 1979, lk. 57 - 89.

15. Metstak, V. Tähelepanekuid algriimist Haljala regivärsides. - Kirjanduse ja rahvaluule radadelt 1. Trt., 1963, lk. 125 - 152.
16. Hagu, P. Eitav parallelism regivärsi stiilivõttena. - TRÜ toimetised, vihik 528. Eesti rahvaluule žanriprobleemid. Tõid eesti filoloogia alalt VII. Trt., 1980, lk. 49 - 68.
17. Kokamägi, H. Kuusalu kahe rahvalauliku Els Mikiveri ja Ann Tootseli laulurepertuaari võrdlus. - TRÜ toimetised, vihik 47. Õigus- ja ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilaste teaduslikke töid. Trt., 1957, lk. 57 - 72.
18. Laugaste, E. Ühe Liivimaa käsitleva alamsaksakeelse laulu ajaloo. - TRÜ toimetised, vihik 43. - Ajaloo-keeleteaduskonna töid. Tln., 1956, lk. 136 - 151.
19. Ariste, P. Vadjalaste rahvalauludest. - TRÜ toimetised, vihik 77. - Keeleteaduslikke töid. Trt., 1959, lk. 56 - 67; ka: Ariste, P. Vadjalaste laule. - Eesti NSV TA Emakeele Seltsi toimetised, nr. 3. Tln., 1960, lk. 1 - 87.
20. Laugaste, E. Kuidas kujunes eesti rahvalaulude teaduslik väljaanne "Vana Kannel". - Keel ja Kirjandus, 1976, nr. 1, lk. 37 - 41.
21. Sarv, I. Rahvapärane võrdlus kui kõnekäänu eriliik. - TRÜ toimetised, vihik 94. Trt., 1960, lk. 1 - 85.
22. Sarv, I. Eesti kõnekäändude liikidest ja funktsioonidest. - Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 4 - 5, lk. 231 - 245.
23. Sarv, I. Eesti vanasõnade ja kõnekäändude publitseerimisest ning uurimisest. - Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Eesti rahvaluulest. Tln., 1964, lk. 97 - 125.
24. Metstak, V. Eesti mõistatuste käsitlemisest. - Emakeele Seltsi aastaraamat, 17. Tln., 1971, lk. 187 - 206.
25. Tael, A. Hark all, paun peal ... TRÜ toimetised, vihik 528. Eesti rahvaluule žanriprobleemid. Tõid eesti filoloogia alalt VII. Trt., 1980, lk. 69 - 117.
26. Hagu, P. Rahvakalendriga seotud ilmastikuened Setus. - Emakeele Seltsi aastaraamat 1975. Tln., 1976, lk. 125 - 140.
27. Laugaste, E. Lisamärkmeid pajatuse kui rahvaluuleliigi kohta. - Keel ja Kirjandus, 1972, nr. 8, lk. 474 -

477. = Täiendusi vt. veel E. Laugaste ettekande kokkuvõte, ilm.: Filoloogiateadused Tartu Ülikoolis. Konverentsi teesid - 15. dets. 1982. Trt., 1982, lk. 73 - 76.
28. Laugaste, E. Jakob Hurt rahvaluuleteadlasena. - Keel ja Kirjandus, 1966, nr. 11, lk. 670 - 682.
 29. Laugaste, E. Dr. Oskar Kalda tegevusest rahvaluule alal. - Keel ja Kirjandus, 1968, nr. 10, lk. 607 - 614.
 30. Laugaste, E. Walter Andersoni teaduslikust pärandist. - Keel ja Kirjandus, 1964, nr. 7, lk. 412 - 420.
 31. Laugaste, E. Alexander Heinrich Neusi osa eesti rahvaluuleteaduse ajaloos. - TRÜ toimetised, vihik 259. Töid eesti filoloogia alalt III. Trt., 1970, lk. 95 - 148.
 32. Laugaste, E. Kreutzwaldi käsikirjalised rahvalaulukogud. - TRÜ toimetised, vihik 528. Eesti rahvaluule žanriprobleemid. Töid eesti filoloogia alalt VII. Trt., 1980, lk. 3 - 24.
 33. Laugaste, E. Mõnda A. F. J. Knüpfferi folkloristlikust tegevusest. - Keel ja Kirjandus, 1977, nr. 7, lk. 416 - 421.
 34. Laugaste, E. Ühest Jakob Hurda kaastöolisest. - Keel ja Kirjandus, 1968, nr. 8, lk. 468 - 472.
 35. Krikmann, A. Tähelepanekuid eesti rahvanaljandite struktuurist. - Kirjanduse ja rahvaluule radadelt 1. Trt., 1963, lk. 68 - 124.

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOI ÕPPEJÕUD SOOME ÜLIKOOIIDE
EESTI KEELE LEKTORITENA

T. Kuldsepp

Eesti keele õpetamine tõusis Helsingi ülikoolis päeva-
korda koos soome keele ja kirjanduse professuuri asutamisega.
Esimene professor M. A. Castrén (professorina aastail 1851 -
1853) oli eelkõige Siberis elavate soome-ugri rahvaste uuri-
ja, kuid juba teine soome keele professor, möödunud sajandi
Soome silmapaistvamaid kultuuritegelasi Elias Lönnrot (pro-
fessorina 1853 - 1962) oli ka eesti keele ja kultuuri hea
tundja. Eriti tähelepanuväärse koha Helsingi ülikooli pro-
grammides sai eesti keele õpetamine pärast seda, kui Lönnro-
ti järglasena soome keele professoriks nimetati August Ahl-
qvist. Viimane tundis suurepäraselt ajajärgu eesti kirjan-
dust ja kultuuritegelasi, pidas Soome-Eesti kultuurikontakte
mõlemapoolselt rikastavateks ja oli oma professuuriaastatel
eesti keele ja kultuuri innukas esitleja ja õpetaja. Esimes-
te eesti keele lugemikena kasutati Kreutzwaldi teoseid "Rei-
nuvader Rebane" ja "Eestirahva ennemuistsed jutud", aga juba
1869. a. avaldas Ahlqvist tekstikogumiku "Suomalainen mur-
teiskirja", mille mahust ligi pool oli eestikeelseid tekste.
Aastal 1872 ilmus esimene soomlastele mõeldud eesti keele
õpik, mille koostajaks oli tuntud folklorist ja luuletaja Ju-
lius Krohn (luuletajanimega Suonio), Aino Kallase ja Kaarle
Krohni isa.

Uus etapp eesti keele õpetamisel Soomes algas 1920. aas-
tatega. 1921. a. asutatud Akateeminen Heimoklubi seadis üheks
keskseks eesmärgiks eesti keele lektoraadi asutamise Helsingi
ülikooli. 1924. a. nimetataksegi Helsingi ülikooli kants-
leri poolt ametisse esimene korriline eesti keele lektor, kel-
leks on keeleteadlane ja luuletaja Villem Grünthal-Ridala, kes
püsis mainitud ametis kuni oma surmani aastal 1942. Nii on
tänapäeval kõikides Soome ülikoolides eesti keele lektorite-
na tegutsevad õppejõud Grünthal-Ridala "järglased", tema töö
jätkajad. Veel enne II maailmasõda alustatakse eesti keele
õpetamisega Turu ülikoolis ja Jyväskylä suveülikoolis (vi-
mases oli korduvalt lektoriks Paul Ariste).

Tänapäeval on eesti keele lektoraadid kõigis Soome üli-
koolides: Helsingi, Turu, Tampere, Jyväskylä, Oulu ja Joen-

suu ülikoolis, kusjuures (välja arvatud viimases) eesti keele lektorid on Nõukogude Eestist ja suurem osa neist Tartu Riikliku Ülikooli õppejõud.

Helsingi ülikool: 1969 - 1971 Ago Künnap (esimene Nõukogude Eestist kutsutud lektor; Grünthal-Ridala surmast kuni aastani 1969 õpetas eesti keelt Eeva Niinivaara); 1974 - 1976 Jaak Peebo; 1976 - 1978 Eduard Vääri; 1978 - 1981 Tõnu Seilenthal; 1981 - 1983 Haldur Õim.

Oulu ülikool: 1968 - 1969 Ago Künnap (enne teda oli ühe õppeaasta vältel esimese korralise eesti keele lektorina Ellen Noot); 1969 - 1972 Ülo Parbus; 1972 - 1974 Aino Valmet; 1974 - 1976 Reet Kasik; pärast teda Tallinna Pedagoogilise Instituudi õppejõud (Hoide Sikk, Heldi Tamm, Mart Mäger).

Jyväskylä ülikool: 1973 - 1976 ja 1978 - 1981 Toivo Kuldsepp (esimese korralise eesti keele lektorina; 1946 - 1948 oli Jyväskylä ülikooli eelkäija, pedagoogilise instituudi eesti keele lektorina tegutsenud Paul Alvre); 1981 - 1983 Karl Muru.

Turu ülikool: 1978 - 1980 Ants Järv (esimese Nõukogude Eestist pärit lektorina tegutses samas aastail 1976 - 1978 Liina Lään); 1980 - 1982 Paul Kokla.

Tampere ülikool: aastatel 1980 - 1983 Ellen Uuspõld esimese korralise eesti keele lektorina.

Lisaks mainitud ülikoolidele õpetatakse eesti keelt ka Joensuu ülikoolis, kus lektorina tegutseb Hannu Remes. Aastast 1977 on Helsingi ülikoolis ka eesti keele tunniõpetaja koht.

Tänu Nõukogude Eestist pärit õppejõududele on eesti keele õpetamises soomlastele toimunud tunduvaid nihkeid: passiivse keele õpetamine on andnud teed aktiivse keele õpetamisele, kirjanduskursustes on uemat eesti kirjandust käsitledes keskse koha saanud Nõukogude Eesti kirjanikud. On ju meie õppejõudude õpilased tulevased, tänaseks aga ka mitmed neist juba ametisse määratud emakeeleõpetajad, kasvava põlvkonna kirjandusliku maitse kujundajad, kellede informeeritus Nõukogude Eesti kultuurisaavutustest ja tegelikkusest aitab oluliselt kaasa meie maade heanaaberlike ja sõbralike suhete arenemisele ja süvenemisele.

Ülikoolitöö kõrval on Soomes töötanud Tartu Riikliku Ülikooli õppejõud tegutsenud peamiselt järgmisel kolmel alal:

- teaduslik uurimistö,

- õppevahendite ja -raamatute koostamine,
- Nõukogude Eesti kultuurisaavutuste propageerimine ja esitlemine.

E s i m e s e s valdkonnas asetab teistele kõrge lähevaku Ago Künnap, kes aastal 1971 esimese Nõukogude Eesti teadlasena väitles Helsingi ülikoolis doktoriks eraldi monograafia ilmunud uurimusega "System und Ursprung der Kamas-sischen Flexionssuffixe" /1/. Tänapäevaks on selle uurimuse teinigi osa Soomes avaldatud. 1977 ilmus Soome Kirjanduse Seltsi kirjastusel Toivo Kuldsepa kandidaadiväitekirja lühendatud soomekeelne versioon "Viron kirjallisuus Suomessa" /2/. Soomes töötatud aastaid on teaduslikuks uurimistöökä kasutanud teisedki õppejõud: üksikuurimusi või -artikleid, mis kas Soomes avaldatud või mille materjal Soomes kogutud ja läbitöötatud, leiame Aino Valmetilt, Reet Kasikult, Eduard Väärilt, Tõnu Seilenthalilt, Ants Järvelt.

T e i s e olulise ülesandena seisib meie õppejõudude ees õ p p e v a h e n d i t e soetamine. Eelmise eesti keele õpiku ilmumisest oli möödunud ligemale pool sajandit, ja kuigi selle uustrukkidesse oli lülitatud ajakohaseid parandusi, ei suutnud see rahuldada vajadusi. Eelmine, 1936.a. ilmunud eesti kirjanduse lugemik ei peegeldanud ammugi enam eesti kirjanduse tänapäevast taset. Kuigi viimane eesti kirjanduse ajalugu soomlastele oli ilmunud 1965. a., oli see Arvo Mägi kirjutatud ülevaade selgelt tendentslik ning ebaobjektiivne, seda muidugi eelkõige suhtumises Nõukogude Eesti kirjanike loomingusse.

Ees ootas suur töö, mille esimese viljana valmis 1975.a. Eduard Vääri koostatud uus eesti keele õpik "Viron kielen oppikirja" /3/, mille avaldas Soome Kirjanduse Selts ja mis kohe ka kõigis ülikoolides kasutusele võeti. Aga juba 1970. aastate lõpul reformiti Soome ülikoolide programme ja muudeti erinevate ainete osatähtsust. Tekkis vajadus koostada uutele nõudmistele vastav eesti keele õpik, mis ilmuski aastal 1980: "Mõnda Eestist. Viron kielen alkeiskurssi" /4/, autoriteks samuti meie ülikooli õppejõud Tõnu Seilenthal ja Toivo Kuldsepp. Samadelt autoritelt ilmus 1979. a. uus eesti keele lugemik "Nykyviron lukemisto" /5/, mis sisaldab kahekümne Nõukogude Eesti prosaisti ja kahekümne luuletaja loomingunäiteid, viis keeleteaduslikku ja viis kirjandusteadus-

likku teksti ning toimetajate lühiartiklid "Viron ja Suomen eroavuuksista" (autor Tõnu Seilenthal) ja "Neuvosto-Viron kirjallisuuden pääpiirteitä" (autor Toivo Kuldsepp). Viimane artikkel üritab kasvõi osaliselt täita lünka uuema eesti kirjanduse ülevaadete osas. Kuid ka selles valdkonnas on olukord lootustandev: ülevaade eesti kirjandusest, milles rõhuasetus on ootuspäraselt Nõukogude Eesti kirjanikel, peaks Soome Kirjanduse Seltsi väljaandena ilmuma eeloleval aastal. Kui lisame, et ilmunud on ka lühiülevaade 350-aastase Tartu ülikooli sidemetest Soomega (autorid T. Kuldsepp ja T. Seilenthal /6/, eesti keele õpik keeltekoolidele ja -kursustele, eesti-soome sõnaraamatu parandatud ja täiendatud trükk, võime olukorda õpperaamatute vallas 1980. aastate hakul pidada igati normaalseks. Seda tõdeti ka viimasel, nüüd juba traditsiooniliseks saanud Soomes tegutsevate eesti keele lektorite kevadisel kokkusaamisel, mida korraldatakse alates 1975. aastast kordamööda kõigis ülikoolides ja kus vahetatakse kogemusi ning lepitakse kokku muudatuste ja täienduste suhtes õppeprotsessis, eksamineerimises, õppevahendites.

K o l m a n d a k s . Juba algusest peale on Soomes eesti keelt õpetanud TRÜ õppejõud pidanud väga oluliseks eesti kultuuri igakülgset tutvustamist. Selleks pakub suurepäraseid võimalusi ka praktiline õppetöö, kuid selle kõrval on meie õppejõud esinenud kümnete loengutega kõige erinevamatel Nõukogude Eestit käsitlevatel teemadel. Eesti keelt on õpetatud lisaks ülikoolidele ka Soome - NSVL sõprusühingu raames, kultuuriülikoolides ja keeltekursustel. On korraldatud näitusi, avaldatud artikleid eesti kirjandusest ja kirjanikest küll erinevate läänide häälekandjates (teistest saadamineni Oulus ilmuva "Kaleva" ja Jyväskyläs ilmuva "Keski-suomalainen" veergudel), küll kultuuriajakirjades. TRÜ õppejõude on kasutanud retsensentidena mitmed kirjastused, artiklite kirjutajatena entsüklopeediate koostajad.

Aktiivselt tegutsev eesti keele ja kultuuri harrastajate ring on moodustunud eesti keele lektorite ümber Oulus. Oulu estofiilide silmapaistvaim saavutus on Marie Underi luuletuste soomendamise võistluse korraldamine luuletaja 95. sünnipäeva auks. Võistlusest osavõtt ületas korraldajate kõige optimistlikumadki ootused: kokku laekus üle ka-

hesaja soomenduse, kusjuures soomendamisele oli võetud üle saja Underi luuletuse. Selle võistluse parimad saavutused ilmusid paralleelselt eesti ja soome keeles valikkoguna "Puu-tarhan syksy" (1978).

Eesti harrastajate ring on koondunud ka Helsingi ülikooli eesti keele lektorite ümber: igakuistel kokkusaamistel räägitakse eesti keelt, traditsiooniks on kujunenud Helsingi jt. üliõpilaste iga-aastased õppekursioonid Tallinnasse ja Tartusse.

Jyväskylä ülikoolis peetakse alates 1975. aastast eesti keele ja kultuuri päevi, mis kannavad Villem Grünthal-Ridala nime. Siiani on Grünthal-Ridala päevi korraldatud viiel korral (1975, 1976, 1979, 1980 ja 1981). Päevade programmi on kuulunud ettekandeid teiste ülikoolide eesti keele lektoritelt, raamatunäitusi, kohtumisõhtuid jpm. Igal korral on päevadest osasaanud sadakond. Kõikide päevade programmi on kuulunud ka üliõpilasettekanne. On ju viimastel aastatel tunduvalt suurenenud eesti keelt ja kirjandust käsitlevate kursuse- ja diplomitööde hulk. Jyväskylä ülikooli eesti keele harrastajate tähelepanuväärseks saavutuseks tuleb pidada ka Mats Traadi "Ingeri" soomendamist, mis valmis kuue üliõpilase ühistööna ja ilmus eraldi raamatuna Hämeenlinna kirjastuse "Karisto" väljaandel 1981. a. sügisel.

Kogu eelmainitud töö tulemusena on tänaseks Soome akadeemilise noorsoo hulgas tunduvalt paranenud Nõukogude Eesti tundmine ja mõistmine, on loodud soodsad eeldused eesti kultuuri retseptisiooniks Soomes.

Soomes töötanud eesti teadlaste töö on leidnud kohapeal suurt tunnustust: TRÜ õppejõude on valitud Soome teaduseltside kirjavahetajaliikmeteks, tunnustavaid sõnu tehtud töö aadressil on lausunud nii ülikoolide juhtkondade kui ka Soome Haridusministeeriumi esindajate poolt.

Meie auväärt alma mater on oma esindajate kaudu olnud alma mater'iks ka sadadele soome filoloogidele.

Täienduseks toimetuselt: aastatel 1971 - 1974 oli Helsingi ülikoolis eesti keele lektoriks TRÜ kasvandik Helga Laanpere, ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi teadur.

K i r j a n d u s

1. Künnap, A. System und Ursprung der kamassischen Flexions-suffixe. - SUS:n toimituksia. Helsinki, 1971.
2. Kuldsepp, T. Viron kirjallisuus Suomessa. - Suomi 121:4. Helsinki, 1977.
3. Vääri, E. Viron kielen oppikirja. - SKS:n toimituksia. Helsinki, 1975.
4. Kuldsepp, T. - Seilenthal, T. Mõnda Eestist. Viron kielen alkuiskurssi. - SKS:n toimituksia. Helsinki, 1980.
5. Kuldsepp, T. - Seilenthal, T. Nykyviron lukemisto. - Tietolipas 62. Helsinki 1979.
6. Kuldsepp, T. - Seilenthal, T. Tarton yliopisto ja Suomi. - Suomi 124:3. Helsinki, 1982.

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOI OSA ARHEOLOOGIDE
ETTEVALMISTAMISEL 1944 - 1980

V. Trummal

Alates 1944. a. oktoobrist alustas taas tööd Tartu Riiklik Ülikool. Seoses uute nõukogulike ümberkorraldustega loodi muuhulgas endise Arheoloogia Kabineti asemele ka arheoloogia kateeder. Selle juhatajaks sai prof. Harri Moora, kes oli oma doktorikraadi kaitsnud TÜ-s 1938. a. /1/ ning sai ka 1946. a. Kõrgema Atestatsioonikomisjoni poolt kinnitatud ajaloodoktori kraadi /2/.

Juba varasematel aastatel väljakujunenud materialistlik maailmatunnetus, tutvumine 1930. aastatel nõukogude arheoloogilise uurimistöö tulemustega Nõukogude Liidu silmapaistvamais arheoloogiakeskustes, samuti kontakti loomine sealsete väljapaistvate teadlastega (professorid P. Tretjakov, A. Brjussov, O. Bahder jt.), võimaldas H. Moorale nüüd uutes tingimustes kiiresti ning hästi orienteeruda nõukogude teaduse eesmärkides, eeskätt uurimistöö metodoloogias, ja seetõttu suutis TRÜ arheoloogia kateeder pikemata lülituda töösse ning kavandada põhisuunad mitte ainult ülikooli õppetöö jaoks, vaid ka eesti arheoloogia väljaarendamiseks tervikuna.

Arheoloogia kateeder komplekteeriti peale kahe sõja ajal lahkunud spetsialisti (R. Indreko ja E. Laid) põhiliselt H. Moora endistest kaastöötajatest, nagu Marta Schmiedehelm, Erna Ariste ja Artur Vassar. Viimane oli pikemat aega (1944 - 1946 ja 1947 - 1950) poole koormusega tegev Eesti ajaloo õpetamise kõrval ka arheoloogia õpetamisel. Kateedri koosseisu kuulusid veel vanempreparaator Herta Juur ja laborant Helmi Tera.

Arheoloogia kateedris alustati kohe ka uue noore kaadri erialast ettevalmistamist. Õppetöö edukaks korraldamiseks, eeskätt praktikabaasi tagamiseks üliõpilastele ja vajaliku allikainese saamiseks nii eriseminaride tarbeks kui eesti muinasaaja sõlmküsimumuste uurimiseks tegi arheoloogia kateeder aastail 1944 - 1950 üsnagi ulatuslikke väliuurimisi mitmetel kivialmetel (Naval, Kohtla-Järvel, Lootvinas, Tooveres, Mäletjärvel, Martnas, Käkul, Randveres Saaremaal jm.), Asva linnusel, kiviaja asulakohtadel (Kundas, Akalis), Jõuga käabastel jne. /3/.

Neil välitöödel saidki oma esimese praktika kõik sõja-järgses TRÜ-s õppima asunud ja arheoloogia eriala valinud üliõpilased, nagu Lembit Jaanits, Leo Metsar, Vilma Ōunroos (Trummal) ja Herbert Jürimäe.

L. Jaanits ja L. Metsar, alustanud õpinguid 1944. a., asusid oma ülikoolistuudiumi lõpuaastail praktika ajal juba iseseisvalt läbi viima väljakaevamisi, kogudes materjali kumbki oma kitsama eriala täiendamiseks. Nii hakkas L. Jaanits juba tollal tegelema kiviaja uurimisega, tehes aastail 1949 - 1950 väljakaevamisi kiviaja asulakohtadel Kundas ja Akalis. Kiviaja leiuainesel baseerub ka tema diplomitöö "Tamula neoliitiline asula ja kalmistu" (1949). Hiljemgi, arendades edasi sama teematikat ja kogudes uusi täiendavaid andmeid, valmis L. Jaanitsal ka kandidaadiväitekiri "Neoliitilise ja varase metalliaja asulad Emajõe suudmealal" (1953). L. Jaanitsast sai ENSV TA Ajaloo Instituudi asutamisest peale selle arheoloogia sektori koosseisuline teadur ja peale H. Moora surma 1968. a. ENSV TA Ajaloo Instituudi arheoloogia sektori juhataja.

L. Metsari diplomitöö aluseks sai tema poolt Saaremaal väljakaevatud kivikalmete leiuaines ning töö teemaks kujunes "Randvere kivikalme" (1949). L. Metsari arheoloogiaalane töö katkes aga mitmete tollaste olude sunnil ning ta on jäänud tänini sellest tööst eemale, tegutsedes aga viljakalt kirjanduspõllul, nii loovkirjaniku kui tõlkijana.

Käesolevate ridade autor võttis osa väljakaevamistest A. Vassara juhendamisel Martna-Enivere kivikalmel ja E. Ariste käe all Iisaku-Jõuga kääbastes. Viimaste leiuaines kujunes aluseks ka diplomitööle "Jõuga kääpad" (1950). Hiljem, aspirantuuri õppima asudes, jäi uurimistöö endiselt seotuks Ida-Eesti muististega, eeskätt aga selle läbitöötamine eesti ja idapoolse naaberlala suhete aspektist. Väitekiri teemal "Vene-eesti suhted IX - XIII saj. alguseni (arheoloogia andmetel)", mille juhendajaks oli H. Moora, kaitsti TRÜ-s 1955. a. Samal aastal suunati dissertant tööle õppejõu kohale TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris.

Herbert Jürimäe oli õpinguajal uurinud rauaaja hilise ma perioodi kalmeid ja kirjutas ka oma diplomitöö teemal "Noorema rauaaja kalmed Eesti alal" (1950). Peale ülikooli lõpetamist siirdus aga H. Jürimäe koolitööle ja on sellele ametile jäänud truuks tänini, töötades pikemat aega Tartu Ōhtukeskkooli direktorina.

Arheoloogiaüliõpilaste ettevalmistamiseks TRÜ arheoloogia kateedri juures olid aastail 1944 - 1950 ette nähtud ajaloo põhiainetes kõrval mitmed erikursused. Nii loeti Eesti jt. Läänemere- ja Skandinaaviamaade arheoloogiat (H. Moora), NSV Liidu ala arheoloogiat (A. Vassar), Lääne-Euroopa kivi- ja pronksiaega (A. Vassar) ning 1944. a. luges H. Moora veel Soome ja Karjala arheoloogia erikursust /4/.

Välitöö ja muuseumitöö metoodikat õpetas assistent E. Ariste, arheoloogia laboratoorseid töid tutvustas keemik L. Velleste, eriseminaritöid juhendasid H. Moora ja M. Schmie-dehelm.

Siinkohal mainitagu, et arheoloogia kateedri ja selle juures tegutseva muuseumi maine oli küllalt kõrge ja üliõpilaste hulgas populaarne ning peale nimetatud nelja arheoloogia eriala valinud üliõpilase kuulasid noil aastail n.-ö. fakultatiivselt mõnda arheoloogia erikursust ning kirjutasid oma eriseminari- ja kursustöid, ühtlasi võtsid innukalt osa suvistest väljakaevamistest veel teisedki ajalooüliõpilased, nagu E. Tõnisson, R. Männamaa, A. Talvistu jt. Esimene neist, Evald Tõnisson, kes olude sunnil pidi samuti mõnda aega eemal viibima õppetööst, sai ülikooli lõpetada alles 1956. a. eks-ternina. Olles varem kuulunud ülikoolis H. Moora loenguid ja põhiosa eksameist sooritanud, asus ta tööle ENSV TA Ajaloo Instituudi arheoloogia sektorisse, kus kirjutas H. Moora juhendamisel ka oma diplomitöö "Aardeleiud Eesti NSV territooriumil IX - XIII saj." (1956). Ka E. Tõnisson jätkas sama teema edasist uurimist ning uute materjalide täiendamist, mille tulemusena ta kaitses 1962. a. TRÜ juures ka oma kandidaadiväitekirja.

TRÜ ajaloo-osakonnas õppis mittetatsionaarselt ka Jüri Selirand, kirjutades oma diplomitöö teemal "Eestlaste ühiskondlik-majanduslik kord XIII saj. algul kirjalike allikate põhjal" (1955), mille juhendajaks oli juba allakirjutanu /5/.

J. Selirand, asunud tööle samuti ENSV TA Ajaloo Instituudi arheoloogia sektorisse, hakkas siitpeale tegelema noorema rauaaja muististe, siinhulgas kalmete väljakaevamisega ning selle uurimistöo tulemusena valmis H. Moora juhendamisel ka kandidaadiväitekirja "Eesti mandri kalmed 11. - 13. saj." (1965). J. Selirand töötab praegu AI esiajaloo osakonna juhatajana.

1960. aastail tegi edukaid väljakaevamistöid Saaremaa muististel arheoloogia sektori nooremteadur, TRÜ ajaloo-osakonna lõpetanud Aita Kustin. Viimane oli saanud arheoloogilise praktika H. Moora käe all ning tema juhendamisel kirjutas ka kandidaadiväitekirja "Saaremaa ja Muhu muistised feodalismi tärgkamise perioodil", mille kaitses 1962. a. A. Kustini kui noore ja viljaka teadlase elutee katkestas raske haigus 1970. a.

Ajaloolasena TRÜ lõpetanud Silvia Laul sai arheoloogilise ettevalmistuse samuti arheoloogia sektori teadurina töötades. Olles pikemat aega, algul M. Schmiedehelmi juhendamisel, hiljem iseseisvalt tegelnud Kagu-Eesti tarandkalmete ja kääbaste väljakaevamisega, kaitses ta edukalt kandidaadiväitekirja "Kagu-Eesti varasel rauaajal" (1974). Viimast oli samuti juhendanud kuni oma surmani 1968. a. H. Moora.

Seega näeme, et prof. H. Moora sihipärane tegevus, algul TRÜ-s noorte arheoloogiaüliõpilaste ettevalmistamisel ning hiljem ka arheoloogia sektori juhatajana noorte teadlaste juhendamisel oli kõigiti tulemusrikas. Tema abi ja nõu vajasi me hiljemgi seoses uute võimaluste otsimisega arheoloogide ettevalmistamiseks TRÜ juures pärast arheoloogia kateedri likvideerimist 1950. a. Viimane toimus teatavasti seoses juba mainitud arheoloogia sektori asutamisega ENSV TA Ajaloo Instituudi koosseisus Tallinnas, kuhu sektori juhatajaks kutsuti ka ENSV TA akadeemik professor H. Moora.

Arheoloogia kateedri tegevuse lõpetamine TRÜ-s tõi mõistagi kaasa suuri raskusi edaspidisel üliõpilaste arheoloogiaalasel ettevalmistamisel, sest peale spetsialistide viidi Tallinna üle ka kõik kateedri varad, õppekogud, uusim erialane kirjandus, rääkimata muuseumikogudest, mis olid seni olnud peamiseks õppetööbaasiks. Kui allakirjutanu 1955. a. märtsis, peale väitekirja kaitsmist NSV Liidu ajaloo kateedrisse tööle suunati, oli siin arheoloogia õpetamiseks ette nähtud vaid pool õppejõukoormust. Samas tuli alustada peaaegu tühjalt kohalt, sest ajavahemikul 1950 - 1955 arheoloogide ettevalmistamisega TRÜ-s ei tegeldud. Vajadus täiendada noore arheoloogiakaadri saamiseks jäi aga püsima, seda eeskätt arheoloogia sektori täielikumaks väljaarendamiseks, aga ka meie vabariigi muuseumide ja muinsuskaitsetöö laiendamiseks.

Nii kavandatigi plaan arheoloogide edasiseks ettevalmistamiseks TRÜ ajaloo-osakonna baasil, ehkki ilma arheoloogia kateedri vahendite ja võimalusteta, 1957. aastast valmistataksegi arheoloogiahuvilisi ajalooüliõpilasi arheoloogia erialal ette alates III kursusest individuaalplaani alusel allakirjutam juhendamisel. Kahjuks ei ole NSV Liidu ajaloo kateeder suutnud aga tänini leida võimalust arheoloogia õpetooli tarbeks täiskoorusega õppejõukoha eraldamiseks, nagu seda on tehtud mitmel pool teistes vennasvabariikides. Näit. Vilniuse, Tbilisi, Jerevani jt. ülikoolides töötavad arheoloogia kateedrid, tagades niiviisi normaalsed töötingimused arheoloogia õpetamiseks.

Praegu on arheoloogia õppejõu ülesandeks peale esmakursuslastele arheoloogia algkursuse õpetamise ette nähtud ka erikursuste ettevalmistamine arheoloogiaüliõpilastele, nagu "Euroopa maade kivi-pronksi- ja rauaaeg" (1960. aastail ka "Vana-Ida ja Vahemeremaade arheoloogia", mida praegu ei võimalda ülekoormatud õppeplaan). Sellesse programmi kuulub veel "Vana-Vene arheoloogia" erikursus, välitööde metoodika õpetamine ning vastavate eriseminaride ja kursustööde, samuti diplomitööde juhendamine. Museoloogilise töö metoodikat õpivad arheoloogiaüliõpilased koos etnograafidega, kuulates vastavat kursust, mida loeb etnograafiadotsent Arved Luts.

Tänu arheoloogia sektori teadurite lahkele vastutulekule õpetavad arheoloogiaüliõpilastele üht tähtsamat erikursust - "Eesti arheoloogiat" - arheoloogia sektori juhataja L. Jaanits ja vanemteadur E. Tõnisson, "Soome ja Karjala arheoloogia" erikursust vanemteadur V. Lõugas, kes oli ühtlasi üks esimestest 1957. a. TRÜ-s arheoloogiaõpinguid alustanud üliõpilastest. Enne viimaste lähemat käsitlust mainitagu siinkohal veel, et ka suurem osa TRÜ ajaloo-osakonna esmakursuslastest, samuti arheoloogiaüliõpilastest saavad oma välitööde praktika sooritada arheoloogia sektori poolt korraldatavail ekspeditsioonidel, kus neile jagatakse metoodilisi oskusi ja kogemusi väljakaevamistödeks. Osal üliõpilastel on olnud võimalus oma välipraktika sooritada ka allakirjutanu juhendamisel Tartu arheoloogilistel kaevamistel.

Arheoloogiaalase ettevalmistuse tõhustamiseks mainitud kitsastes tingimustes on eriseminaride ja kursustööde teemaatika antud eriala raames püütud valida selline, mis võimaldaks pikemaajalist ainese süvenemist ja teema väljaaren-

damist ka diplomitööks. Mõningatel juhtudel on diplomand saanud ka oma teemaga seotud muistise väljakaevamistest eelnevalt osa võtta, mõnel juhul ka iseseisvalt, vanema kolleegi üldjuhendamisel, väljakaevamisi teostada. Viimast moodust tuleb kahtlemata võimaluste piires ka edaspidi rakendada. Seoses eriseminari- või diplomitöö temaatika läbitöötamisega on üliõpilasi suunatud ka naaberteaduste, nagu etnograafia, eeskätt aga rahvaluule, usundi ja kommete ning võimalust mööda ka keeleandmete võrdlevale kasutamisele. Viimase vajadust arheoloogilises uurimistöös on eriti alla kriipsutanud prof. H. Moora ning tema enda teaduslik pärand on parim näide selles saavutatud positiivsetest tulemustest.

Arheoloogide ettevalmistamises on suurimaks puuduseks praeguseni otsese arheoloogilise praktikabaasi puudumine Tartus ning viimasest tulenevad asjaolud. Rääkimata sellest, et puuduvad iseseisvad ruumid, kus oleks võimalik sisse seada kabinet koos õppeekspositsiooniga, tutvuda lihtsamate laboratoorseste töödega, nagu muististe prepeareerimine ja restaureerimine jne., et omandada praktilisi kogemusi tulevaseks erialaseks tööks. Praegu tuleb ülikooli lõpetanud spetsialistidel kõike seda omandada alles tulevasel töökohal, s. o. kas arheoloogia sektoris või mõnes ajaloomuuseumis. Seda moodust ei saa normaalseks pidada, see takistab nooremteadureil oma erialal kiiresti edasi jõudmast. Jäeb vaid loota, et tulevikus leitaks TRÜ-s vahendeid ja võimalusi vaadeldava rahvateadusala töö tõhusemaks ja otstarbekohasemaks ümberkorraldamiseks.

Kõigele vaatamata on sõjajärgsel perioodil arheoloogiaalase ettevalmistuse saanud 36 TRÜ lõpetajat, kellest ainult seitse ei tööta praegu oma erialal. Viimaste hulgas on kolm ajalooõpetajat, üks töötab etnograafia alal, kaks kirjanduse ja üks muul alal. Artikli autori juhendamisel on sellest üldarvust (36) arheoloogiaalase ettevalmistuse saanud 1957. aastast alates 29 üliõpilast, neist kolm on lõpetanud TRÜ ajaloo-osakonna mittestatsionaarselt.

Lõpetuseks toome veel üldised andmed ajavahemikus 1944-1981 arheoloogia erialal TRÜ lõpetanute kohta. Selles statistikas kajastub nii nende lõpetanute erialase uurimistöö suund ja teaduslikud saavutused kui ka nende praegune töökoht, s. t. antud rahvateaduse spetsialistide rakendatus meie vabariigis tänapäeval. Sellest nähtub ka, et TRÜ-l on olnud

oluline osa arheoloogiakaadri ettevalmistamisel.

Kordamata juba eelnevas toodud allikandmeid arheoloogia kateedri sõjajärgsel tegevusperioodil (1944 - 1950) lõpetanud arheoloogide kohta (L. Jaanits, L. Metsar, V. Trummal, H. Jürimäe, E. Tõnisson, J. Selirand, A. Kustin ja S. Laul), märgitagu siinkohal andmed vaid peale 1957. aastat lõpetamata kohta nende lõpetamise järjekorras.

- 1961 - Vello Lõugas (diplomitöö (= d. "Lõhavere linnus"), arheoloogia sektori vanemteadur, ajalookandidaat, diss. "Varane metalliaeg Eestis" (1970);
- Tanel Moora (d. "Muistse Harju ja Rävalla maakonna asustuse kujunemisest arheoloogia andmeil"), AI arheoloogia sektori nooremteadur.
- 1962 - Kaupo Deemant (d. "Kagu-Eesti asustuse kujunemisest arheoloogia andmeil"), Tallinna Linnamuuseumi teadur.
- 1963 - Mare Aun (d. "Loona neoliitiline asula Saaremaal"), ajalookandidaat, diss. "I aastatuhande II poole arheoloogiamälestised Kagu-Eestis" (1979), AI arheoloogia sektori vanemteadur.
- 1966 - Lea Kungla (d. "Ridala linnamägi Saaremaal"), ajalooõpetaja Valgas.
- 1968 - Kaarel Jaanits (d. "Mesoliitilised tulekiviriistad Eesti NSV territooriumil"), AI fondide sektori nooremteadur, mesoliitikumi uurija.
- 1969 - Edgar Saar (d. "Madi kivikalme"), etnograafiamuuseumi teadur.
- 1972 - Mati Mandel (d. "Eesti rauaaja mõökade tüpoloogia ja levik"), ajaloomuuseumi osakonnajuhataja; Lääne-Eesti kivikalmete uurija;
- Jaan Tamm (d. "Tallinna raekojaplatsi arheoloogiliste kaevamiste tulemusi"), KRPI osakonnajuhataja; tegeleb Tallinna arheoloogiaga.
- 1974 - Toomas Tamla (d. "Veekogudega seotud kultuspaikadest Eestis"), AI arheoloogia sektori nooremteadur, tegeleb Põhja-Eesti linnuste ja kalmete uurimisega;
- Ülle Tamla (d. "Hõbesepise arengust Muinas-Eestis"), AI fondide sektori vanemlaborant, tegeleb kivikalmete uurimisega;
- Ain Levi (d. "Põhja-Eesti külakalmete uurimistulemustest"), AI arheoloogia sektori nooremteadur, eesti rauaaja asulate (Olustvere jt.) uurija;

- Rein Piir (d. "Vanema rauaaja muistised Saare- ja Läänemaal"), ei tööta erialal, vaid administratiivtööl.
- 1975 - Tarmo Kulmar (d. "Kambja kihelkonna asustus I a.-tuh. m. a. j. arheoloogilise materjali alusel"), töötab kirjandusalal;
- Malle Kurbel (d. "Villa I neoliitiline asula Võhandu jõe ääres"), ajalooõpetaja Tallinnas.
- 1976 - Ants Hein (d. "Rinnalehed Eesti ajal 12. - 17. saj."), KRPI teadur, tegeleb mõisaarhitektuuri ajaloo uurimisega;
- Ardo Niinre (d. "Preedi "Kuningamägi" - kivikalme Paide rajoonis"), ajalooõpetaja ning kohakaasluse alusel AI arheoloogia sektoris;
- Ivar Leimus (d. "IX - XVII saj. mündileiud Saare- ja Läänemaal ajalooallikana"), ajaloomuuseumi numismaatika osakonna juhataja.
- 1978 - Külli Rikas (d. "Kivikirveste tüpoloogia ja nende areng Saaremaal"), Kuressaare muuseumi teadur;
- Ants Kraut (d. "Loode-Eesti kivikalmed"), ENSV Kultuuriministeriumi Teaduslik-Metoodilise Nõukogu osakonnajuhataja;
- Mare Laul (d. "Sakalamaa asulad muinasaja lõpul" - töö sai üleliidulisel üliõpilastööde konkursil I auhinna), AI arheoloogia sektori vanemlaborant, tegeleb rauaaja asulate uurimisega;
- Ain Mäesalu (d. "Soontagana maalinn"), TRÜ aspirant arheoloogia erialal, tegeleb linnuste uurimisega.
- 1979 - mittestatsionaarselt lõpetas:
- Vaimo Kungur (d. "Arheoloogilise uurimistöo areng Nõukogude Eestis"), AI fondide sektori laborant; statsionaarselt lõpetasid:
- Urmas Selirand (d. "Arheoloogilise uurimistöo tulemusi Keila keskaja linnusel"), KRPI teadur, tegeleb arhitektuurimälestiste uurimisega;
- Kalle Lange (d. "Ahjukahlid Tallinna ja Tartu keskajases arhitektuuris"), KRPI teadur, tegeleb arhitektuurimälestiste uurimisega;
- Romeo Metsallik (d. "Iru linnuse arengust I aastatuhande II poolel m. a. j."), KRPI Tartu osakonna teadur, tegeleb Tartu vanalinna arheoloogilise uurimisega.

1981 - mittestatsionaarselt lõpetas:

Priit Ligi (d. "Jõuga kääbaskalmistu" - vabariiklikul üliõpilastööde võistlusel I preemia saanud töö ning esitatud üleliidulisele konkursile), AI arheoloogia sektor, aspirant;

statsionaarselt lõpetas:

- Valter Lang (d. Valjala kihelkonna asustuskeskusest muinasaja lõpul"), AI arheoloogia sektori nooremteadur.

K i r j a n d u s , a l l i k a d

1. Sel puhul ilmus trükist H. Moora doktoritöö II osa: Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 nach Christi. II Teil. - ÕES toimetised, XXIX. Trt., 1938. (I osa - tabelid koos pildimaterjaliga - ilmus 1929. a.).
2. H. Moora isiklik toimik. Vt. RAKA, f. 2100, nr. 1, s. 9373.
3. Arheoloogia kateedri tööplaanide (1944 - 1950) andmed; säilivad ENSV TA AI arheoloogia sektoris (AI).
4. Andmed õppetöö korraldusest ja loengute temaatikast pärinevad: 1) arheoloogia kateedri osaliselt säilinud tööplaanidest 1944 - 1950; 2) autori isiklikust märkmekogust, mis talletatud õpingute ajast (1945 - 1950) TRÜ-s.
5. Arheoloogia üliõpilaste diplomitööd alates 1955. aastast säilivad koos vastava kataloogiga TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris.

EESTI NSV ÜHINGU "TEADUS" TRÜ ORGANISATSIOONI ASUTAMINE
JA TEGEVUS AASTAIL 1961 - 1972

I. Rajasalu

Ühing "Teadus" alustas oma tegevust poliitiliste ja teadusalaste teadmiste propageerimisel 1947. a. /1/. Ta loodi nimekate nõukogude teadlaste algatusel, kelle pöördumine teadustöötajate, teaduslike ja ühiskondlike organisatsioonide poole leidis vastukaja ka meie vabariigis. ENSV Teaduste Akadeemia konverentsisaalis toimunud koosolekul otsustati toetada üleliidulise ühingu loomise ideed ning 31. mail 1947. a. avaldati sellekohane üleskutse vabariiklikus ajakirjanduses /2/. Üleskutset järgides asuti kohapealsete initsiatiivgruppide organiseerimisele ja ühingu "Teadus" organisatsioonide loomisele.

Käesoleval ajal kuulub ENSV ühingusse "Teadus" 20 884, Tartu linnaorganisatsiooni 1800 liiget. Ühingu "Teadus" Tartu Riikliku Ülikooli organisatsiooni 21 sektsioonis töötas 1981. a. lõpul 586 lektorit, kes on teinud märkimisväärset tööd teadusalaste ja poliitiliste teadmiste propageerimisel meie vabariigi elanikkonna hulgas /3/.

Vaatamata asjaolule, et ENSV ühing "Teadus" tegutseb 35 aastat, puuduvad meie ajalookirjanduses ulatuslikumad uurimused selle organisatsiooni ajaloo kohta. Kuna täielikult on üldistamata ühingu kohalike organisatsioonide kogemused töötajate kommunistlikul kasvatamisel, püütakse siinkohal anda lühike ülevaade ENSV ühingu "Teadus" TRÜ organisatsiooni kujunemisest, organisatsioonilisest tugevnemisest ja tegevusest esimese kümne aasta jooksul.

Tartu Riiklik Ülikool astus kollektiivse tegevliikmena ENSV ühingusse "Teadus" 10. juunil 1947. a. ning kuulub seega vabariikliku ühingu asutajaliikmete hulka /4/. Ühingu "Teadus" TRÜ organisatsiooni iseseisva töö alguseks tuleb lugeda aga 1961. aastat, mil asutati ülikooli lektorigrupp. Viimaste loomist meie vabariigi asutustes ja ettevõtetes oli alustatud 1950. aastate lõpul. TRÜ lektorigrupi juhatuse otsuse kohaselt rakendati 1961. a. tööle 18 sektsiooni, kuhu koondati 276 lektorit /5/.

Esimesi kokkuvõtteid grupi tööst tehti EKP TRÜ Komitee istungil 1961. a. oktoobris, kus nenditi, et esialgne töö lek-

torite töölerakendamisel juhatuse poolt, mille ajutiseks esimeheks oli Siina Lepik, on olnud edukas /6/. Töö paremaks korraldamiseks oli aga tarvilik organisatsiooniliselt reguleerida TRÜ lektorigrupi vahetõr ühingu "Teadus" Tartu linnaorganisatsiooni juhatusega. Sellekohase pöördumise ühingu vabariiklikule juhatusele tegi 16. novembril 1961. a. TRÜ parteikomitee palvel Tartu linnaorganisatsiooni juhatuse presiidium. Arvesse võttes TRÜ lektorigrupi suurust, osalejate kvalifikatsiooni ja eelseisva töö perspektiive, andis ENSV ühingu "Teadus" juhatuse 1961. a. korralduse TRÜ lektorigrupp tööle rakendada rajooniorganisatsiooni õigustes /7/.

Organisatsioonilise töö kõrval tuleb üheks olulisemaks loengutegevuse komponendiks lugeda lektorite koosseisu. Praktika on kinnitanud V. I. Lenini sõnu, et loengute ideelise poliitilise suuna määrab "... tervenisti ja eranditult lektorite koosseis" /8/.

Leninlikest seisukohtadest ning NLKP Keskkomitee ja EKP Keskkomitee juhtnõõridest johtuvalt organiseeris oma töö lektorikaadri kujundamisel ka TRÜ parteikomitee.

Ühingusse "Teadus" koondatud TRÜ lektorite arv kasvas käsitletavale perioodil järgmiselt (tabel 1).

T a b e l 1 /9/

ENSV ühingu "Teadus" TRÜ organisatsioon
aastail 1962 - 1972

Aasta	L i i k m e i d		
	TRÜ	Tartu linn	TRÜ liikmete osatähtsus protsentides
1962	208	390	67,9
1963	250	458	54,6
1964	275	541	50,8
1965	280	554	50,5
1966	280	750	37,3
1967	278	1039	26,8
1968	280	1067	26,2
1969	295	1069	27,6
1970	318	1090	29,2
1971	332	1169	28,5
1972	348	1216	28,5

Andmetest selgub, et aastatel 1962 - 1965 oli TRÜ organisatsioon ENSV ühingu "Teadus" Tartu linnaorganisatsiooni koosseisus üks suurimaid ning tema liikmed moodustasid ligikaudu poole Tartu linna lektoritest. Alates 1966. aastast vähenes TRÜ liikmete osa Tartu linnaorganisatsioonis. Seda põhjustas Eesti Põllumajanduse Akadeemia organisatsiooni liitmine ENSV ühingu "Teadus" Tartu linnaorganisatsiooniga ja ühingu "Teadus" liikmeskonna kasv linna ulatuses tervikuna /10/.

Samas saame tõdeda ühingu "Teadus" TRÜ organisatsiooni enda liikmeskonna pidevat suurenemist aastast aastasse. 1972. aastaks oli lektoritööle kaasa tõmmatud 140 inimest rohkem kui 1962. a. ja organisatsiooni liikmete arv oli kasvanud 348-ni. Valdava enamuse moodustasid kõrge erialase kvalifikatsiooniga õppejõud ja teadustöötajad. Nii näiteks võttis 1968. a. TRÜ organisatsiooni tööst osa 35 teaduste doktorit ja 165 teaduste kandidaati, mis moodustas 71,5 % kogu TRÜ lektorite kaadrist /11/. Vabariiklikus ühingus tervikuna olid need arvud 1968. a. vastavalt 87 ja 558, seega ainult 4,8 % ENSV ühingu "Teadus" lektoritest olid teadusliku kraadiga /12/.

Vaatamata lektorite arvu pidevale kasvule TRÜ organisatsioonis, jäi osa õppejõude ning teadustöötajaid siiski kõrvale teadusalaste ja poliitiliste teadmiste propageerimisest elanikkonna hulgas. Seetõttu olid lektorikaadriga tehtav töö ja lektorite juurdekasvu küsimused pidevalt TRÜ parteikomitee tähelepanu all.

1962. a. aprillis kuulati EKP TRÜ Komitee koosolekul informatsiooni TRÜ lektorigrupi tegevusest ning märgiti, et kogu töö H. Palametsa juhtimisel (asus ühingu "Teadus" TRÜ organisatsiooni etteotsa 1961. a. oktoobris) tugineb kindlale organisatsioonilisele alusele. Puudusena toodi esile ühe osa õppejõudude ja isegi kateedrijuhatajate eemalejäämine loengulisest propagandast /13/.

1966. a. tõstatas TRÜ parteikomitee nõude, et kõik õppejõud võtaksid osa loengutööst ühingu "Teadus" liikmetena /14/.

Tartu Riikliku Ülikooli parteiorganisatsiooni aruandevalimiskoosolekul 1969. a. võidi ülikooli ühingu "Teadus" juhatuse ja erialaseksioonide tehtud töö tulemusena esile tõsta humanitaarala õppejõudude suurenenud osavõttu loengu-

tööst ning ära märkida aastaid aktiivsete lektoritena te-
gutsenud õppejõude Anatoli Mitti, Kalev Kogerit, Helga Kur-
mi, Linda Eringsoni, Johannes Kalitsat jt. Endiselt konsta-
teeriti reaalinete õppejõudude halba osavõttu ühingu "Tea-
dus" tööst ning rõhutati vastavate sektiioonide laiendamise
ja töö tõhustamise vajadust nendes /15/.

Tõsiseks probleemiks vaadeldaval perioodil oli üliõpi-
laslektorite ettevalmistamine ja rakendamine.

Kõrgkooli lõpetanud noored spetsialistid lülitusid töö-
kohtadel tavapäraselt aktiivsesse ühiskondlikku ellu ning
võtsid osa ka poliitiliste ja erialaste teadmiste propagee-
rimisest ühingu "Teadus" raames. Nii kinnitas 1966. - 1968. a.
küsitlus TRÜ lõpetanute hulgas, et ajaloolastest 89 % ja
võõrfiloloogidest 85 % olid seotud ühiskondliku tööga. 1969.a.
ulatuslik sotsioloogiline uurimus meie vabariigi lektorite
hulgas omakorda näitas, et linnalektoritest 77,7 % ja ra-
joonilektoritest 52,5 % olid kõrgharidusega /16/. Järeli-
kult tuli paljudel spetsialistidel loengutööga tegelda,
samas selleks vähe ettevalmistust omades.

Üliõpilaslektorite ettevalmistamisega Tartu Riiklikus
Ülikoolis tehti küll algust 1962. a., märkimisväärset edu
nende töölerakendamisel kuni 1972. aastani aga ei saavutatud.

1962. a. lõpul TRÜ rektoraadi, ametiühingukomitee ja
komsomolikomitee ühise otsuse põhjal tööle rakendatud ühis-
kondlike erialade teaduskonnas (ÜET) oli võimalik omandada
ka lektor-propagandisti eriala. Lektorite ettevalmistuse eest
vastutavaks isikuks ÜET nõukogus kinnitati H. Palamets /17/.
1963. a. septembrist töötas ÜET prodekaanina propaganda eri-
aladel Georg Rekker /18/.

Esimesel aastal alustati lektor-propagandisti erialal
tööd ühe üliõpilasgrupiga, 1963. aastast lisandus ka teine
grupp ja töö tulemused paranesid. Kui 1963. a. kuulus ühin-
gu "Teadus" TRÜ organisatsiooni 30 üliõpilast, siis järgne-
vatel aastatel nende arv kasvas 82 üliõpilaseni /19/.

1960. aastate lõpuks ja 1970-ndate alguseks oli aga
üliõpilaslektorite ettevalmistamise probleem uuesti tõusetu-
nud kogu vabariigi ulatuses, sest 1970. a. kuulus ENSV ühin-
gusse "Teadus" ainult 71 üliõpilast /20/, 12 nendest olid
Tartu Riiklikust Ülikoolist /21/.

Võttes aluseks ELKNÜ Keskkomitee büroo otsuse 1970. a.
juunist üliõpilaslektorite ettevalmistamise tõhustamise koh-

ta kõrgkoolides /22/, rakendati Tartu Riiklikus Ülikoolis 1971. aastast tööle kõneskuse kool P. Kase juhtimisel /23/, kus hakati regulaarselt ette valmistama noori lektoreid /24/.

Loengutegevuse organiseerimisel Tartu Riiklikus Ülikoolis ja TRÜ lektorite töö hooğustamisel elanike hulgas läh-tusid nii EKP TRÜ Komitee kui ka ühingu "Teadus" TRÜ orga-nisatsiooni juhatus järjekindlalt leninlikust nõuandest: "... laiendada ja süvendada ... meie rangelt marksistlikku propagandat ja agitatsiooni" /25/.

Ühingu "Teadus" TRÜ organisatsiooni tegevuse hoogus-tumine vaadeldaval ajal kajastub ka arvulistest näitajates (tabel 2).

T a b e l 2 /26/

ENSV ühingu "Teadus" TRÜ organisatsiooni liikmete poolt peetud loengud aastail 1962 - 1972

Aasta	Loengute arv	Aasta	Loengute arv
1962	1856	1967	1968
1963	1899	1968	1967
1964	2000	1969	2145
1965	2400	1970	2028
1966	2385	1971	2456
		1972	2944

Vastavalt TRÜ parteikomitee otsusele 1961. a. oktoob-rist sai TRÜ lektorite põhiülesandeks NLKP XXII kongressi otsuste propageerimine üliõpilaskonnas, kusjuures kogu vas-tutus ülikoolis organiseeritud ürituste kindlustamise eest kvalifitseeritud esinejatega pandi TRÜ lektorigrupile. NLKP XXII kongressi materjalide laialdasemaks propageerimiseks elanike hulgas nähti ette senisest ulatuslikumat sidemete loomist Tartu linna asutuste ja ettevõtetega /27/.

1963. a. detsembris toimunud ühingu "Teadus" TRÜ orga-nisatsiooni II konverents tegi kokkuvõtteid ning tunnistas tehtud töö heaks. 1962. a. loenguplaan oli täidetud 124 %-liselt ning 1963. a. esinesid TRÜ lektorid 1899 loenguga (vt. tabel 2), mis moodustas 41 % Tartu linnaorganisatsioonis pee-tud loengutest.

Ülikoolis korraldati kommunistliku kasvatusse konverents, mille eesmärgiks oli üliõpilaskonna ja õppejõudude kaasatõmbamine kommunistliku kasvatusse küsimuste süvendatud arutamisele /28/. Aktiivselt töötas TRÜ parteikomitee suunamisel ülikooli kinolektorium, kus esinesid ühiskonnateadlased Johannes Jakobson, Lembit Valt, Arno Kõörna jt. Ka ülikooli klubis pöörati senisest rohkem tähelepanu ürituste kasvatuslikule väärtusele. Siin organiseeriti puhkeõhtute sarjad "Mööda nõukogude kodumaad", "Noorsoo elust kapitalistlikes maa-des" jt. /29/.

Edaspidiseks kavandas ühingu "Teadus" TRÜ organisatsiooni II konverents teadusalaste ja poliitiliste teadmiste intensiivsema levitamise, sidemete tihendamise sektsioonide esimeeste ja juhatuse vahel ning uue loengutemaatika koostamise ja väljaandmise /30/. Neid suuniseid arvestas oma töös uus TRÜ organisatsiooni juhatuse esimees Vambola Türgiga /31/.

Järgnevad aastad ühingu "Teadus" TRÜ organisatsiooni tegevuses olid edukad. 1964. a. pidasid TRÜ lektorid 2000 loengut, 1965. a. täideti loenguplaan 126 %-liselt ning esinemi-si TRÜ kollektiivis, linna asutustes ja ettevõtetes registreeriti 2400. Nagu ennegi töötasid aktiivselt rahvusvaheliste suhete, NIKP ajaloo, keele ja kirjanduse, arstiteaduse ning pedagoogika-psühholoogia sektsioonid /32/.

Linna asutustest ja ettevõtetest saabunud loengutellimuste arv 1965. a. suurenes märgatavalt seoses Tartu Riikliku Ülikooli lektorite loengutemaatika ilmumisega.

NIKP XXIII ja EKP XV kongressi otsuste propageerimisel ning propagandatöös seoses Suure Sotsialistliku Oktoobri-revolutsiooni 50. aastapäevaga omandas ühingu "Teadus" TRÜ organisatsioon aastail 1966 - 1967 samuti rohkesti kogemusi.

Loengutöö toimus vastavalt varem kinnitatud loengutemaatikale, mille realiseerimisel kasutati ka üliõpilaslektorite abi. Spetsiaalse loengusarja Oktoobri-revolutsiooni aastapäeva tähistamiseks valmistasid näiteks ette ajaloo-osakonna üliõpilased Karl Siilivase juhendamisel /33/.

Teoks sai üleülikooliliselt kavandatud lektoriüritusi "Teadus" loomine, kus peeti 18 loengut koos filmide demonstreerimisega /34/.

Poliitilise kasvatusöö tõhustamiseks kursustel töötasid ühingu "Teadus" lektorid välja aktuaalseid poliitilisi sündmusi hõlmava loengute ja vestluste temaatika, mis pärast

avaldamist ajalehes "Tartu Riiklik Ülikool" sai kursustel ja õpperühmades tehtava loengutöö aluseks /35/.

Kuid ebapiisava aruandluse tõttu jäi üks osa ülikoolis ja ka linnas peetud loengutest registreerimata ja tervikuna oli aastail 1966 - 1968 ühingu "Teadus" TRÜ organisatsioonis märgata loengute arvu vähenemist (vt. tabel 2). Seetõttu kohustas TRÜ parteikomitee ühingu "Teadus" organisatsiooni IV konverentsil 1968. a. veebruaris valitud juhatust eesotsas Hillar Palametsaga suunama töö raskuspunkti erialaseksioonidesse, pöörama tähelepanu loengute ideelisele ja teaduslikule tasemele, kindlustama organisatsioonilise tegevuse paranemise ja loengute arvelevõtmise kõikides lüli- lides /36/.

1968. a. sügissemestril asuti Tartu Riiklikus Ülikoolis V. I. Lenini 100. sünniaastapäeva ürituste kompleksplaa- ni väljatöötamisele. Plaan, mis nägi muuhulgas ette konve- rentse, seminare, loenguid ja vestlusi V. I. Lenini teoree- tilisest pärandist ning mille kinnitas ülikooli parteikomi- tee 1969. a. algul, sai ka ühingu "Teadus" TRÜ organisat- siooni tegevuse aluseks /37/.

Seoses V. I. Lenini 100. sünniaastapäeva tähistamisega koostati TRÜ lektorite poolt spetsiaalne loengutemaatika. 1971. a. ilmus trükist ka uus TRÜ loengutemaatika, mis sis-aldas 826 annoteeritud loenguteemat. See kergendas loengu- te tellimist väljastpoolt ülikooli.

1970. a. rakendati loengupropaganda otstarbekama ja ope- ratiivsema korraldamise huvides ühingu "Teadus" TRÜ organi- satsioonis tööle koosseisuline sekretär H. Sarapuu /38/. Pee- tud loengute arvelevõtmist kergendas ka samast aastast ka- sutusele võetud lektori isiklik arvestuskaart, mille täit- mine tehti kohustuslikuks kõikidele ülikooli õppejõududele ja teadustöötajatele /39/.

Rakendatud abinõude tulemusena suurenes loengute tel- limine nii Tartu linna asutustest ja ettevõtetest kui ka Lõuna-Eesti rajoonidest ning 1971. a. pidasid TRÜ organi- satsiooni liikmed juba 2456 loengut (vt. tabel 2). Kesksiks ülesandeks 1970. aastate alguses oli V. I. Lenini teoreeti- lise pärandi ja NIKP XXIV kongressi materjalide tutvustami- ne töötajaskonnale ning NSV Liidu moodustamise 50. aastapäe- va teemaliste loengute pidamine.

TRÜ lektorite tõsist tööd kajastas esikoht V. I. Leni- nile pühendatud ülevabariigilisel ühingu "Teadus" organi-

satsioonide ülevaatusel /40/. Pikaajalise aktiivse tegevuse eest lektoritena said 1972. a. seoses ühingu "Teadus" 25. aastapäevaga EKP Tartu Linnakomitee ja Tartu Linna TSN Täitevkomitee aukirja ülikooli organisatsiooni liikmed H. Haberman, J. Kalits, K. Koger, H. Moosberg, H. Palamets, V. Ritslaid, K. Siilivask, J. Tammeorg, A. Uustal, V. Vaga ja P. Vihalem /41/.

Kokkuvõtvalt võime nentida, et vaadeldud esimese 10 tegevusaasta jooksul ENSV ühingu "Teadus" TRÜ organisatsioon kasvas ja tugevnes organisatsiooniliselt. Tema lektorite peetud 20 000 loengut olid vääriliseks panuseks elanikkonna kommunistlikul kasvatamisel.

K i r j a n d u s , a l l i k a d , m ä r k u s e d

1. Kuni 1963. aastani kandis nimetust Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühing.
2. Vt. Noorte HÄäl, 1947, 31. mai ja Rahva HÄäl, 1947, 31. mai.
3. Andmeid Eesti NSV ühingu "Teadus" organisatsioonide tegevusest aastatel 1977 - 1981. Tln., 1982, lk. 13; Tartu Riiklik Ülikool, 1981, 27. november.
4. ORKA, f. R-2048, nim. 1, s. 1042, l. 44.
5. Tartu Riiklik Ülikool, 1961, 22. detsember.
6. EKPA, f. 151, nim. 12, s. 65, l. 248 - 249, 253.
7. ORKA, f. R-2048, nim. 1, s. 489, l. 78.
8. Lenin, V. I. Teosed, 15. kd., lk. 433.
9. Tartu Riiklik Ülikool, 1966, 5. märts; Tartu Riiklik Ülikool, 1968, 10. veebruar; ENSV ühingu "Teadus" arhiiv (ÜTA), f. 1, nim. 1, s. 776, l. 147 - 151, s. 1008, statistiline lisa.
10. ÜTA, f. 1, nim. 1, s. 776, l. 145.
11. Tartu Riiklik Ülikool, 1968, 9. veebruar.
12. ÜTA, f. 1, nim. 1, s. 1008, statistiline lisa.
13. EKPA, f. 151, nim. 12, s. 76, l. 56 - 57.
14. Ibid., s. 136, l. 4.
15. Ibid, s. 191, l. 168.
16. Kalits, J. Parteiorganisatsiooni ülesannetest noorte lektorite kaadri ettevalmistamisel kõrgemas koolis. - TRÜ toimetised, vihik 287. Töid NIKP ajaloo alalt IX. Trt., 1971, lk. 168.

17. EKPA, f. 151, nim. 12, s. 76, lk. 175.
18. Ibid., s. 87, l. 148.
19. ORKA, f. R-2048, nim. 1, s. 697, l. 3; Tartu Riiklik Ülikool, 1966, 5. märts.
20. ÜTA, f. 1, nim. 1, s. 1008, statistiline lisa.
21. Tartu Riiklik Ülikool, 1972, 25. veebruar.
22. EKPA, f. 31, nim. 112, s. 10, l. 14.
23. Alates 1970. aastast juhtis P. Kask ühingu "Teadus" TRÜ organisatsiooni tööd juhatuse esimehena.
24. ORKA, f. R-2048, nim. 1, s. 1023, l. 5.
25. Lenin, V. I. Teosed, 8. kd., lk. 416.
26. Tabel on koostatud ENSV ühingu "Teadus" TRÜ organisatsiooni juhatuse aruannete põhjal.
27. EKPA, f. 151, nim. 12, s. 65, l. 253.
28. Ibid., s. 73, l. 128.
29. Ibid, s. 77, l. 33, 48.
30. ORKA, f. R-2048, nim. 1, s. 578, l. 126.
31. EKPA, f. 151, nim. 12, s. 99, l. 9.
32. Tartu Riiklik Ülikool, 1965, 12. veebruar.
33. Vt. EKPA, f. 151, nim. 12, s. 172, l. 87; Tartu Riiklik Ülikool, 1968, 9. veebruar.
34. ORKA, f. R-2048, nim. 1, s. 779, l. 7.
35. EKPA, f. 151, nim. 12, s. 137, l. 45.
36. Ibid, s. 172, l. 85 - 87; 99 - 100.
37. Ibid., s. 191, l. 162.
38. ÜTA, f. 1, nim. 1, s. 910, l. 5.
39. ORKA, f. R-2048, nim. 1, s. 912, l. 3 - 4.
40. EKPA, f. 148, nim. 82, s. 18, l. 30 - 31.
41. Edasi, 1972, 9. september.

TEADUSPÄEVAD JA NÄITUSED TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOI
350. AASTAPÄEVA TÄHISTAMISEL

M. Reinfeldt

Ülikooli teadus- ja praktika- ning internatsionaalsete sidemete arendamisel on seni kasutatud järgmisi vorme: teadusliku uurimistöö tulemuste rakendamine praktikasse juurutamislepingute alusel ning lepinguline uurimistöö; teadusliku uurimistöö tulemuste tutvustamine konverentsidel ning teistel teadusüritustel loengute ja trükiste kaudu; teaduslik-pedagoogilise kaadri vastastikune vahetus teaduskeskustega, stažeerimine, loengud, teaduspublikatsioonide vahetus ning teaduslikud ühisväljaanded. Tartu Riikliku Ülikooli 350. aastapäeva tähistamisel seadis ülikooli juhtkond ülesandeks nende sidemete laiendamise ja süvendamise. Selle eesmärgi saavutamiseks otsustati korraldada Tartu ülikooli 350. aastapäevale pühendatud teaduspäevad kõigis ENSV rajoonides ja vabariikliku alluvusega linnades ning TRÜ-ga sõprusliikumetes olevates vennasvabariikide kõrgkoolides (lisa 1). Tartu ülikooli ajaloos oli selline ulatuslik ettevõtmine esmakordne. Ürituse eesotsas seisis tookordne teadusprorektor prof. H. Metsa. Kogu teaduspäevade sisulis-organisatsiooniline ja tehniline ettevalmistustöö oli teadusosakonna kanda. TRÜ 350. aastapäeva tähistamise vabariikliku juubelikomisjoni esimehe EKP Keskkomitee sekretäri sm. R. Ristlaane ja EKP linna- ja rajoonikomiteede hinnangul tuldi ülesannetega edukalt toime /1/. Vabariikliku juubelikomisjoni soovitusel valmistati teaduspäevi kohtadel ette EKP linna- ja rajoonikomiteede ning RSN täitevkomiteede juhtimisel. Teaduspäevade ettevalmistamises oli reeglina mitu etappi: 1) rajoonis-linnas: teaduspäeva aja, koha, ürituste sisu, ulatuse, asutuste-ettevõtete ringi jne. kindlaksmääramine EKP linna-rajoonikomitees; ürituse propaganda rajooni ajalehe, raadio, aktiivi kaudu; 2) ülikoolis: rändnäituse ettevalmistamine, väljasaatmine, ülespanek, hooldamine ja edasi-toimetamine vastavalt teaduspäevade toimumise graafikule (vt. lisa 1); ülikooli puudutavate materjalide ettevalmistamine rajooni (linna) massikommunikatsioonivahendite jaoks; konkreetse teaduspäeva kava, teemade ja delegatsiooni koossei-

su ning vajalike teatmematerjalide, samuti kutsete, suveniiride, transpordi jm. ettevalmistamine; 3) ürituse programmide kooskõlastamine vabariikliku juubelikomisjoni, kõrghariduse ministeeriumi ning EKP (linna-) rajoonikomiteedega ja RSN täitevkomiteedega ajakirjanduse, raadio ja televisiooni informeerimine; taidluskollektiivide kontserdikava läbivaatus ja kinnitamine.

Teaduspäevade planeerimisel püüti saavutada, et teaduspäevad

- ei häiriks ülikooli normaalset õppe-teadustegevust;
- neil oleks sügavalt teaduslik iseloom ning suur ühiskondlik-poliitiline kaal;

- esindaksid väärikalt ülikooli õppe- ja teadustegevust ning annaksid tervikliku ülevaate ülikoolist;

- võimaldaksid kasutada maksimaalselt iga linna (rajooniga) seotud uurimistemaatikat, sealt pärinevaid TRÜ õppejõude; samal ajal püüti arvestada EKP (linna-) rajoonikomiteede ettepanekuid ürituste temaatilise suunitluse ning lektorite kohta;

- järjestuksid vastavalt rajoonide geograafilisele paiknemisele rändnäituse otstarbekaks edasitoimetamiseks. Näitust eksponeeriti igas rajoonis 7 - 10 päeva. Seejuures arvestati põllumajandustööde hooaegu /2/.

1981. a. oli esialgu planeeritud korraldada teaduspäevi 16 Eesti NSV linnas ja rajoonis. Hiljem lisandus ENSV Rektore Nõukogu ettepanekul teaduspäev E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilises Instituudis /3/. Rändnäituse "Tartu ülikool 350" valmistas ette juubeli näituskomisjoni alakomisjon (H. Käpper ja H. Tankler teaduslikust raamatukogust ning E. Sakk telekino-fotolaborist). Tehniliselt teostas selle kunstikombinaadi "Ars" Tartu osakond. Näitus koosnes 22 kahepoolsest stendist, selle pani üles ja demonteeris spetsiaalselt ettevalmistatud ajalooüliõpilaste brigaad näituskomisjoni liikme juhendamisel /4/.

Rajoonilehes ilmus tavaliselt erilehekülj või erinumber ülikooli kohta, kus üldjuhul oli rektor prof. A. Koobi artikkel "Tartu ülikool 350", artikkel juubelitevalmistustest M. Reinfeldtilt, prof. E. Varepilt ulatuslikum joonealune vastava rajooni kultuuriloolistest sidemetest ülikooliga ja nimeka-test ülikooli kasvandikest. Rajooniajalehtede initsiatiivil oli samas kirjutisi rajooni juhtidelt ja sageli ka rajoonis töötavatelt ülikooli kasvandikelt /5/.

Teaduspäevade struktuur oli kõigis rajoonides ja linnades ühesugune. Päev algas ülikooli delegatsiooni kohtumisega EKP (linna-) rajoonikomitees või RSN täitevkomitees, kus ülikoolirahvale anti ülevaade rajooni probleemidest ja saavutustest. Seejärel esinesid ülikooli delegatsiooni liikmed (tavaliselt kümnekond õppejõudu) koolides, asutuste-ettevõtete töökollektiivides, kolhoosides. Avati pidulikult ülikooli näitus ja toimus konverents või teaduspäeva plenaaristung, millel osales rajooni (linna) partei- ja majandusaktiiv, õpetajad, arstid jt. ülikooli kasvandikud. Üldjuhul kuulati ära neli, erandjuhul kuni kaheksa ettekannet (Rakvere rajoon). Teemal "Tartu ülikool 350" esines rektor või prorektor. Kolme nimeka teadlase ettekanded käsitlesid kas mõnda konkreetset ühiskondlik-majanduslikku probleemi või laiemalt pedagoogika, arstiteaduse, loodusteaduse, humanitaaria, täppisteaduste või mõne muu teadusvaldkonna uuemaid saavutusi maksimaalselt seostatuna antud paikkonna probleemidega. Üks ettekanne oli (rajooni) linna juhtkonnalt sidemetest ülikooliga, ülikooli kasvandike osast rajooni majanduse ja kultuuri arendamisel ning ülikooli abist rajooni ees seisvate ülesannete lahendamisel. Mõnikord võtsid sõna ka rajoonis töötavad tuntumad ülikooli kasvandikud.

Plenaaristungile järgnes üliõpilastaidlejate kontsert: esinesid Tartu Akadeemiline Meeskoor, TRÜ Akadeemiline Naiskoor, rahvakunsti ansambel või kammerkoor. Kontserdi lõpul tänas rektor rajooni juhtkonda, andes üle juubelimeene - graafilise lehe ülikooli peahoonega. Traditsiooniliseks kujunes EKP (linna-) rajoonikomitee esimese sekretäri ja RSN TK esimehe nimetamine ülikooli autudengiks. Vastsetele autudengitele anti üle ülikooli tekkel ja lauldi "Gaudeamus". Rajooni poolt jäi teaduspäeva meenutama rajooni kultuurilooline kaart, maal rajooni elust või mõni muu suveniir. Teaduspäeval esinenud ülikooli taidluskollektiivi tänasid rajooni taidlejad lilledega, teinekord ka kirjaliku läkitusega. Mitmed rajoonid autasustasid ülikooli taidluskollektiive RSN TK ja EKP KK aukirjadega. Teaduspäeva lõpul tegi rajooni juhtkond koos ülikooli delegatsiooniga kokkuvõtteid, ühiselt kavandati edaspidist koostööd.

Teaduspäevadega alustati Põlva rajoonist. Päevateemaks oli keskkonnakaitse ja majanduslik integratsioon NIKP

XXVI kongressi otsuste alusel. Kokku toimus Besti NSV-s 19 teaduspäeva 18 plenaaristungi, 253 ettekandega aktiivile koolides, töökollektiivides, kolhoosides enam kui kolmekümnele tuhandele kuulajale. Rändnäitust vaatasid lisaks teaduspäevadest osavõtjatele ka Narva-Jõesuus Rahvusvahelises Noorsoolaagris "Noorus" kolme kuu jooksul paljude maade noored. Kokku vaatasid rändnäitust "Tartu ülikool 350" enam kui 45 000 inimest /6/.

Kuigi teaduspäevade üldskeem oli kõigis linnades ja rajoonides ühesugune, oli iga teaduspäev nii oma temaatika, seal esinevate ülikooli õppejõudude kui ka taidluskontserdi ja rajooni poolt pakutava programmi poolest omamoodi kordumatu. Näiteks Paide rajoonis külastati "9. Mai" kolhoosi territooriumil asuvat majandi poolt prof. Linkbergile tema kodukohas püstitatud mälestussammast ja asetati selle jalamile lilled. Viljandi rajoonis andsid arstiteaduskonna professorid kolhoosis meditsiinilist konsultatsiooni. Saaremaal korraldasid Kingissepa I keskkooli õpilased kolhoosipõllul viktoriini ülikooli ajaloost; võitjaid autasustas ülikooli delegatsioon.

Teiste liiduvabariikide ülikoolides - Voronežis, Leningradis, Riias, Vilniuses ja Moskvas olid meie ülikooli teaduspäevad juubeliaastal. Lisaks nimetatud kõrgkoolidele esines seoses Tartu ülikooli juubeliga ülikooli rektor või prorektor ka TRÜ Akadeemilise Naiskoori kontserdireisil Kišinjovi RÜ-s, Kiievi RÜ-s ja Kaunase Meditsiiniinstituudis 1981. a. aprillis. Vennasvabariikides peeti 30 ettekannet, näitust külastas kaksikümmend tuhat inimest (Vilniuses oli näitus eksponeeritud kolm kuud). Väljaspool Besti NSV-d toimuvateks teaduspäevadeks valmistati eri rändnäitus, mis kajastab sügavamalt ülikooli ajaloolisi ja tänapäeva teadussidemeid teiste liiduvabariikidega. Demonstreeriti H. Šeini filmi "Ülemlaul" Tartu ülikoolist. Sõprusülikoolides toimusid põhiliselt erialased kohtumised kolleegidega; sõlmiti kolmepoolne koostööleping Tartu, Läti ja Vilniuse ülikooli vahel. Huvipakkuvad olid naaberülikoolide ettekanded meie ülikooli osast vennasrahvaste kultuuriloos, ülikoolide revolutsioonilistest sidemetest; esinesid Vilniuse RÜ rektor prof. J. Kubilius, Leedu kultuuriajaloolane A. Tyla, Läti RÜ rektor prof. V. Millers, dots. G. A. Tiškin Leningradi RÜ-st jt. Leningradis austa-

ti Tartu ülikooli nimekate professorite ja kasvandike mälestust Smolenski ja Pulkovo kalmistul. Moskvas korraldati teaduspäev Ühingu "Teadus" kesklektuuriumis Moskva kõrgkoolide ja NSVL TA töötajate osalemisel. Paljude vennasvabariikide massikommunikatsioonivahendites ilmusid materjalid Tartu ülikooli kohta /7/.

Tartu ülikooli tutvustavad fotonäitused (ETA fotokroonika "Tartu ülikool 350" (koost. M. Reinfeldt, E. Sakk) anti 25-le Nõukogude Liidu kõrgkoolile eksponeerimiseks sarjas "Nõukogude Liit 60". Ligi 300-le NSV Liidu kõrgkoolile ja enamikule Eesti keskkoolidele saadeti slaidikomplektid Üleliidulise Ühingu "Teadus" kirjastuse väljaandel loengute pidamiseks teemal "Tartu ülikool 350" /8/. TRÜ aastapäevale pühendatud üritused vennasvabariikides lõpetas kolokvium Riia Polütehnilises Instituudis. Toimus see 16. märtsil 1983 - kaks aastat pärast esimest juubeliüritust.

Eraldi käsitlemist nõuavad üritused väljaspool Nõukogude Liitu. UNESCO väljaannetes avaldati materjale meie ülikooli mineviku ja tänapäeva kohta /9/. Ülikooli delegatsiooni osalemisel toimusid pidulikud ja teadusüritused Rootsisis Upsalas ja Stokholmis, kohtumised Soomes Helsingi ja Turu ülikoolis. Upsala ülikoolis esines 6. novembril 1982 pidulikul konverentsil ettekandega Tartu ülikooli asutamise tähtsusest Rootsi ja Eesti kultuurisidemete arengus meie ülikooli professor, Upsala ülikooli audoktor prof. H. Piirimäe /10/, samuti sümposiumil Stokholmi ülikooli juures asuvas Balti uurimiskeskuses. Upsalas ja Helsingis olid eksponeeritud fotonäitused Tartu ülikooli minevikust ja tänapäevast. Sorbonne'i ülikooli soome-ugri keskuses (Le Centre d'Études finno-ougriennes de l'Université de la Sorbonne) ja Budapesti ülikoolis tähistati Tartu ülikooli 350. aastapäeva ettekannete, foto- ja teaduskirjanduse näitusega meie ülikoolist ning filmi demonstreerimisega /11/. Üheteistkümnnes Venetsueela kõrgkoolis pidas ettekandeid Tartu ülikoolist ja tema juubelitähtpäevast ülikooli kasvandik, NSV Liidu suursaadik Venetsueelas V. Väljas. Šveitsis toimunud kultuuripäevadel esindas NSV Liitu Eesti kunstikollektiivide hulgas ülikooli rahvakunstiansambel; ütlasti anti informatsiooni ülikooli kohta ja oli eksponeeritud fotonäitus ülikoolist.

Ülikooli teadussaavutustest ja edusammudest õppe-kasvatustöös anti põhjalikum ülevaade Moskvas Üleliidulisel Rahvamajandussaavutuste Näitusel 1982. a. septembris-oktoobris (direktor dots. J. Tammeorg) ja 1983. a. veebruaris ENSV Rahvamajandusnäitusel Tallinnas näitusega "Tartu Riiklik Ülikool 1632 - 1982" (direktor M. Reinfeldt). Mõlema näituse baasil peeti seminare, teadus- ja erialapäevi, kus osalesid nii Moskva kui ka Tallinna teadusliku üldsuse esindajad, Tallinnas abiturientidele määratud üritustel ka keskkooliõpilased. Moskvas oli kolm ühepäevast ja üks viiepäevane seminar, Tallinnas neli teaduspäeva (lisa 2). Demonstreeriti filme ja slaide ülikoolist, tema juubelipidustustest, õppe- ja teadustegevusest. Mõlemaid näitusi külastas kokku üle viie tuhande vaataja.

Andes hinnangut Tartu ülikooli 350. aastapäeva tähistamiseks korraldatud teaduspäevadele ja näitustele ülikooli teadus- ja praktikasidemete laiendamise ning internatsionaalse koostöö süvendamise aspektist, võime konstateerida järgmist.

1. Tartu Riikliku Ülikooli 350. aastapäevale pühendatud teaduspäevad ja näitused olid kõige ulatuslikumaks teaduspropagandaüritusteks ülikooli ajaloo vältel, nende kaudu anti ülikooli juubelile akadeemiline maine.

2. Ülikooli teaduse ja sotsialistliku ülesehitustöö praktika seosed väljendusid kõige ilmekamalt ENSV rajoonides ja linnades toimunud teaduspäevadel. Need aitasid ka välja selgitada võimalusi edaspidiseks koostööks, teadustulemuste juurutamiseks praktikasse.

3. Ülikoolil, kes valmistab ette spetsialiste Eesti NSV rahvamajanduse ja kultuurielu vajadusteks ja on samal ajal meie vabariigi üks juhtivaid teaduskeskusi, tuleb väljuda oma süsteemi raamidest ning tihendada koostööd kõigi Eesti NSV rajoonide ja linnadega regulaarselt funktsioneeriva koostöösüsteemi kaudu vastastikku huvi pakkuvates valdkondades nii teaduse saavutuste juurutamiseks kui ka spetsialistide ettevalmistamise parendamiseks.

4. Teistes vennasvabariikides tutvustati esmakordselt nii ulatuslikult Tartu ülikooli minevikku ja tänapäeva teadustööd. See aktsioon täitis suurepäraselt rahvaste sõpruse arendamise eesmärki ning oli kohane tähistamiseks Nõukogude Liidu moodustamise 60. aastapäeva. Täideti lünk meie üli-

kooli ajalugu ja tänapäeva valgustavates venekeelsetes käsitlustes, revideeriti Tartu ülikooli ajaloo kohta varem käibelolnud ebaõigeid seisukohti.

5. Internatsionaalne koostöö vennesvabariikide ülikoolidega sai uue impulsi. Eredalt tõusis esile Tartu ülikooli koht vennesvabariikide kultuuriloo ning teiste kõrgkoolide sotsiaalsete ülikooli formeerumisel tänase tasemega nõukogude kõrgkooliks. Avanesid uued koostöö perspektiivid.

6. Suureks tunnustuseks ülikoolile tuleb lugeda tema juubelitähtpäeva nii ulatuslikku tähistamist välismaa teaduskeskustes, samuti UNESCO tähelepanu meie ülikoolile.

K i r j a n d u s , a l i i k a d

1. Ristlaan, R. Kestku tehatahtmisvaim - Edasi, 1982, 6. oktoober.
2. TRÜ Arhiiv (TRÜ A). Tartu Riikliku Ülikooli 350. aastapäev. Teaduspäevad ENSV-s ja vennesvabariikides.
3. TRÜ A. Tartu Riikliku Ülikooli 350. aastapäev. Juubeliürituste plaanid.
4. TRÜ A. Tartu Riikliku Ülikooli 350. aastapäev. Näitused.
5. Ajakirjandus

ENSV

Rajoonilehed:

Edasi, 1981, 20. III; 27. III; 15. IV; 30. IV; 28. XI; 4. XII; 9. XII; 11. XI; 1982, 23. IV; 11. V.

Harju Elu, 1981, 15. X; 22. X; 26. XI; 28. XI; 1. XII; 3. XII; 8. XII; 12. XII; 15. XII; 19. XII; 22. XII; 26. XII; 31. XII.

Koit, 1981, 12. III; 17. III; 11. IV; 14. IV; 16. IV; 18. IV.

Kommunismiehitaja, 1981, 8. IX; 10. IX; 12. IX; 15. IX; 17. IX; 19. IX; 22. IX; 24. IX; 26. IX; 29. IX; 1. X; 3. X; 6. X; 13. X; 1982, 18. IX; 5. X.

Kommunist, 1981, 21. V; 28. V.

Leninlik Lipp, 1981, 15. XII; 17. XII. (eesti k. ja vene k.).

Nõukogude Hiiumaa, 1981, 24. IX; 1. X; 15. X; 17. X;
20. X; 22. X; 24. X; 27. X; 29. X; 3. XI.

Punalipp, 1981, 17. XI; 19. XI; 21. XI; 24. XI; 28.
XI; 1. XII; 3. XII; 5. XII; 8. XII; 10. XII; 12. XII;
15. XII; 19. XII; 22. XII.

Punane Täht, 1981, 16. IV; 21. IV; 23. IV; 25. IV;
28. IV; 5. V; 7. V.

Pärnu Kommunist, 1981, 11. VI, 12. VI; 16. VI; 1982,
26. I; 27. I; 28. I; 29. I; 30. I.

Tee Kommunismile, 1981, 12. V.

Tööraha Elu, 1981, 19. III; 24. III; 21. III.

Tööraha Lipp, 1981, 26. V; 28. V; 2. VI, 30. VI;
2. VII; 7. VII; 9. VII; 11. VII.

Võitlev Sõna, 1981, 4. IV; 7. IV; 11. IV; 26. V - 16.
VI.

Ühistöö, 1981, 29. IX; 5. X.

Vabariiklikud ajalehed:

Noorte Hääl, 1981, 25. IX; 17. X, 1982, 28. IV.

Rahva Hääl, 1981, 16. VI; 1. X; 1982, 28. IV.

Sirp ja Vasar, 1981, 17. IV; 1. V.

Советская Эстония, 1982, 12. IX; 14. IX; 28. IV.

Kõrgkoolide ajalehed:

Põllumajanduse Akadeemia, 1982.

Tartu Riiklik Ülikool, 1981, 1982.

6. TRÜ A. Teaduspäevad.

7. Vennasvabariikide ajakirjandus:

Leedu NSV

"Taryb. studentas", 1982, geg. 7, geg. 14 (10 ar-
tiklit), geg. 28 (2 art.); bal. 30 (2 art.); birž. 18,
spalio 1 nuotr.; rugs. 24, nuotr.; sausio 22; geg.
21; bal. 16; vasario 26.

Kultūros barai, 1982, nr. 11, p. 35, ill.

Mokslas ir gyvenimas, 1981, nr. 12, p. 22 - 24, ill.;
nr. 9, p. 13 - 15, ill.; 1982, nr. 9, p. 12 - 15.

Vakarines naujienos, 1982, bal. 21, ill.; geg. 20.
Kalba Vilnius, 1982, gruod. 3.
Lit. ir menas, 1982, spalio 9, p. 3, ill.
Komjaunimo tiesa, 1982, gruod 11, ill.

Leningrad: Ленинградский университет, 1982, № 14, 16 апреля; № 15, 23 апреля; № 17, 7 мая. Ленинградская правда, 1982, № 97, 27 апреля.

Läti NSV:

Padomju Students, 1982, 13 мая.

Rigas Balss, 1982, 18 мая.

Voronež: Воронежский университет, 1982, 8 апреля.

Молодой Коммунар, 1982, 8 апреля.

8. Рейнфельдт М.В. Тартускому университету - 350 лет. Экранное пособие. М., Издательство "Знание", 1982.
9. Кооп, А. L' Université de Tartou a 350 ans. - Commission de l' U.R.S.S. pour l' Unesco Bulletin 2 (48), 1982. Pages du Calendrier, p. 32 - 33.
- Кооп, А. Tartu University Is 350 Years Old. - Commission of the USSR for UNESCO Bulletin 2 /48/, 1982, 32 - 33.
- Кооп А.В. Тартускому государственному университету 350 лет. - ЮНЕСКО. Информационный бюллетень "Новости" 1981, 12, Париж 1981.
- Кооп А.В. Тартускому университету 350 лет - ЮНЕСКО, Комиссия СССР по делам ЮНЕСКО. Бюллетень 1982, 2 (48). Страницы календаря. Событие исторического значения. М., 1982.
10. Piirimäe, H. Tartu universitets grundande - en etapp i de svenk-estniska kulturella förbindelserna. - Särtryck ur Gustav II Adolf och Uppsala universitet. Uppsala universitet, 1982.
11. Bereczki, G. A Tartui Allami Egyetem 350 éves. - Nepszava, 1982, 13 November.
- Paczolay, G. Adalékok a tartui egyetem történetéhez. - Magyar Nemzet, 1982, 18 November.
- Kuldsepp, T., Seilenthal, T. Tarton yliopisto ja Suomi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki, 1982.

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI 350. AASTAPÄEVALE PÜHENDATUD TEADUSPÄEVAD 1981 - 1983

Koht	Aeg	Kuulajaid	Ettekanded	Üldteema plenaaristungil
1. Kaunase Med. I.	14. 04. 81	500	1	TRÜ 350, esines prof. A. Tikk
2. Kisinjovi RÜ	19. 04. 81	700	1	TRÜ 350, esines rektor
3. Kilevi RÜ	23. 04. 81	800	1	TRÜ 350, esines prof. A. Tikk
4. Põlva rajoon	13. 03. 81	1236	10	TRÜ 350, majandus, keskkonnakaitse
5. Voru rajoon	20. 03. 81	2895	19	TRÜ 350, väljapol., perek.-probleemid
6. Paide rajoon	07. 04. 81	1207	9	-"- , pedag., noorsooprobl.
7. Rakvere rajoon	22. 04. 81	3430	24	-"- , rahvusküsim., looduskaitse
8. Viljandi rajoon	12. 05. 81	1494	14	-"- , majandus, meditsiin
9. Valga rajoon	22. 05. 81	993	15	-"- , majandus, ühiskonnateadused
10. Hespõsalu rajoon	29. 05. 81	1095	13	-"- , pedagoogika, õigusteadus
11. Pärnu linn, raj.	12. 06. 81	780	13	-"- , majandus, meditsiin
12. Saaremaa	11.-12. 09. 81	1285	16	-"- , keskkonnakaitse, humanitaaria
13. Hiiumaa	24. 09. 81	757	13	-"- , -"- , ajalugu
14. Harju rajoon	16. 10. 81	1370	15	-"- , meditsiin, juhtimisteadus
15. TPedi	20. 10. 81	2700	9	-"- , ped., majand., täppistead.
16. Rõpla rajoon	29. 10. 81	1133	14	-"- , ped., keemia, keskkonnak.
17. Jõgeva rajoon	20. 11. 81	2685	14	-"- , majandus, keeleteadus
18. Tartu rajoon	04. 12. 81	1405	13	-"- , majandus, biokeemia
19. Kohtla-Järve l.r.	17. 12. 81	1675	16	-"- , majandus, psühh., keskkonnak.
20. Narva	23. 12. 81	2220	14	-"- , majandus, keskkonnakaitse
21. Voroneži RÜ	09. 04. 82	800	3	-"- , meditsiin, täppisteadused
22. EFA	15. 04. 82	1250	9	-"- , keemia, keskkonnakaitse
23. Leningradi RÜ	26.-27. 04. 82	725	9	-"- , revol. liikum., biol., fil.
24. TPI	11. 05. 82	300	3	-"- , majandus, täppisteadused
25. Läti RÜ	18.-19. 05. 82	880	6	-"- , ajalugu, kultuur
26. Valniuse RÜ	19.-20. 05. 82	650	7	-"- , ajalugu, kultuur
27. Moskva	23. 09. 82	800	5	-"- , ajalugu, teadus, kultuur
28. Riia PI	16. 03. 83	100	1	-"- , ülikooli osa Läti teaduse- kultuuri arengus

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOI 350. AASTAPÄEVALE PÜHENDATUD
NÄITUSED NING TEADUSÜRITUSED MOSKVAS JA TALLINNAS

Moskvas Üleliidulisel Rahvamajandusnäitusel

22. 09. - 19. 10. 1982

- 22. 09. 1982: näituse pidulik avamine
- 28. 09. - Tartu Riikliku Ülikooli kogemused õppe-teadus-
- 02. 10. 1982: töö organiseerimisel (viiepäevane seminar)
- 12. 10. 1982: Südame- ja veresoonkonna haiguste diagnoos ja
ravi (ühepäevane seminar)
- 19. 10. 1982: Inimene ja biosfäär (ühepäevane seminar)

Tallinnas ENSV Rahvamajandusnäitusel

01. 02. - 24. 02. 1983

- 01. 02. 1983: näituse pidulik avamine
- 03. 02. 1983: täppisteaduste päev abiturientidele (eraldi
eesti ja vene keeles), seitse ettekannet + mi-
niarvuti demonstratsioon
- 10. 02. 1983: arstiteaduskonna päev (eraldi eesti ja vene
keeles, kolm ettekannet) abiturientidele
- 17. 02. 1983: humanitaaria päev abiturientidele ja eraldi
Tallinna teaduslikule üldsusele (viis ette-
kannet)
- 24. 02. 1983: Teaduspäev Tallinna kõrgkoolidele, EPA-le,
teaduslikule üldsusele (kolm ettekannet).

НОВЫЕ МАТЕРИАЛЫ О ТАРТУСКОМ ПРОФЕССОРЕ
А.С. КАЙСАРОВЕ И ПОЛЕВОЙ ТИПОГРАФИИ 1812-1813 гг.

М. Салупере

Летопись Тартуского университета богата яркими личностями, деятельность которых еще долго будет привлекать внимание исследователей. Среди ученых первого этапа деятельности императорского Дерптского университета следует особо отметить Андрея Сергеевича Кайсарова, ординарного профессора русского языка и литературы в 1811-1812 гг. Многосторонне одаренный человек, доктор философии Геттингенского университета, широко эрудированный историк, лингвист и фольклорист, он владел основными европейскими языками и латынью, также всеми важнейшими славянскими языками, что и позволило ему заняться составлением сравнительного словаря славянских наречий и исторического словаря русского языка (незавершенные рукописи обнаружены и опубликованы только в наше время проф. Ю.М. Лотманом, которым написаны монография и ряд статей об А.С. Кайсарове /1/), а также опубликовать свой "Опыт славянской мифологии" /2/. Убежденный противник крепостного права, в 1806 г. в Геттингене он защитил диссертацию "О необходимости освобождения рабов в России", которая была представлена царю, занятому в то время крестьянским вопросом, и получила довольно широкую известность.

Лучшим свидетельством его горячей любви к России и патриотизма является "Речь о любви к отечеству", с которой он выступил в актовом зале университета 11 ноября 1811 г. Это явилось здесь первым выступлением на русском языке, так понравившимся слушателям, что было напечатано за счет университета /3/. Свои слова о любви к отечеству Кайсаров доказал делом. Понимая необходимость столкновения с Наполеоном, он много размышлял о своем месте в этой войне и определил его с учетом своих способностей. Об этом пишет в своих воспоминаниях один из его лучших тартуских друзей, известный физиолог профессор Фридрих Бурдах: "Кайсаров, при своей пламенной любви к отечеству, относился к наступающей войне с большим напряжением и определил место, которое он собирался в ней

занять. Именно, он поставил себе задание, сопровождать главную квартиру, чтобы выпускать армейские известия и официальные сообщения. Поскольку рассчитывали вести войну за границей, где имеется общественное мнение, то хотели для этой цели иметь пишущую главную квартиру. Он избрал себе в помощники одного из наших коллег, профессора Рамбаха и ушел 27 июня (н.ст.), через два дня после объявления войны, к армии" /4/. Это известие совпадает с часто цитируемым сообщением Меркеля /5/, только Кайсаров и Рамбах поменялись местами, что, очевидно, больше соответствует действительности.

Деятельность полевой типографии привлекала пристальное внимание советских исследователей, особенно в связи с 150-летием Отечественной войны, отмечаемым в 1962 г. В приложении к сборнику "Листовки Отечественной войны 1812 года" опубликовано тогда только что обнаруженное обращение профессоров Кайсарова и Рамбаха к военному министру Барклаю-де-Толли с обоснованием и программой полевой типографии, директорами которой они предполагали стать в качестве редакторов ведомостей соответственно на русском и немецком языках. После получения этого доклада в канцелярии военного министра 5 июня (даты по ст. стилю) события разворачивались очень быстро. Известно, что письмо Барклая-де-Толли ректору Гринделю датировано тем же числом, но о том, что произошло дальше и какую конкретную роль в организации полевой типографии играл Тартуский университет, до сих пор упоминалось мало, а порой с большими неточностями. Например, в комментарии к упомянутой публикации сказано, что профессора приехали в Ригу 16 июня и в течение 12 часов достали все необходимое для типографии, включая найм рабочих /6/. Между тем в ЦГИА Эст. ССР хранятся до сих пор неиспользованные документы, позволяющие уточнить многие моменты организации и дальнейшей судьбы полевой типографии и самого Кайсарова. В первую очередь это объемистое (в 212 листов) дело университетского суда о наследстве Кайсарова /7/, разбирательство по которому длилось более 10 лет, а также некоторые документы в личном деле проф. Рамбаха /8/ и исходящих письмах университетского совета за 1812 г. /9/.

К личному делу проф. Фридриха Рамбаха исследователи полевой типографии обращались мало. Однако его объемистое личное дело в 112 л., с точки зрения истории полевой типографии содержит три очень интересных документа. Первый документ — доклад ректора Гринделя университетскому совету с подробным

описанием хода отправки профессоров. Этот же текст был направлен куратору Клингеру. Он упоминался в работах о полевой типографии, но заслуживает того, чтобы его привести целиком (как нижеследующий, так и все остальные цитируемые в работе документы переведены с немецкого языка):

"Когда я в циркуляре от 11 июня сообщил совету, что профессор Рамбах и Кайсаров призываются на некоторое время к главной квартире, то я не имел права объяснить срочный вызов военного министра. Теперь я имею честь доложить совету о происходящем.

На первый день троицы, т.е. 9 июня около 7 часов утра фельдъегерь Шенинг привез ректору письмо военного министра от 5 июня под номером 816, к которому были приложены 10000 рбл. для передачи профессорам Рамбаху и Кайсарову. О приеме выдана квитанция и фельдъегерь около 8 часов снаряжен в обратный путь. Сразу после того были посланы два служителя в деревню к профессорам Рамбаху и Кайсарову с приказом о срочном возвращении. Проф. Кайсаров явился того же дня вечером, проф. Рамбах на следующий день. Они были ознакомлены с содержанием письма и дали расписку о приеме десяти тысяч рублей ассигнациями. Ректор провел с ними совещание, где им надлежало точно указать, что им понадобится и какую помощь университет мог бы оказать. После этого ректор сообщил о случившемся куратору письмом от 10 июня, к которому прилагалась копия с письма военного министра. В отношении шрифтов и прочего необходимого для полевой типографии случилось при содействии ректора следующее.

Здесьняя типография, хотя и носит название университетской, имеет от университета очень мало шрифтов и содержит себя в основном на собственные средства. Таким образом можно было подобрать пригодное только из того, что принадлежало университету. Оно состояло в полном наборе шрифтов для русского станка, который был выдан профессору Рамбаху и Кайсарову под расписку, в которой перечислены шрифты и указан их вес. Профессора Рамбах и Кайсаров объяснили, что они не в состоянии эти шрифты оплатить, поскольку им высочайше отпущенная сумма уже здесь от различных расходов убавилась, и ее могло бы не хватать в Риге, где они еще Альбанусу за остальные шрифты, бумагу и пр. платить будут. Это должно произойти тем более, что ректору было приказано помогать им во всем, что может понадобится для исполнения воли Его Величества. Так как здесьняя типография кроме различных мелких

установок могла дать лишь двух весьма ловких наборщиков, то 11 июня ректор направил эстафету в Ригу, в которой потребовал от школьного директора Альбануса и типографщика Геккера /Häcker/ срочной поставки недостающего еще снаряжения. Уже 14 июня получен ответ от школьного директора Альбануса, что все готово к тому, чтобы профессора Рамбах и Кайсаров могли продолжать путь без малейшей задержки. Два студента здешнего университета господа Тургенев и Вакшлагер были ангажированы в качестве переводчиков. Для получения чертежа транспортного печатного станка обратились к профессору Парроту, который его немедленно подал. Необходимые рисунки выполнил **гравер Зенфф, которые незамедлительно были отправлены в Ригу** для отливки. Из университетской библиотеки профессорам Рамбаху и Кайсарову под расписку выдан ряд книг, поскольку было неизвестно, найдутся ли такие в книжных лавках, к тому же их отыскание и переплетение заняло бы слишком много времени. Университетские педали и прислуга постоянно помогали.

13 июня в 10 часов вечера прибыл фельдъегерь и передал письмо министра народного просвещения, в котором тот предписал ректору сделать все возможное для скорейшего отправления профессоров Рамбаха и Кайсарова и снабжения их всем необходимым. Уже было все готово к отправлению и ректор связался лишь с отъезжающими профессорами и фельдъегерем насчет лошадей. Помня, что г. военный министр пожелал отправки профессоров в течение суток после прибытия фельдъегеря, я потребовал этого от профессоров. Они утверждали, что выедут, возможно, на несколько часов позднее, т.к. их задерживают еще некоторые ремесленники, которым в праздники не хватает рабочих.

Между тем они все же отправились утром 15 июня в 6 часов, после того как повозки со шрифтами и книгами в сопровождении наборщиков были посланы вперед. Отсюда, таким образом, были взяты 2 наборщика и 2 переводчика. Фельдъегерю я отдал письма для военного министра, а также профессорам Рамбаху и Кайсарову письмо для гражданского губернатора в Риге.

Дерпт, 16 июня 1812

Гриндель
Ректор /10/

С предыдущим связана записка Гринделя от 21 июня к профессору Рамбаху в Вильно (копии в деле Рамбаха и в исходящих письмах), видимо, в ответ на рекламацию Рамбаха насчет неработающей типографской прессы. Он пишет, что после повторного

обращения к профессорам Парроту и Краузе те объяснили, что сами станка не построив и при полном незнании с этим делом, они не могут выполнить требования, но типографчики сами должны уметь наладить свой рабочий инструмент /11/.

Предприятие профессоров было секретным, но появление в Риге такого обоза не осталось незамеченным. В письме рижского пастора Граве, впервые опубликованном в 1814 г. /12/ и приведенном также в издании Бинеманна, читаем: "Недавно прибыли сюда два профессора из Дерпта, которые вместе с полностью оборудованной полевой типографией направляются к главной квартире, чтобы, как говорят, издавать прокламации, военные известия и газету. Один бывший известный берлинец Рамбах, другой Кайсаров, профессор русской литературы, ученик Шлецера и автор опыта о славянской мифологии. Их директорство в настоящее время прервано, так как они не знают, где находится главная квартира" /13/. Письмо Граве датировано 15 июня, но оно очень длинное и, видимо, писалось несколько дней. Следующее письмо датировано 18-м числом.

К вышеприведенному докладу ректора примыкает еще ряд документов из дела о наследстве. В первую очередь это копии расписок профессоров, данных университетской библиотеке, а также библиотеке Дерптской гимназии. От первой получено 15 изданий (40 томов) по истории и современной политике Франции, Германии и Польши и 9 карт тех же стран, стоимостью в 106 рбл. 14 коп. /14/. Перечень книг имеется также в письме библиотекаря К. Петерсена Моргенштерну от 12 июня, где он также сообщает, что проф. Кайсаров в тот же день подарил университетской библиотеке две книги П. Рохманова о дифференциальном исчислении (они занесены в регистр подаренных университету книг за 1812 год) /15/. Из библиотеки гимназии получено 7 названий. Кроме политической литературы, здесь фигурируют также сочинения Клопштока, Державина и Дмитриева, всего 15 книг /16/.

До сих пор в литературе указывалось на хранящийся в ЦГВИА список литературы за подписью Кайсарова от августа 1812 г., где перечислено 27 заглавий. Вместе с картами наши два списка дают 30 названий (хроника XIX в. за 1801-1807 гг. получена в университете, а за 1808 г. - в гимназии, иначе было бы 31 название). Оба акта подписаны Рамбахом и Кайсаровым. Рамбах в августе оставил армию, где ему из-за продолжающегося отступления и пренебрежения военного руководства к

их ученым занятиям, а также из-за того, что война велась в России, и делать было особенно нечего, и переложил всю ответственность за казенное (университетское) имущество на Кайсарова. Кроме акта, оставшегося при главной квартире, Рамбах привез в университет расписку Кайсарова, в которой тот, "так как профессор Рамбах военным министром из-за болезни освобожден от дел при главной квартире, обязуется возвратить имущество Дерптского университета и гимназии, если только какое-либо несчастье не сделает того невозможным" /17/. Дата записки (17 августа 1812) совпадает с датой смены главнокомандующих. Это значит, что Рамбах ушел одновременно с Барклаем и получил от него увольнение.

Рамбах вернулся в университет не в октябре, как принято считать со слов Меркеля, а 20 сентября, о чем ректор Паррот сообщил совету 21 сентября.

О судьбе университетского имущества известно со слов бывшего работника типографии, что Кайсаров до перехода границы в декабре 1812 г. передал его в запечатанных ящиках на хранение ректору Вильнюсского университета /18/. Переписка по этому поводу с Вильнюским университетом, видимо, не дала результатов, и в 1818 г. куратор Ливен разрешил списать (вычеркнуть из каталогов) пропавшие книги. Шрифты же, кажется, нашлись, ибо там же рекомендуется продать их в Вильне в пользу Тартуского университета, поскольку транспортные расходы превысили бы их стоимость /19/.

Интересно упоминание Гринделя о двух студентах, отправившихся вместе с типографией в качестве переводчиков. Первый из них, Борис Петрович Тургенев (1792-1841), племянник И.П. Тургенева, приехал в Тарту вместе с Кайсаровым для поступления на философский факультет и жил с ним на одной квартире /20/. По матрикульной книге университета /21/ он имматрикулирован 1 февр. 1811, отпущен 26 февр. 1813. О пребывании его в армии не упоминается, возможно, оно было непродолжительным. Зато о другом переводчике Якобе Гейнрихе Вакшлагере (1791-1823) сказано в *Album academicum*, что он был чиновником лифляндского губернского правления, а раньше служащим при полевой типографии /22/. Он учился на юридическом факультете в 1809-1812 гг., в матрикуле упоминается отбытие к армии 1812 г., возвращение в авг. 1814 и получение аттестата в 1816 г. /23/.

Таким образом, вышеприведенное свидетельствует о том, что прежде всего благодаря энергии и усилиям Кайсарова,

вклад университета в снаряжении полевой типографии оказался намного больше, чем принято считать, несмотря даже на то, что не подтвердилось предположение, что отсюда были получены и шрифты для немецкого станка. Зато русские шрифты составили груз в 92 пуда, т.е. почти 1,5 тонны /24/. Правда, Гренциусу, хозяину типографии, пришлось печатать по-русски пока только три-четыре вещи, в т.ч. речь Рамбаха по случаю побед русской армии при Прейсшп-Эйлау в 1807 г. (речь была прочитана по-немецки и опубликована вместе с русским переводом Г.А. Глинки тогда же) /25/ и упомянутую речь Кайсарова по случаю побед Дунайской армии Кутузова /3/.

В деле о наследстве Кайсарова много материалов, освещающих его личную жизнь, которые мы здесь рассматривать не будем. Однако представляет интерес ответ ректора Паррота куратору Клингеру на его запрос о наследстве Кайсарова (после получения соответствующего требования от старшего брата Кайсарова Петра Сергеевича). Приведем его в несколько сокращенном переводе: "На запрос от 27 июня № 173 совет, большинство которого сейчас на каникулах, передал предварительно дело о наследстве умершего надворного советника Кайсарова университетскому суду для поступления по закону. В отношении требования г. Кайсарова о выдаче наследства должно заметить, что большая часть его была, согласно показанию графа Сиверса, в предыдущем году, когда мы находились под угрозой нападения врага, по желанию покойного отправлена в С. Петербург. На оставшуюся меньшую часть университетский суд наложил арест сразу по получении известия о смерти покойного. В то же время нельзя упускать из виду, что по всей вероятности совет, когда он снова будет в сборе, не будет сразу давать согласия на выдачу требуемых г. Кайсаровым вещей, ибо, как Вам известно, покойный при своем отъезде с профессором Рамбахом взял с собой большой запас шрифтов, книг и карт, каковые казенные вещи до сих пор не возвращены. За это наследство покойного будет тем более в ответе, что профессору Рамбаху пришлось из-за болезни оставить армию и он привез от покойного расписку, в которой тот обязуется отвечать за сохранность и возвращение имущества" /26/.

О том, что вещи Кайсарова, а именно книги и рукописи были увезены из Тарту, говорится и в ответах слуги Кайсарова Фильки (Филипп Ивлев). На вопрос о судьбе книг и бумаг он ответил, что хозяин поручил гр. Мих. Петр. Сиверсу упаковать все в два ящика и отправить в Петербург к брату графа Грег-

ру Петровичу /27/. В деле имеется также довольно раздраженное письмо последнего, в котором он отрицает получение каких-либо кайсаровских вещей. Любопытна реплика Моргенштерна в некрологе Кайсарова, который основан, как он там же пишет, на опубликованном в "Сыне отечества" некрологе, но расширен и уточнен издателем по доступным ему материалам и устным известиям. Моргенштерн пишет: "Этот широкообразованный молодой человек с пламенной душой унес с собой в могилу прекрасные надежды отечества и науки. В особенности, живи он дольше, мог бы он многое сделать для научного изучения русского языка и для славянских древностей, которые он усердно собирал. Его литературные собрания для этой двойной цели, кажется, потеряны вне Дерпта неизвестно где" /28/.

Интересно отметить, что некролог Кайсарова (вариант "Сына отечества") был напечатан в газете "*Dörptsche Zeitung*" № 51 от 25 июня 1813, а также в чрезвычайном приложении № 14 к этой газете. Приложения не датировались, но в годовом переплете этот номер идет после газеты 15 июня. Таким образом, в Тарту он был удостоен трех некрологов, не считая сообщения о его смерти в перепечатке официальных известий из армии в газете 15 июня. Вообще тартуская газета, выходящая дважды в неделю на 8 страницах *in quarto*, отличается обилием военной информации и оперативностью ее публикации, что, вероятно, осуществлялось не без содействия главной квартиры, в частности Кайсарова. Ведь в программе типографии говорилось:

"Ю. Редакторам позволить распространять их ведомости не только между войсками в отечестве, но и в землях, занятых неприятелем, к чему они сами изыщут способы. Для скорейшего распространения ведомости в России необходимо нужно будет, чтоб государь император всемилостивейше приказал не взимать на почтах как с ведомостей, так и с получаемых редакторами известий весовых денег" /6/.

Можно предположить, что Кайсаров отправлял в Дерпт все армейские издания, ибо они печатались в местной газете зачастую более подробно и в большем количестве (особенно прокламации), чем в столичных изданиях. Здесь же была впервые выпущена листовка с перепечаткой из первого номера газеты "Россиянин". Листовка теперь считается утерянной, но была на выставке, устроенной в Риге в 1912 г. /30/. Однако анализ газеты завел бы нас слишком далеко, также как и разбор остальных материалов в деле о наследстве Кайсарова.

Литература

- I. Лотман Ю.М. А.С. Кайсаров и литературно-общественная борьба его времени. - Уч.зап. Тартуского гос. ун-та, вып. 63. Тарту, 1958, с. 192; Его же. Рукопись А.Кайсарова "Сравнительный словарь славянских наречий". - Уч. зап. Тартуского гос. ун-та, вып. 65. Тарту, 1958; Его же. Тарутинский период Отечественной войны 1812 года и развитие русской общественной мысли. - Уч. зап. Тартуского гос. ун-та, вып. 133. Тарту, 1963; Его же. Походная типография штаба Кутузова и ее деятельность. - В сб.: 1812 год. М., 1962, с.215-232.
2. Kaisarov, A. Versuch einer slavischen Mythologie. Göttingen, 1804 (на русском языке: Славянская мифология. СПб., 1807; Славянская и российская мифология. М., 1810).
3. Речь о любви к отечеству на случай побед, одержанных русским воинством на правом берегу Дуная, в торжественном собрании имп. Дерптского университета ноября 12 дня 1811 года говоренная ... Андреем Кайсаровым. - 15 с.
4. Burdach, H. Fr. Rückblick auf mein Leben. Leipzig, 1848, S. 265.
5. Merkel, G. Die Geschichte meiner liefländischen Zeitschriften "Baltische Monatsschrift", Bd. XLV. Riga, 1898, S. 199.
6. Листовки Отечественной войны 1812 года. Сб. документов. М., 1962.
7. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, д. 638.
8. ЦГИА ЭССР, оп. 3, д. 1386.
9. ЦГИА ЭССР, оп. 7, д. 20.
10. ЦГИА ЭССР, оп. 3, д. 1386; другой экземпляр оп.7, д.20.
11. ЦГИА ЭССР, оп. 7, д. 20.
12. Skizzen zu einer Geschichte des russisch-französischen Krieges im Jahre 1812. Leipzig, 1814.-534 S.

13. **1812. Baltische Erinnerungsblätter** Herausgegeben v. Dr. Fr. Bienemann. Riga, 1912. S. 112.
14. ЦИА ЭССР, ф. 402, оп. 8, д. 638.
15. Отдел рукописей и редких книг Научной библиотеки ТГУ, ф. I, оп. I, д. 25I, л. 2I.
16. ЦИА ЭССР, ф. 402, оп. 8, д. 638, л. 28.
17. Там же, л. 65.
18. Там же, л. I7.
19. Там же, л. IIO.
20. Лотман Ю.М. А.С. Кайсаров ..., с. I22-I23.
21. ЦИА ЭССР, ф. 402, оп. 7, д. 6, с. I42.
22. **Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat.** Bearbeitet van A. Hasselblat und Dr. G. Otto, 1889. 1007 S.
23. ЦИА ЭССР, ф. 402, оп. 7, д. 6, с. IIO.
24. Там же, оп. 8, д. 638, л. 64.
25. **Der siebenzehnte Februar 1807 in Dorpat. Feier des Sieges bei Preussisch Eylau. Im Namen der Kaiserlichen Universität Dorpat. 1807. 52 S.**
26. ЦИА ЭССР, ф. 402, оп. 8, д. 638, л. 87.
27. Там же. л. 22.
28. **Dörptische Beiträge für Freunde der Philosophie, Literatur und Kunst.** Herausgegeben von Karl Morgenstern. Jahrgung 1813. Zweite Hälfte. Dorpat-Leipzig, 1814, S. 378.
29. **Katalog der in Riga vom 17/30. November 1912 bis zum 6/19. Januar 1913 veranstalteten Ausstellung zur Jahrhundertfeier des Vaterländischen Krieges 1812.** Riga, 1912, S. 178.

В. А. ЖУКОВСКИЙ И ТАРТУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

С. Исаков

Жизнь и творчество замечательного русского поэта Василия Андреевича Жуковского (1783—1852) тесно связаны с Тарту и Тартуским университетом. Он впервые приехал в Тарту 16 марта 1815 г. и с перерывами прожил здесь до сентября 1817 г. Вслед за тем еще неоднократно бывал в Тарту, где жили его родственники и где у него было много друзей и знакомых. Он был в Тарту в апреле 1919 г., в декабре 1819—январе 1820 г., в сентябре—октябре 1820 г. (проездом за границу), в январе—феврале 1822 г. (по пути из—за границы), осенью этого же года, в феврале, а затем в марте—мае и в декабре 1823 г., в мае 1824 г., в октябре 1827 г., в апреле и в июне 1829 г., в сентябре 1833 г., летом 1836 г. и, наконец, в последний раз — в мае 1841 г. проездом за границу /1/.

Еще в конце 1814 г. В. Жуковский составил план будущих своих занятий в Тарту. Он включал работу над исторической поэмой "Владимир", составление "Журнала", подготовку издания собственного собрания сочинений, а также "Жизни и сочинений М.Н. Муравьева", "издание ежегодно лучших пьес в стихах и прозе", завершение "Певца в Кремле", какой-то роман "Анти-Кандид", баллады, переводы, чтение ряда книг и т.д. /2/. В Тарту же В. Жуковский намеревался серьезно заняться изучением истории, при этом как истории России, так и всемирной, в особенности истории средних веков. Многое из этого требовало занятий в библиотеке, бесед с профессорами. Еще только собираясь отправиться в Тарту, В. Жуковский уже мечтал об университетской библиотеке. 4 марта 1815 г. он писал А.И. Тургеневу: "Жизнь дерптская, дерптская библиотека, все это создаст "Владимира"" /3/. И, действительно, в Тарту Жуковский много работал в библиотеке; он установил близкие дружеские связи с директором университетской библиотеки профессором К. Моргенштерном и секретарем ее К. Петерсенем. "Осмотревшись в Дерпте, я уверен, что здесь работал бы я так, как нигде нельзя работать: никакого рассеяния, тьма пособий и ни малейшей заботы о том, чтобы прожить день" /4/, — писал он в марте 1815 г. М. Протасовой.

Очень многое В. Жуковскому дали дружеские связи с про-

фессорами и преподавателями университета. По письмам, дневникам и бумагам Жуковского нам известно, что он находился в дружеских отношениях, по меньшей мере, с двадцатью профессорами Тартуского университета. Это и не удивительно. Жуковский жил сначала в доме профессора русского языка и словесности университета А.Ф. Воейкова, а затем останавливался в доме профессора хирургии И.Х. Мойера. Более всего он вращался именно в университетских кругах, где его ценили и уважали.

Наиболее близкие отношения у Жуковского установились с профессорами И.Х. Мойером, Г.Ф. Парротом, К. Моргенштерном, Густавом и Лоренцем Эверсами. Исключительно дружеские и тесные отношения Жуковского с Мойером хорошо известны /5/, поэтому мы не будем останавливаться на них подробнее.

Особенно большое влияние на Жуковского как на поэта, вероятно, имело его общение с Г. Эверсом и К. Моргенштерном.

Густав Эверс был видным историком, в молодости человеком достаточно радикальных убеждений. Жуковский поддерживал с ним очень близкие личные и научные отношения. О близких личных связях поэта с Г. Эверсом свидетельствует приписка последнего к неопубликованному письму Т.Э. Бока к Жуковскому от 12 ноября 1817 г., исполненная самых искренних дружеских чувств к поэту и даже выражения любви к нему /6/. В свою очередь Жуковский высоко ценил личные качества Г. Эверса и писал о нем: "Это честный и прямодушный человек, уважающий свое звание" /7/. Они часто встречались и переписывались. В 1819 г. именно Г. Эверс, в то время ректор университета, предлагал Жуковскому занять пост профессора русского языка и словесности в университете, который должен был стать вакантным в связи с предстоящим уходом А.Ф. Воейкова /8/. Жуковский вместе с Т.Э. Боксом посещал лекции Г. Эверса по истории средних веков в весеннем семестре 1817 г. /9/. О том, сколь высоко ценил он лекции Г. Эверса, свидетельствует письмо поэта к А.П. Киреевской, где он указывает, что не хочет уезжать из Тарту, не дослушав курса /10/. По-видимому, Г. Эверс вообще оказывал помощь Жуковскому в его работе над историей и над переводом "Слова о полку Игореве", о чем свидетельствует записка в бумагах поэта, хранящихся в Публичной библиотеке в Ленинграде: "Нач. 1817. Приготовление к Игорю. I) Нестор: дополн. к выписк. из Карамзина; Русская Правда; Эверс" /11/. В библиотеке Жуковского были книги Г. Эверса "Geschichte

chte der Russen" (1816), "Kritische Vorarbeiten zur Geschichte der Russen" (1814) и "Politik. Andeutung des Inhalts" (1829), причем две последние с авторской дарственной надписью. Книги "История русских" и "Политика" несут на себе следы внимательного чтения их — многочисленные пометы, выписки и комментарии Жуковского. В книгу "История русских" с этой целью даже специально вставлены чистые листы бумаги, на которых поэт и делал выписки. Особенно много помет и выписок в тех частях книги, которые касались древней Руси и начала царствования Романовых. Достоинно внимания, что Жуковский тщательно выписывал и все, что относилось к истории Прибалтики, в частности основания Тарту. Много очень интересных комментариев о происхождении и цели государства, о принципах создания государств в заметках в книге "Политика" /12/. Тема "В. Жуковский и Г.Эверс" достойна специального исследования.

Весьма близкие отношения сложились у Жуковского с профессором эстетики, красноречия и древнеклассической филологии Тартуского университета Карлом Моргенштерном, который был и небезызвестным поэтом, автором многочисленных статей и рецензий в разных журналах, другом Гёте. Причем общение с К. Моргенштерном продолжалось в течение очень длительного времени — более тридцати лет. Они находились в переписке: сохранилось 7 писем и записок Жуковского к Моргенштерну /13/ и по меньшей мере, 3 письма Моргенштерна к поэту /14/. Жуковский бывал у профессора в свои приезды в Тарту. Вслед за тем они встречались за границей, в Германии.

В Тарту Жуковский беседовал с К. Моргенштерном о немецкой литературе, а также об эстетике и археологии. Сохранились свидетельства современников о том, что К. Моргенштерн хотел даже руководить занятиями Жуковского немецкой словесностью /15/. Когда летом 1816 г. Жуковский с Мойером и семьей Протасовых отдыхал в Таллине, то там же был и К. Моргенштерн и читал им какую-то трагедию Шиллера /16/. В библиотеке Жуковского имелся ряд трудов К. Моргенштерна (в том числе и по эстетике), подаренных автором.

Круг интересов Жуковского и профессора физики Георга Фридриха Паррота, казалось бы, мало совпадал, тем не менее они были весьма близки, о чем же опять свидетельствует приписка Г.Ф. Паррота к уже упоминавшемуся письму Т-Э. Бока /17/. Они часто обедали друг у друга, встречались как в Дерпте, так и позже в Петербурге, куда Г.Ф. Паррот переехал в 1826 г. Свидетельства этого сохранились в дневниках

Жуковского /18/. Поэт высоко ценил Г.Ф. Паррота, называл его в письмах лучшим профессором в университете, человеком "с твердым умом, с благородным чувством" /19/. Г.Ф. Паррот, посещая дом Воейковых-Протасовых, любил беседовать здесь о физике. К. Зейдлиц даже считал, что именно из этих бесед вырос большой научно-популярный труд Г.Ф. Паррота о физике "Entretiens sur la physique" изданный в 6 частях /20/. Паррот еще до публикации читал Жуковскому отрывки из этого труда, и Жуковский позже написал заметку о нем в журнале "Вестник Европы" (1818, № 8). Поэт же редактировал переведенную с немецкого на русский биографию академика А.Х. Лерберга, автором которой был Г.Ф. Паррот. В 1817 г. Жуковский очень энергично и в сильных выражениях просил А.И. Тургенева помочь профессору, испытывавшему большие материальные трудности /21/. Сохранилось 5 писем Г.Ф. Паррота к Жуковскому /22/. В библиотеке поэта были и книги тартуского профессора.

Несколько иной характер носили отношения Жуковского с профессором теологии престарелым Лоренцем Эверсом, которого поэт и его возлюбленная Маша Протасова иначе не называли, как "святым". Это были отношения почитания и преклонения. "Эверс, осмидесятилетний старик, есть человек единственный в своем роде — он живет для добра и со всем этим простота младенца", — писал Жуковский А.П. Киреевской в том же самом письме, где он подробно рассказал, как на студенческом фукс-коммерше 14 августа 1815 г. побратался с Л. Эверсом /23/. Этому событию поэт посвятил прекрасное стихотворение "Старцу Эверсу" /24/. Лоренц Эверс стал в сознании В. Жуковского и М. Протасовой неким идеалом высокой нравственности, доброты и любви к людям. Именно в таком плане Жуковский вспоминал в своих дневниках и письмах о Л. Эверсе даже в самые трагические минуты жизни /25/. Одиноким и бедным Л. Эверс действительно был известен в Тарту своей редкой отзывчивостью и филантропией. При этом в сознании современников его моральный облик, его гуманность и доброта отнюдь не связывались лишь с религией и тем более с официальной религиозностью; скорее наоборот. Об этом, в частности, свидетельствует шуточный адрес очень радикально в ту пору настроенного поэта П.А. Вяземского Жуковскому, написанный 24 марта 1819 г.: "... старца Эверса и всех германских якобинцев сообщнику, переводчику Шиллера и Тугенд и всяких других бунтов" /26/.

По-видимому, такого же типа отношения сложились у Жуковского и с другим теологом — профессором практического бого-

словия Готлибом Эдуардом Ленцом, с которым поэт познакомился еще в свой первый приезд в Тарту, когда тот был обер-пастором церкви св. Яна. Г.Э. Ленц также много времени уделял благотворительности и участвовал в многочисленных мероприятиях по оказанию помощи бедным, которые организовывал Й.Х. Мойер. О близких отношениях Жуковского с Ленцем говорит то горячее участие, которое принял поэт в судьбе профессора в декабре 1823 г., когда тот вынужден был подать в отставку. Жуковский с глубоким уважением отзывается о Г.Э. Ленце, видит в нем натуру, себе родственную, — вообще очень близко к сердцу принимает его судьбу, его невзгоды /27/.

Своими "добрыми дерптскими друзьями" Жуковский называет в письме к К. Моргенштерну от 15 сентября 1829 г. также профессоров минералогии М. Энгельгардта, статистики и географии К.Л. Блюма и философии Г.Б. Еше /28/. Двух последних, а также Й.Ф. Эрдманна, Фридриха Паррота (сына Г.Ф. Паррота) и А. Рейца Жуковский посещал в 1833 г. во время своего приезда в Тарту /29/. В неопубликованных дневниках последнего пребывания Жуковского в Тарту в 1841 г. наряду с К. Моргенштерном опять упоминается — и на этот раз трижды — профессор русского права университета Александр Рейц, у которого он провел вечер /30/.

У нас есть и кое-какие дополнительные данные о сношениях поэта с некоторыми из этих лиц. Из воспоминаний К. Зейдлица мы знаем, что Жуковский в 1816–1817 гг. посещал в университете и лекции по философии кантианца Г.Б. Еше (Jäsche). Правда, как пишет К. Зейдлиц, Жуковский вынес из них "мало пользы, потому что отвлеченные философские вопросы, сами по себе темные, еще более были затемнены изложением, не вполне доступным для поэта" /31/. Но дело и в том, что Жуковский в принципе был далек от отвлеченной философии /32/. С профессором-медиком Й.Ф. Эрдманном Жуковский встречался помимо Тарту и в Дрездене, где тот служил в 1823–1827 гг. лейб-медиком саксонского короля /33/. Сохранилось адресованное в Дрезден письмо Жуковского Й.Ф. Эрдманну относительно большого поэта К.Н. Батюшкова /34/. Профессор камеральных наук, финансов и торговли Ф.Э. Рамбах собирался переводить одно стихотворение Жуковского /35/. Жуковский бывал и в тартуской и в пулковской обсерваториях у знаменитого астронома профессора В. Струве, обедал у него, ходатайствовал о быстрейшем получении им заграничного паспорта /36/. Жуковский ходатайствовал и за профессора практического богословия Г.Л. Бё-

лендорфа, на которого какой-то студент написал донос, что он будто бы оскорбил богоматерь на лекции, и его хотели поэтому уволить из университета /37/.

Сразу же по приезде в Тарту Жуковский познакомился с основателем и руководителем тартуской школы рисования, сначала преподавателем, а позже профессором рисования и гравирования в Тартуском университете К.А. Зенффом. В его мастерской Жуковский стал заниматься искусством гравирования на меди /38/. И в свои последующие приезды в Тарту Жуковский всегда встречался с Зенффом. В свою очередь Зенфф уважал и чтит поэта. М. Мойер писала Жуковскому: "Старик начал фразу тем, что ты необыкновенный человек, *obgleich ein Russe*" /39/. Видимо, у К.А. Зенффа или при его посредничестве Жуковский познакомился с учениками Зенффа — живописцами и граверами, вышедшими из тартуской рисовальной школы (А.Ф. Клара, Л. Майдель, А.М. Хаген, В.Ф. Крюгер, А. Хрипков). Из них двое — А.М. Хаген и В.Ф. Крюгер — позже были учителями рисования в Тартуском университете.

В скромной комнате поэта собирались местные тартуские литераторы и композиторы, с многими из которых Жуковский поддерживал самые тесные связи. Среди них также было немало лиц из университета. Так, один из наиболее близких Жуковскому тартуских литераторов К. Петерсен был в 1802—1819 гг. лектором немецкого языка в университете. В 1819—1821 гг. этот пост занимал другой очень близкий поэту человек — поэт и композитор А.-Х. Вейраух. В университете служили литераторы К.Ф. фон дер Борг и М. Асмус, входившие в дружеское окружение Жуковского в Тарту. Вопрос о взаимоотношениях Жуковского с этими лицами — предмет особого разговора, которого мы здесь касаться не будем.

Жуковский был знаком с лектором латышского языка в университете О.Г. Розенбергером. Сохранились косвенные свидетельства знакомства Жуковского с профессором ботаники К.Ф. Ледебуром, лектором немецкого и итальянского языков в университете К.Э. Раупахом, лектором военных наук А.В. Цёккелем.

Есть ли нечто общее, объединяющее всех хороших знакомых и друзей Жуковского из числа тартуских профессоров? Пожалуй, да. Сразу же бросается в глаза, что подавляющее большинство их составляло определенный дружеский круг, который одновременно с полным основанием можно назвать лагерем прогрессивной тартуской профессуры. Во главе его, как известно, стояли

Г.Ф. Паррот и Г. Эверс. Они испытали сильное влияние идей Просвещения, были убежденными противниками крепостного права, всей отжившей свой век феодальной системы, особого остзейского режима и не боялись открыто высказывать свои симпатии угнетенному эстонскому и латышскому крестьянству и свою неприязнь к местному дворянству. Они энергично боролись за автономию университета, его независимость от остзейского рыцарства, стремились сделать университет центром просвещения в широком смысле этого слова, центром просветительских идей в крае. В своей борьбе за независимость университета они старались найти поддержку у русских властей. Отсюда характерные для них прорусские настроения, резко контрастировавшие с антирусским духом большинства остзейского дворянства. Не менее характерно для них и эстофильство. Этот дружеский круг тартуских профессоров противостоял реакционной профессуре, связанной с местным рыцарством и лютеранской церковью. Он сложился, собственно, раньше — сразу же после восстановления университета в 1802 г. В этот круг несколькими годами ранее входил профессор русского языка и словесности А.С. Кайсаров, также друг Жуковского. Заметим, что многие его представители были масонами (И.Х. Мойер, Л. Эверс, А. Кайсаров и др.). В тот же круг лиц входил и Т.Э. Бок. Это показывает, что политический радикализм в 1816—1818 гг. не был вовсе чужд передовым тартуским профессорам.

Именно в этом кругу, хорошо относящемся к русским и русской культуре, Жуковский нашел друзей и знакомых, нашел признание и уважение. Об этом свидетельствует факт избрания Жуковского в 1816 г. почетным доктором философии Тартуского университета. Поводом для присуждения этой степени послужил выход в свет двухтомного собрания сочинений Жуковского.

1 апреля 1816 г. философский факультет Тартуского университета обратился в Совет университета с предложением присудить В. Жуковскому почетный диплом доктора философии. В обосновании этого указывалось:

"Господин титулярный советник и кавалер Вас. Жуковский в настоящее время является одним из первых поэтов России и всюду известен как тот, кто, будучи близко знаком с духом творчества лучших заграничных поэтов и философов, много способствует повышению духовной культуры в России. Он представил нам свои превосходные поэтические сочинения в 2-х томах, и все эти его работы в совокупности подали повод факультету для принятия решения присудить этому выдающемуся русскому

ученому почетный диплом доктора философии и одновременно с этим дать со своей стороны доказательство того, что факультет умеет достойно ценить старания мужей, направленные на развитие духовной культуры внутри страны.

Ф. Гизе, декан философского факультета".

Жуковский в своем письме от 1.У.1816 г. поблагодарил декана философского факультета и членов Совета за диплом:

"С благодарностью и радостью принимаю я присланный мне почетный диплом доктора философии. Я усматриваю в этом почетном свидетельстве не столько награду, сколько поощрение, и это должно возложить на меня святую обязанность: все больше стремиться быть полезным и все увереннее следовать своей цели. Высокий знак вашего внимания, мои достопочтенные господа, разрешите мне принять поэтому как знак вашего дружественного мнения. Искреннее внимание и уважение воодушевляют меня.

Ваш покорнейший Жуковский" /40/.

Заметим, что в русских учебных и научных учреждениях Жуковский нашел признание позднее — так, почетным доктором Московского университета он был избран в 1818 г.

Жуковскому в свою очередь пришлось оказать одну немало важную услугу университету. Несколько позже, в том же 1816 г. вскрылась некрасивая история: юридический факультет университета за взятки присудил степень доктора прав... двум богатым портным. Сведения об этом проникли за границу и возник крупный скандал, грозивший большими неприятностями для университета: в высших правительственных кругах даже стали поговаривать о необходимости его закрытия. И в этот критический момент Жуковский выступил в защиту университета, буквально забросав своих влиятельных друзей (прежде всего А.И. Тургенева) просьбами о помощи /41/ — и безрезультатно.

В круг знакомых Жуковского входили не только профессора университета, но и студенты. Жуковский бывал на студенческих сходках, встречался со студентами на вечерах, в муссе, на концертах, в библиотеке, у знакомых. Нам известны имена многих знакомых его студентов. Все же более близкие отношения, продолжавшиеся многие годы, из немецких студентов у Жуковского установились только с Карлом Зейдлицем, будущим биографом поэта, который жил на квартире у Мойера. Жуковский познакомился с ним еще в 1815 г., и позже К. Зейдлиц стал одним из наиболее близких Жуковскому людей, которого он даже сделал перед смертью своим душеприказчиком и который, проживая в Тарту и Петербурге, вел самые разные дела поэта.

Несколько более тесные связи установились у Жуковского с русскими студентами, обучавшимися в Тарту. Их было немного, и они собирались, главным образом, у Воейковых и Мойера. Жуковский был знаком с кружком русских студентов второй половины 1810-х гг., в который входили Станислав Шемиот (поэт и позже поддерживал с ним связи), Александр Петерсон, Александр Хрипков, Иван Вилламов и др. Позже Жуковский неоднократно встречался с Н.М. Языковым, беседовал с ним о поэзии, живо интересовался его творчеством и полюбил его как родного /42/. Жуковский подарил Языкову новое издание своих стихотворений. Языков был очень хорошо осведомлен о литературной деятельности поэта, о его жизни. В своей поездке в Тарту в 1833 г., как явствует из дневников, Жуковский много времени провел в обществе Андрея и Александра Карамзинных, сыновей историографа, учившихся в Тартуском университете. Тогда же он встречался со студентами Н. Тютчевым, И. Золотаревым и др. /43/, вероятнее всего и с В. Солюгубом. Наконец, в круг тартуских знакомых Жуковского входили и некоторые воспитанники Профессорского института. Н.И. Пирогов вспоминал о чтении Жуковским в доме Мойеров в ту пору еще ненапечатанной драмы А.С. Пушкина "Борис Годунов" /44/.

Литература и примечания

1. См.: Петухов Е.В. В.А. Жуковский в Дерпте (1815-1817). - В кн.: Сборник в память Н.В. Гоголя и В.А. Жуковского, изданный имп. Юрьевским университетом. /Юрьев, 1904/, с. 44-101; Егоров Б. Жуковский и Тарту. - Альманах "Эстония" 6. Таллин, 1956, с. 237-247; Issakov, S. Vassili Žukovski ja Tartu. - Edasi, 1977, 27. märts.
2. См.: Жуковский В.А. Дневники. СПб., 1903, с. 47, 49.
3. Письма В.А. Жуковского к Александру Ивановичу Тургеневу. М., 1895, с. 143.
4. Русская старина, 1883, № 3, с. 669.
5. Об этом неоднократно идет речь в письмах В.А. Жуковского и его близких, а также в биографической литературе о поэте в связи с историей его любви к М.А. Протасовой, см.: Уткинский сборник. I. Письма В.А. Жуковского, М.А. Мойер и Е.А. Протасовой. М., 1904; Зейдлиц К.К. Жизнь и поэзия В.А. Жуковского. 1783-1852.

По неизвестным данным источникам и личным воспоминаниям. Спб., 1883; Веселовский А.Н. В.А. Жуковский. Поэзия чувства и "сердечного воображения". Спб., 1904, и др.

6. РО ГБЛ, ф. 104, У. 1. 58, л. 2 об.
7. Письма В.А. Жуковского к А.И. Тургеневу, с. 167.
8. Уткинский сборник. I, с. 231.
9. Льжин Н. Знакомство Жуковского со взглядами романтической школы. - В сб.: Летописи русской литературы и древности, издаваемые Н. Тихонравовым. Т. I, ч. 2. М., 1859, с. 71 и след.
10. Уткинский сборник. I, с. 90.
11. Бумаги В.А. Жуковского, поступившие в имп. Публичную библиотеку в 1884 году. Разобраны и описаны И. Бычковым. Спб., 1887, с. 152.
12. Библиотека В.А. Жуковского в Томске. Ч. I. Томск, 1978, с. 427-444, 507-508 и др.
13. Они опубликованы в приложении к цит. выше статье Е.В. Петухова, с. 90-96.
14. Гофман М.Л. Пушкинский музей А.Ф. Онегина в Париже. Париж, 1926, с. 76.
15. Зейдлиц К.К. Цит. соч., с. 80.
16. Петухов Е.В. Цит. соч., с. 96-97.
17. См. сноску 6.
18. Жуковский В.А. Дневники, с. 511, 515; см. также: РО ГБЛ, ф. 104. У. I, лл. 10 об., 15 об.
19. Письма В.А. Жуковского к А.И. Тургеневу, с. 167.
20. Зейдлиц К.К. Цит. соч., с. 80.
21. Письма В.А. Жуковского к А.И. Тургеневу, с. 170-171.
22. Гофман М.Л. Цит. соч., с. 77.
23. Русская старина, 1883, № 4, с. 105.
24. Жуковский В.А. Собр. соч. в 4-х т., т. I. М.-Л., 1959, с. 255-257.
25. См. Письма-дневники В.А. Жуковского 1814 и 1815 годов. - В сб.: Памяти В.А. Жуковского и Н.В. Гоголя. Вып. I. Спб., 1907, с. 199, 200, 202; Дерптский дневник Жуковского. - В кн.: Гофман М.Л. Цит. соч., с. 121.
26. Русская старина, 1902, № 10, с. 204.
27. Письма В.А. Жуковского к А.И. Тургеневу, с. 194-197.
28. Петухов Е.В. Цит. соч., с. 93.
29. Жуковский В.А. Дневники, с. 313-314.
30. РО ГБЛ, ф. 104. У. I, лл. 31-32 об.

31. Зейдлиц К.К. Цит. соч., с. 81.
32. См. высказывания в письмах В.А. Жуковского: Татевский сборник. М., 1899, с. 72; Русский библифил., 1912, № 7-8, с. 105.
33. Жуковский В.А. Дневники, с. 192.
34. Батюшков К.Н. Сочинения. Т. I. Спб., 1887, с. 329.
35. Письма В.А. Жуковского к А.И. Тургеневу, с. 145.
36. Там же, с. 146; Жуковский В.А. Дневники, с. 510.
37. Письма В.А. Жуковского к А.И. Тургеневу, с. 191-192.
38. Зейдлиц К.К. Цит. соч., с. 80.
39. Уткинский сборник. I, с. 251.
40. ЦГА ЭССР, ф. 402, оп. 4, ед. хр. 339, лл. 1-3. Текст оригинала напечатан в брошюре: Wiskowatov, P. Rede zur Feier des hundertjährigen Geburtsfestes von W. A. Joukoffsky am 29. Januar 1883. Dorpat, 1883, S. 22-23. Русский перевод: Б. Егоров. Цит. соч., с. 245-246.
41. Письма В.А. Жуковского к А.И. Тургеневу, с. 164-167 и др.
42. См.: Языковский архив. Вып. I. Письма Н.М. Языкова к родным за дерптский период его жизни (1822-1829). Спб., 1913, с. 54, 56, 58, 65, 128, 224, 413-414 и др.
43. Жуковский В.А. Дневники, с. 313-314.
44. Пирогов Н.И. Собр. соч. в 8-ми т., т. VIII. М., 1962, с. 238.

О КОНКУРСНЫХ РАБОТАХ ТАРТУСКИХ СТУДЕНТОВ ПО РУССКОЙ ИСТОРИИ И ЛИТЕРАТУРЕ (1840–1900)

Т. Шор

Научная жизнь тартуского студенчества в XIX в. пока еще мало изучена. Эта обширная тема ждет своего исследователя. Перед нами стояла цель дать общий набросок научной деятельности студентов, в частности в области русской истории и словесности. Материалом для настоящего сообщения послужили научные студенческие работы, отмеченные золотыми и серебряными медалями, хранящиеся в фондах Центрального государственного исторического архива Эстонской ССР (ЦГИА ЭССР).

По уставу 1803 г., на ежегодном торжественном собрании 12 декабря особо отличившимся студентам предусматривалось вручать специальные награды за лучшее сочинение на заданную тему. Эти сочинения должны были приохотить обучавшихся к научной деятельности и поощрялись довольно высоко. Университет выделил 500 рублей, предназначенные для изготовления золотых и серебряных медалей. В 1805 г. состоялось первое присуждение наград, причем лауреаты получили их в виде денежного вознаграждения и специального диплома. Медали же по эскизу тогдашнего преподавателя рисования художника и гравера К.А. Зенфа были утверждены лишь к 26 декабря 1805 г., т.е. уже после вручения наград. Впервые их изготовили и торжественно вручили в 1809 г. Следует заметить, что с войной 1812 г. золото подорожало и изготовление медалей приостановилось вплоть до 1819 г. /1/

После введения Устава 1835 г. Петербургский монетный двор стал изготовлять медали по единому образцу для всех университетов России /2/.

Обычно студентам задавалось по одной теме от каждого факультета и две – от философского. Сочинения присылались деканам с именами авторов, запечатанными в отдельные свертки, которые обозначались особыми девизами, выбранными самими студентами. Факультеты, не раскрывая имени соискателя, решали большинством голосов, какому сочинению и какую награду присуждать. Затем на университетском совете рассматривалось решение и объявлялись имена победителей. Медали вручались в торжественной обстановке с чтением рефератов по работам /3/.

Темы по русской истории и литературе довольно редки в отмеченных медалями работах. Только с начала 40-х годов мы находим сочинения, посвященные данной тематике.

В 1840 г. студент камерального отделения Пауль Херманн Ливен получил золотую награду за работу "Развитие и положение ремесла в России"^{4/}. Князь П. Ливен поступил в университет в 1838 г., в 1844 г. получил магистерскую степень^{5/}. В дальнейшем служил во 2-м отделении императорской канцелярии, занимал многие государственные посты, с 1866 по 1876 г. был попечителем Петербургского учебного округа.

Его небольшое по объему сочинение на 133 страницах рукописного текста на немецком языке представляет собой анализ развития ремесла в России с начала образования Русского государства вплоть до 1832 г. Ливен рассматривает те правительственные мероприятия, которые способствовали развитию ремесла на Руси. Автор использует довольно широкий круг источников, в частности Судебник Ивана IV, Свод законов Российской империи сочинения Н.М. Карамзина. Работа была очень высоко оценена и ее предусматривалось напечатать на средства университета. Печатный текст обнаружить не удалось, но в личном деле студента Ливена находится еще одна рукопись, посвященная этой же теме, — "Исторические очерки русского ремесла в сравнении с немецким"^{6/}. Обе работы написаны под большим влиянием известного экономиста и историка того времени Ж.-Ш.-Л. Сисмонди, а также профессоров Дерптского университета Г. Эверса и А. Рейца^{7/}.

В 1847 г. на философском факультете была объявлена тема "Сущность реформы Ломоносова и Карамзина в русском языке"^{8/}. Одна работа была удостоена серебряной награды, ее автор студент-филолог из Курляндии Адольф Херман получил в 1850 году уже золотую награду^{9/}.

Работа интересна тем, что является первым образцом студенческой разработки вопросов русской словесности. Автор исходит из концепции В. Гумбольта о связи языка и сознания. Вместе с совершенствованием языковых форм, на новую ступень развития поднимается и общественное сознание, закрепленное в памятниках письменности. С этой историко-психологической точки зрения Херман анализирует произведения М.В. Ломоносова, А.П. Сумарокова, Н.М. Карамзина. Он дает обзор русских грамматик, при этом применяет сравнительно-исторический метод. Сочинение написано по-немецки с использованием большого количества цитат на русском языке.

В 1851 г. комиссия отметила два сочинения на тему "Как содействовала правительственная и литературная деятельность Екатерины II усовершенствованию русского языка и литературы". Золотые медали получили студенты – медик Адальберт Тобин и юрист Борис Утин^{/10/}.

А. Тобин, уроженец Курляндии, изучал медицину в Тарту с 1847 по 1853 г., впоследствии известный врач, принимал участие в Крымской войне. Девизом к его работе послужило высказывание "Рцы слово твердо" – это первый эпиграф на русском языке, хотя само сочинение написано по-немецки. Оно делится на три части: анализ общего культурного состояния на русской почве в период правления Екатерины II, мероприятия царицы по внедрению просвещения в России; собственно литература этого периода. В работе упоминается процесс А.Н. Радищева как образец официальных цензурных преследований. Автор указывает на противоречивость позиции Екатерины, продиктованную ее официальным положением. Правительственные меры по отношению к просвещению в России рассматриваются по полному собранию законов Российской империи. Источником для анализа литературной жизни екатерининской эпохи служила "Роспись российским книгам для чтения из библиотеки А. Смирдина" (1828). Следует отметить, что автор пользуется статистическим методом для анализа литературной продукции с 1762 по 1796 г., отделяя оригинальную русскую литературу от переводной.

Второй лауреат – Б. Утин, брат известного революционера Н. Утина, корреспондента К. Маркса, стал впоследствии профессором Петербургского университета по кафедре истории положительных законодательств. Во время студенческих волнений в 60-е годы вместе с К.Д. Кавелиным, М.М. Стасклевичем и А.Н. Пыпиным оставил университет. По свидетельству современников, он был прекрасным лектором, умеющим увлечь аудиторию "страстной и убедительной речью"^{/II/}. По-видимому, Б. Утин не разделял крайних взглядов своего брата и придерживался либеральной позиции критико-умеренного тона, так как состоял членом Петербургского окружного суда, в то время как его брат и А. Серно-Соловьевич находились в эмиграции и были объявлены вне закона^{/12/}.

Студенческую работу Утина отличает логическая стройность, знание широкого круга источников, умение работать с ними. Он преимущественно анализирует литературные произведения самой Екатерины, стихи Г.Р. Державина, В.В. Капниста и Е.И. Кострова.

Хронологически следующим лауреатом, получившим золотую награду в 1854 г. за работу "Опыт критического рассмотрения русского языка и литературы эпохи Петра Великого", был Бенъямин Стадион (Леви), изучавший в университете сначала экономику, затем медицину, ставший впоследствии известным врачом, доцентом Киевского университета^{/13/}. Работа написана не без влияния тогдашнего профессора русского языка в университете М.П. Розберга. Уклон в сторону абстрактно-религиозной трактовки языка особенно ярко проявляется в лексическом анализе речей Феофана Прокоповича. Кроме того, в своем сочинении Стадион использует "Историческую грамматику" Н.Галахова, Сборник археографической комиссии 1853 г., истории В. Татищева и Н. Устрялова, Опыт краткой истории русской литературы Н. Греча и др. Из литературных текстов разбирает произведения М.В. Ломоносова и А. Кантемира.

Через четыре года получил серебряную медаль за сочинение "Карамзин в сравнении со своими предшественниками и современниками" студент экономического и дипломатического отделения Витольд Заленский. Будущий доцент Высшей школы в Варшаве проявил значительные познания в русской литературе конца XVIII – начала XIX в^{/14/}. Он сравнивает и анализирует произведения Кантемира, Ломоносова, Богдановича, Карамзина, Жуковского. Хотя многие положения ошибочны, но тем не менее работа представляет определенный интерес как образец попытки самостоятельно разобраться в сложнейшем литературном процессе на рубеже двух эпох^{/15/}.

Следующая работа, посвященная русской истории и отмеченная золотой наградой, относится к 1870 г. и написана студентом историком Л. Кейзерлингом. Называлось сочинение "Внутреннее состояние России XVI столетия по Стоглаву и Домострою". Эпиграфом служило изречение знаменитого в ту пору немецкого историка Т. Моммзена **"Die Goldensucher graben viele Erde um und finden wenig"** ^{/16/}. Кейзерлинг тщательно анализирует тексты Стоглава, сборника, содержащего описание действий и постановлений Собора 1551 г. и Домостроя – свода правил для горожан, отражающих быт, историю и культуру России XVII в. Автор излагает взгляды виднейших историков Н.В. Калачева, митрополита Макария (М.И. Булгакова), В.С. Иконникова, Ф.И. Буслаева на происхождение, социально-политическое содержание и авторство этих произведений. Кейзерлинг придерживается мнения, что Домострой отражает взгляды свободных слобод населения России. Профессор истории права и рецензент

И.Е. Энгельман при этом заметил на полях: "Не совсем. Мировоззрение Домостроя исходит из патриархально-церковных основ", подчеркивая тем самым религиозную, а не светскую сторону происхождения памятника^{/17/}. После обширного введения Кейзерлинг на основе текстов реконструирует жизнь русского общества XVI столетия в религиозной, бытовой, культурной и экономических сферах. Кейзерлинг проучился в Тарту недолго, закончил свое образование в Германии, затем вернулся и проживал в своих имениях в Лифляндии и Эстляндии. Представлял консервативное крыло лифляндского дворянства^{/18/}.

Более чем через 10 лет, в 1881 г. студент юрист Вольдемар Шух удостоился золотой медали за работу "Рецидив в его историческом развитии в русском праве"^{/19/}. Сочинение Шуха рассматривает источники русского права начиная с Русской правды, законодательств древнего Новгорода и Пскова, Судебника Ивана IV, и кончая законопроектами Петра I, Екатерины II и издания Свода законов 1832 г. К работе приложен анализ и сравнительно-справочные таблицы Закона о наказаниях 1845, 1857 и 1866 г.

Первой работой, написанной по-русски и отмеченной в 1893 году серебряной медалью, было сочинение А. Фридмана, студента юридического факультета, "Русско-немецкие договоры до конца XIV века"^{/20/}. Оно состоит из введения, обосновывающего общее построение сочинения с терминологическими объяснениями, и основных глав, трактующих историю и право договоров. К сочинению приложен указатель юридического содержания договоров. В интересующей нас исторической части автор подробно останавливается на разборе Мирной грамоты Новгорода с немцами (1195 г.) и договоре смоленского князя Мстислава Давидовича (1229 г.).

В 1898 г. три студента юридического факультета Василий Красноярский, Яков Павловский и Михаил Ярустовский отличились при написании работы "Древнейшие Новгородские писцовые книги". Под руководством профессора М.А. Дьяконова каждый студент подошел к теме по-своему.

В. Красноярского (золотая медаль) прежде всего интересовал вопрос обработки статистического материала, почерпнутого им из Писцовой книги Деревской пятины (1495 г.), при этом он компоует материал в трех направлениях: население; землевладение и землепользование; виды и размеры натуральных и денежных сборов^{/21/}.

М. Ярустовский (серебряная награда) разбирает тему не столь подробно, но шире. Он основательно рассматривает Писцовые книги Деревской, Вотской (1500) и Шелонской (1498 г., в отрывках) пятин^{/22/}.

Наконец, Я. Павловский (медаль сенатора фон Брадке) в основном интересуется возникновением переписи на Руси и, как частным случаем, писцовыми книгами^{/23/}. Он вводит градацию видов землепользования, разбирает "обжу" - единицу поземельного обложения^{/24/}.

В 1899 г. два студента также юридического факультета В. Кузнецов и В. Москвин были удостоены серебряных наград за сочинение "Сравнительный очерк русских земских учреждений по Положениям о них 1864 и 1890 г."^{/25/}. Об актуальности этой темы для того времени можно судить по тому, что в этом же году вышла книга С.Ю. Витте "Самодержавие и земство" (Штутт-гарт, 1899), а в 1901 г. В.И. Ленин выступил со своей знаменитой статьей "Гонители земства и Аннибалы либерализма"^{/26/}. Обе работы написаны в духе буржуазного либерализма, который так резко критиковал Ленин. И Кузнецов и Москвин рассматривают земство как зародыш конституционного управления. В исторической части своих сочинений они рисуют историю развития самоуправления на Западе и в России, сближая прусскую и российскую системы и противопоставляя им английскую и французскую. Ввиду сложности излагаемой проблемы в работах много противоречий и неточностей в выводах, однако в заключение оба автора критически оценивают реально существующие органы^{/27/}. Тем не менее Москвин склоняется к введению земств на окраинах, против чего особенно рьяно выступал Витте. Автор пишет: "Требуется качественное улучшение земских учреждений, уничтожение тех недостатков и стеснений, которые тормозят земское дело"^{/28/}.

В заключение отметим, что конкурсные работы тартуских студентов касаются различных сторон истории и культуры России. При этом студенты проявили высокую культуру в умении пользоваться источниками, в оформлении и изложении своих сочинений. Несмотря на отдельные недостатки, в целом работы выполнены на высоком научном уровне, конечно, с учетом состояния исторической науки того времени.

Источники, литература и примечания

1. Петухов Е.В. Имп. Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет его существования (1802-1902), т. I. Юрьев, 1902, с. 232.
2. ЦГА ЭССР, ф. 402, оп. 4, д. 485. В связи с этим интересно отметить, что в 1846 г. начальник Петербургского монетного двора Армстронг обратился к Дерптскому университету с просьбой выслать образцы штемпелей медалей, которые хранились в университете. Ему ответили отказом, мотивируя там, что не желают, "чтобы частные лица могли по заказу получать от монетного двора медали, какими награждает университет только здешних студентов за отлично-успешное занятие их в науках". Там же, 182, 183.
3. Полное собрание законов Российской империи, т. X, отд. I, 1835, с. 849.
4. ЦГА ЭССР, ф. 402, оп. 13, д. 57.
5. ЦГА ЭССР, ф. 402, оп. 2, д. 14881, 143 л.
6. Там же, л. 21.
7. Биографический словарь профессоров и преподавателей имп. Юрьевского, бывшего Дерптского университета за сто лет его существования (1802-1902). / Под ред. Г.В. Левинского. Т. I. Юрьев, 1902, с. 586; Т. II, 1903, с. 510.
8. ЦГА ЭССР, ф. 402, оп. 13, д. 85, 243 л.
9. ЦГА ЭССР, ф. 402, оп. 4, д. 485, л. 189 об.
10. ЦГА ЭССР, ф. 402, оп. 13, д. 108, 110, 159, л. 167.
11. Энциклопедический словарь. XXXV, Изд-во ф. Брокгауза и И. Ефрона. 1902, с. 70.
12. Коротков Ю.Н. К биографии Н.И. Утина. - В кн.: Революционная ситуация в России в 1859-1861 гг. М., 1965, с. 432.
13. ЦГА ЭССР, ф. 402, оп. 13, д. 128, 165 л.
14. ЦГА ЭССР, ф. 402, оп. 13, д. 144, 197 л.
15. Например, Заленский берет за основу концепцию языка Жуковского Н. Полевого в его "Очерках русской литературы" (1839), которую критически оценил В.Г. Белинский в Отечественных записках за 1840 г., т. VIII, № I. Это не учтено автором, хотя этот журнал имелся в университетской библиотеке и в 1858 г. имя Белин-

ского становится популярным. - См.: Белинский В.Г. Соч., т. II. М., 1977, с. 243. Каталог русских книг библиотеки имп. Юрьевского университета. Юрьев, 1910, с. 170.

16. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 13, д. 208, 260 л.

17. Там же, л. 45.

18. **Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710-1960. Köln-Wien, 1970, S. 379.**

19. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 13, д. 241, 179 л.

20. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 13, д. 308, 266 л.

21. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 13, д. 341, 43 л.

22. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 13, д. 342, 108 л.

23. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 13, д. 344, 48 л.

24. Во второй Софийской летописи под годом 1478 сказано: Три обжи соха, а обжа - один человек на одной лошади орет. - Цит. по Советской исторической энциклопедии, т. X. М., 1976, с. 394.

25. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 13, д. 355, 257, 149 л., 108 л.

26. Ленин В.И. Полн. собр. соч., 5-е изд. т. 5, с. 21, 421.

27. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 13, д. 355, л. 6.

28. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 13, д. 357, л. 314.

Перечень сочинений, рассматривающих вопросы
русского языка, литературы и истории (1840-1899)

ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 13:

s. 57. **Lieven, P. Es ist die Entwicklung und die Stellung des Handwerks in Russland...darzustellen. 1840.**

s. 85. **Hermann, A. Es ist ausführlich zu erläutern, worin im Wesentlichen die Reform bestand, welche zuerst Lomonossow und später Karamsin in der russischen Sprache hervorgebracht haben...1847.**

s. 108. **Tobien, A. Wie wurde unter Katharina II von der Regierung und den Schriftstellern zugleich die russische Sprache und Literatur der Vervollkommung entgegengeführt. 1851.**

s. 110. **Utin, B. Dasselbe**

s. 128. **Stadion, B. Das Zeitalter Peters Grossen in Bezug auf russische Sprache und Literatur kritisch zu betrachten. 1854.**

- s. 144. Saleski, W. Karamsin seinen Vorgänger und Zeitgenossen gegenüber. 1856.
- s. 208. Keyserling, L. Culturhistorische Zustände Russlands im XVI Jahrhundert nach Stoglav & Domostroy. 1870.
- s. 241. Schuch, W. Der Rückfall in seiner historischen Entwicklung nach russischem Recht. 1881.
- s. 308. Friedmann, A. Русско-немецкие договоры до конца XIV в. 1893.
- д. 341. Ярустовский М. Древнейшие Новгородские писцовые книги. 1898.
- д. 342. Красноярский В. То же.
- д. 344. Павловский Я. То же.
- д. 355. Кузнецов В. Сравнительный очерк русских земских учреждений по Положениям о них 1864 и 1890 годов. 1899.
- д. 257. Москвин В. То же.

ИЗ ИСТОРИИ РЕВОЛЮЦИОННЫХ СВЯЗЕЙ
ЛЕНИНГРАДСКОГО И ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТОВ

Ю.А. Марголис, Г.А. Тишкин

История российских университетов — центров науки, образования и общественного движения — в XIX — начале XX вв. отмечена яркими чертами плодотворного взаимовлияния, общественного и научно-педагогического взаимообогащения.

Тема революционных связей Петербургского и Тартуского университетов, не привлекавшая до сих пор специального исследовательского внимания, сама собой возникла в общих работах по истории обоих университетов^{1/}, по истории российского освободительного движения^{2/}, по истории Первой русской революции^{3/}, в биографических очерках, посвященных деятелям революционного движения^{4/}, науки^{5/}.

Неученные сведения по интересующей нас теме содержатся в некоторых документальных публикациях^{6/}, мемуарах^{7/}, эпистолярных^{8/}.

Предлагаемая вниманию читателя работа отнюдь не предполагает дать исчерпывающие сведения по интересующей нас теме, ее задача существенно скромнее: на основании обобщения лишь некоторых фактов показать необходимость и возможность ее углубленного специального изучения. О начале сотрудничества на ниве освободительного движения между нашими университетами источники свидетельствуют начиная со времени первой революционной ситуации в России, с кануна отмены крепостного права в 1861 году. Товарищ Н.И. Пирогова по Тартускому университету, автор "Тарантаса", сотрудник "Современника" и "Отечественных записок" В.А. Соллогуб в своих воспоминаниях о тартуском студенчестве конца 50-х годов XIX века говорит, что "значительный кружок русских студентов внес в него зачинающееся зерно нигилизма", что русская молодежь "яростно примкнула к новому учению", под которым В.А. Соллогуб подразумевает идеологию революционных демократов во главе с Н.Г. Чернышевским^{9/}. Некоторый свет на облик "кружка русских студентов", воспринявших передовую демократическую идеологию, проливает автобиографический роман одного из плодовитых русских писателей П.Д. Боборыкина "В путь-дорогу".

Круг чтения своего героя, русского студента Тартуского

университета, писатель описывает следующими словами: "... на столе его лежали томы Белинского; он читал страницы, одушевленные пылкой любовью к идеалу... Перед ним развернуты были изящные и пленительные страницы Тургенева... А там судьбы народа, своеобразное развитие его исторического смысла, трагизм великих лишений и вековых испытаний"^{/10/}. На страницах воспоминаний П.Д. Боборыкина, относящихся к 1859–1860 годам, содержится примечательное свидетельство: "... под самый конец этого пятилетнего срока образовался род общества, которое открыло школу для девочек местных православных из простого люда, и я там целый год преподавал грамматику и арифметику". Боборыкин рассказал и о впечатлениях тартуских студентов от посещения Петербурга в каникулярное время, от тех знакомств, которые они завязывали на Васильевском острове со студентами Петербургского университета: от споров о картине А. Иванова "Явление Христа народу", о допущении женщин в университетские аудитории, от контактов с вожаками столичных университетов. О своем настроении после посещения Петербурга в 1859 г. Боборыкин пишет: "и вот раз (это было осенью), возвратившись из Петербурга, я стал думать о комедии, где героиней была бы эмансипированная девица, которых я уже видел, хотя больше издали"^{/11/}. О связях тартуского студенчества с другими российскими университетами, и в первую очередь Петербургским, указывают и факты постоянного распространения литературы, присылаемой из других городов. Антиправительственные выступления студентов Петербургского университета служили как бы примером для студентов Тарту.

Э. Инсен считает, что революционные связи между Тартуским и другими университетами России стали устанавливаться начиная с 80-х годов XIX века, что с этого периода активно распространялись листовки, составленные в Петербургском университете, в которых студенты призывались к борьбе с самодержавием^{/12/}.

Однако развитие контактов между студентами двух университетов протекало в нелегких условиях, когда приходилось преодолевать препоны, возводимые не только царскими чиновниками, но и националистические предубеждения. Идеологи прибалтийско-немецкого дворянства стремились превратить Тартуский университет в рупор пропаганды своей реакционно-феодалной культуры, которую К. Маркс охарактеризовал такими словами: "Старые сословные перегородки, ортодоксальная лютеранская вера, высасывание соков из крестьянства — это они называют

немецкой культурой"/ 3/. Но мы знаем, что кроме Тарту, которому А.И. Герцен дал характеристику "как наиболее узкого теологического и эксклюзивного болота германизма"/14/, существовал и другой город – Тарту Бурденко, Бэра, Якоби, Тарле, Пирогова, Струве, Пиксанова, Кудрявского и других, завоевавших мировую известность ученых – питомцев и профессоров университета.

Внимание исследователя нити революционных связей между университетами Петербурга и Тарту не могут не привлечь имена народовольцев Петра Якубовича и Льва Когана–Бернштейна, связанные с героическими попытками воссоздания Исполнительного комитета "Народной воли" в середине 1880-х годов.

Именно в Дерпте в мае 1884 г. П. Якубовичем и студентом местного университета Вл. Переляевым в доме № 30 на Ботанической улице была создана "первая в Прибалтике вольная русская типография"/15/. Отсюда раздался призыв к единению ко всем в России, кто готов был продолжать борьбу под знаменем "Народной воли". Отсюда распространялись и произведения К. Маркса, переведенные на русский язык, в частности, "Гражданская война во Франции". Здесь же хранилась часть тиража газеты студентов Петербургского университета "Студенчество", материалы которой говорят о знакомстве студентов с учением Маркса/16/.

В 1888–1889 годах председателем русского землячества тартуских студентов был избран А.В. Мартынов, в 1884 г. пропроходивший следствие по делу студенческого союза Петербургского университета – организации, близкой народовольцам.

В 1889 г. в Тартуском университете началась педагогическая деятельность воспитанника Петербургского университета, ординарного профессора кафедры сравнительного языкознания Д.Н. Кудрявского, в студенческие годы члена марксистского кружка Петербургского университета, первого переводчика на русский язык книги Ф. Энгельса "Происхождение семьи, частной собственности и государства". Имя Д.Н. Кудрявского представляет особо важный интерес для нашей темы, поскольку его переход на позиции марксизма произошел под личным влиянием В.И. Ленина. По свидетельству Н.К. Крупской, Д.Н. Кудрявский в студенческие годы неоднократно встречался с В.И. Лениным на квартире у С.И. Радченко/17/. Приведем и свидетельство В.Э. Грабаря о связи Кудрявского с революционным движением: "Знаю, что во время своей (1894–1895 гг.) первой командиров-

ки за границу он очень сблизился с В.И. Лениным и в память этого назвал сына своего Владимиром. Был очень близок с Красным.

Будучи профессором в Юрве, он поддерживал тесные связи с соц.-демократическим кружком студентов, из которых выделялись нижегородцы В.А. Десницкий (Строев), Покровский-Водоватовский и др. /18/.

На рубеже XIX-XХ вв. во время учебы (1898-1902 гг.) в Тартуском университете ярко проявился, например, общественный темперамент одного из крупнейших в будущем профессоров Ленинградского университета Н.К. Пиксанова. Н.К. Пиксанов в 1898 г., после окончания Самарской духовной семинарии, поступил в Тартуский университет на историко-филологический факультет по славяно-русскому отделению, который окончил в 1902 году.

Уже во время учебы Пиксанов, активно участвуя в революционном движении студентов, стал председателем "Союзного Совета дерптских объединенных землячеств и организаций". Этот Совет издавал подпольный орган "Свободное слово" и распространял в Тарту избранные революционные произведения, например, "Манифест коммунистической партии", листовки. Особо тесные связи Союзный Совет имел с петербургским студенчеством.

Выступая как пропагандист, Пиксанов в 1900 г., в годовщину смерти Н.А. Добролюбова, на студенческой сходке произнес речь о необходимости борьбы за свободу. Через два года, во время манифестации на празднестве в честь Н.В. Гоголя, Пиксанов, по свидетельству полиции, "подстрекал товарищей к беспорядкам." /19/ Жандармы Тарту видели в нем "выдающегося" деятеля Союзного Совета. Пиксанов был одним из тех (Г. Хундадзе, В.А. Десницкий, К.И. Покровский, Э. Сырмус), кто, будучи арестован в 1902 г. в связи с событиями, последовавшими за празднованием юбилей Гоголя, отказался дать объяснение по поводу предъявленных к ним обвинений". После пятимесячного предварительного тюремного заключения Пиксанов был назначен Департаментом полиции к высылке в Архангельскую губернию. Но по ходатайству ректора Тартуского университета эта ссылка была заменена высылкой на родину, в Самару, под гласный надзор полиции, без права выезда из города. Гласный надзор был снят только в 1904 г. по амнистии. /20/.

Вклад студентов Петербургского университета в дело освободительного движения в России В.И. Ленин ценил особенно вы-

соко. В 1905 г. он отметил, что, соединившись с революционным пролетариатом, радикальное студенчество становится "авангардом всех демократических сил" /21/. Особая роль Петербургского университета в российском освободительном движении учащейся молодежи определяется рядом причин, среди которых стойкие традиции участия в революционном движении, неразрывная связь с питерским пролетариатом, многолетнее личное воздействие В.И. Ленина на студенчество Петербургского университета. Именно под этим воздействием студенты-революционеры применяли такое специфически пролетарское средство борьбы как всероссийская стачка.

Совместное участие в забастовках 1899 и 1905 гг. являет собой яркие примеры единения демократического студенчества обоих университетов на пролетарском этапе освободительного движения.

Революционно-демократическое студенчество двух университетов, ядром которого были студенты, связавшие свою судьбу с ленинской партией, шло рука об руку в классовых битвах конца XIX - начала XX веков.

События 8 февраля 1899 года, когда вооруженная нагайками полиция на Университетской набережной напала на студентов, нашли живой отклик и в Тарту. 23 февраля в местном университете и Ветеринарном институте под руководством Союзного Совета происходили студенческие сходки, на которых присутствующие требовали, среди прочего, удовлетворения студентов Петербургского университета, избитых нагайками. Среди студентов Тарту были популярны сатирические песни, памфлеты, пьесы, в которых остро критиковались порядки в самодержавной России. Одну из студенческих песен приводит в своем исследовании Э. Янсен:

Над широкой рекой
Молчаливой четой
Двое сфинксов сидят - ухмыляются.
Фараоны кругом
Бьют народ все кнутом,
Пирамидов подлец - отличается
.....

А намедни твердил
Наш один крокодил,
Что законом страна управляется.
Так неужто же я,
Но в Египте друзья,
Иль то сон наяву - совершается. 22

В апреле 1901 года по почину студентов петербургского студенты Тартуского университета решили до осени не приступать к занятиям и экзаменам. Забастовка была ответом на "Временные правила" об отдаче студентов в солдаты. Среди организаторов студенческого протеста были имена воспитанников Петербургского университета М.А. Азизбекова, Б.М. Кнуньянца, К.А. Скрышника и тартуских студентов В.А. Десницкого (имя которого в будущем будет неразрывно связано с развитием советского литературоведения в Ленинграде) и Н.Н. Чудовского.

Забастовщики 1901 года потребовали демократизации высшей школы и предоставления гражданам России политических свобод /23/.

В 1903 г. на III всероссийском съезде представителей демократических студенческих организаций студенты из Тарту поддержали избрание председателем съезда представителя петербургского университета, большевика Г. Энгеля, а по докладу об итогах работы II съезда РСДРП – краткую, но предельно четкую политически резолюцию: "Съезд выражает свое приветствие РСДРП в лице ее ЦК по поводу образования партии, в которой выразился рост русского революционного движения" /24/.

... Утром 18 октября 1905 года актовый зал Петербургского университета не мог вместить митинговавших, на Менделеевской линии перед входом в главное здание университета тысячи людей. В речах ораторов с университетского балкона звучал призыв не поддаваться иллюзиям, не доверять царскому манифесту, обещавшему "свободы". Листок с текстом манифеста был разорван в клочки и развеян по ветру. Этот митинг запечатлен на двух **фотографиях** известного петербургского фотографа К.К. Булы. Опубликовать их он смог только после свержения самодержавия, в марте 1917 года. На первой фотографии видно, как на золоченом кресте университетской церкви кто-то из студентов укрепляет красное знамя. На второй – этот же студент, водрузив знамя, слушает выступления ораторов. Кто же этот студент, впервые поднявший революционное знамя над Петербургским университетом?

Деятельность социал-демократов в 1901–1904 годах в Тарту среди студентов и рабочих была весьма плодотворной. Руководящую роль в этой нелегкой работе играли русские студенты. Под их влиянием становились революционерами и эстонские студенты Тартуского университета. Особо стоит выделить имя Э. Сырмуса, поступившего в 1899 году в Тартуский университет, где и сложилось его революционное мировоззрение. Он

принимал активное участие в революционном движении в Тарту, решительно встал на сторону пролетариата и всю жизнь верно служил рабочему классу. История жизни Э. Сырмуса — яркая, убедительная страница прочных революционных связей между Петербургским и Тартуским университетами.

В опубликованной в 1972 году книге Х. Кирвита "Эдуард Сырмус", со ссылкой на воспоминания современников, указывается, что студентом, водрузившим революционное знамя над главным корпусом столичного университета, был Э. Сырмус /25/. В 1904/5 учебном году Сырмус — студент Петербургского университета и консерватории, а в конце 1905 г. он член Петербургского комитета партии большевиков. Имя Сырмуса стоит в одном ряду с именами таких соратников В.И. Ленина из числа студентов Петербургского университета, как Н.В. Крыленко, Д.З. Мануильский, Д.И. Лещенко, К.С. Жарновецкий, П.Л. Красиков /26/.

Студенты обоих университетов участвовали во всероссийской студенческой забастовке 1906 года, а после революции 1905—1907 гг. — в 1910 г. в демонстрациях совместно с рабочими — в связи со смертью Л.Н. Толстого, против смертной казни, в трехдневной забастовке протеста против истязаний политических заключенных в Вологде и Зерентуе.

Вот лишь один из подобных фактов. Сотрудничество прогрессивных ученых Петербургского университета и революционно-демократической общественности Тартуского университета нашло примечательное воплощение в осуществлении и опубликовании итогов одной из самых ярких студенческих переписей в истории России. Автором анкеты и составителем книги был социал-демократ, студент Тартуского университета М. Бенасик, редактором и автором предисловия — прогрессивный профессор Петербургского университета социолог В.В. Святловский.

Проведение студенческих переписей накануне, в годы и после первой русской революции свидетельствовало о росте самосознания студенчества под воздействием массовых революционных действий рабочих, солдат, матросов, крестьян. Появляются изобилующие богатейшим фактическим материалом для характеристики социального облика российского студенчества переписи — в их числе "квартирная", "половая", "душевных настроений" и другие.

Тартуская среди этих переписей выделяется особым качеством: в ее основу положена ленинская группировка студен-

чества в зависимости от политических позиций отдельных групп в его среде.

Примечательно, что среди студентов Тартуского университета с "доходом" до 20 рублей в месяц 72,3% отдали свои симпатии социал-демократам и другим партиям революционной демократии. Не менее выразительно распределение ответов на вопрос о допуске женщин в университет. Хотя положительно на этот вопрос ответило большинство студентов, были установлены значительные различия в позициях между группами студентов в зависимости от их партийной ориентации - 41% "октябристов" и "правых" высказались за недопущение женщин в университет в качестве студенток /27/.

Уместно в связи с этим отметить, что борьба женщин в России за освобождение от социального и семейного гнета, за равноправие включала в себя попытки, предпринятые женской молодежью добиться возможности получать высшее образование. Стремление женщин к высшему образованию имеет свою давнюю историю и восходит к концу 50-х годов XIX века, когда первые студентки явочным порядком проникли вначале в Петербургский университет, а затем - в Киевский и Харьковский. Что же касается Тартуского университета, то попечитель Е.Ф. Брадке, ссылаясь на мнение ученого совета, отказал женщинам, желающим учиться. "Я получил донесение совета, - писал Брадке, - что проведение настоящей меры находит не совместимым с настоящим устройством университетов... За сим я женский пол, по особенностям его конструкции и умственных, и духовных его способностей, не могу признать способным к изучению анатомии, необходимой для изучения медицины, ни для приобретения юридических сведений, по их сухости и строгой последовательности" /28/.

Однако полувековая борьба за право женщин на университетское образование не была напрасной, она достигла некоторого успеха благодаря начавшейся в России революции 1905-1907 гг. Уже на втором году революции в шести университетах училось около 1000 вольнослушательниц, а в следующем году к ним прибавилось еще 700 человек. В Тартуском, соответственно, было 155 и 83 вольнослушательницы /29/.

Автономия, представленная университету в 1905 г., разрешала полную свободу студенческих сходок и прием в студенты лиц женского пола. Но когда миновали дни "свободы", "министерство народного просвещения, - пишет в своих воспоминаниях профессор В.Э. Грабарь, - привлекло ректора Тартуского

университета Пассека к уголовной ответственности... с одной стороны "за бездействие власти" (непринятие мер против сходок), с другой "за превышение власти" (допущение женщин в студенты) /30/.

Плодотворная научная и прогрессивная общественная деятельность обоих университетов связана с именем Евгения Викторовича Тарле. После защиты им в 1912 году докторской диссертации, ученый, ставший на путь овладения марксистской теорией, известный как бесстрашный обличитель "воровской шайки" Романовых, активный участник первой русской революции, должен был искать вакансии профессора вне стен Петербургского университета. С апреля 1913 года началась педагогическая и общественная деятельность Е.В. Тарле в Тартуском университете. Общественно-политические позиции Тарле этой поры ярко характеризует его письмо, адресованное старшему товарищу, профессору Петербургского университета Николаю Ивановичу Карееву 18 сентября 1913 года: "Дорогой Николай Иванович, - писал Тарле, - до меня дошел слух, кем-то обо мне распространяемый, который, несмотря на его вздорность и гнусность, побуждает меня писать Вам, хотя я и знаю, что друзья мои отнесутся к этой клевете как подобает.

Содержание пущенной клеветы таково: будто бы я отрекся перед властью имущими от своих политических убеждений, от своего прошлого, "обещал полную покорность" и будто только благодаря этому мое избрание в Юрьевский университет было утверждено министром. Но только все это сплошной вымысел, но и вымысел злостный..." /31/.

В лекционных курсах, прочитанных Е.В. Тарле в аудиториях Тартуского университета, воплотились лучшие черты его как блестящего лектора, авторитетного наставника молодежи, живо откликавшегося на все события их жизни, смело поднимавшего голос протеста против притеснения молодежи со стороны администрации и царской охранки. Свержение самодержавия Тарле встретил как "весну обновления России" /32/.

Таковы лишь некоторые замечания к истории контактов прогрессивной общественности двух университетов.

Поиск новых фактов революционного единодействия помогает открыть новые страницы в истории студенческого революционного движения.

Литература и примечания

1. См.: История Ленинградского университета. Л., 1969, с. II-181; *Alma mater Tartuenssis*, Таллин, 1977, с. 34-35; Мартинсон Э.Э. История основания Тартуского (б. Дерптского - Юрьевского) университета. Отв. ред. С.Б. Окунь. Л., 1954, с. 175-176.
2. Янсен Э. О революционном движении среди тартуских студентов в конце XIX - начале XX веков. - Уч. зап. Тартуского ун-та, вып. 35. Тарту, 1954; Седов М.Г. Героический период революционного народничества. М., 1966, с. 348 и др.
3. Гусятников П.С. Революционное студенческое движение в России. М., 1971, с. 65 и др.; Бондаревская Т.П. Петербургский комитет РСДРП в революции 1905-1907 гг. Л., 1975, с. 294-358; Яковлев В.П. Петербург. 1905 год. - Нева, 1980, № 1, с. 161.
4. Двинянинов Б.Н. Меч и лира. Очерк жизни П.Ф. Якубовича. М., 1969, с. 56; Кырвигс Х. Эдуард Сирмус, Таллин, 1972.
5. Лоя Я.В. Жизнь и деятельность Д.Н. Кудрявского. - Уч. зап. Лиепайского пед. ин-та, вып. 1. 1958; Чапкевич Е.И. Евгений Викторович Тарле. М., 1977, с. 53 и др. Николай Кириянович Пиксанов. Материалы к библиографии ученых СССР. М., 1968.
6. Студенчество в цифрах по данным переписи 1907 г. в Юрьеве./Составитель М. Бенасик. Под ред. В.В. Святловского. Спб., 1909.
7. Боборыкин П.Д. Воспоминания в двух томах, т. I. М., 1965, с. 153; Соллогуб В.А. Воспоминания. М.-Л., 1931, с. 491; Грабарь В.Э. Четверть века в Тартуском (Дерптском-Юрьевском) университете. - Уч. зап. Тартуского гос. ун-та, вып. 35. Тарту, 1954.
8. Из научного наследия академика Е.В. Тарле. М., 1981.
9. Соллогуб В.А. Воспоминания, с. 491.
10. Боборыкин П.Д. В путь-дорогу. Соч., т. III. 1885, с. 192-193; Сравни: Мартинсон Э.Э. Указ. соч., с. 176.
11. Боборыкин П.Д. Воспоминания, с. 153.
12. Янсен Э. Указ. соч., с. 9.
13. Маркс К., Энгельс Ф. Собр. соч., т. 32, с. 540.

14. Колокол, 1859, № I.
15. Двинянинов Б.Н. Меч и лира. Очерк жизни П.Ф. Якубовича, с. 56.
16. ЦИА Эст. ССР, ф. 457, дн. I, ед.хр. I758, л. 20-28.
17. См.: Лоя Я.В. Жизнь и деятельность Д.Н. Кудрявского, с. I79.
18. Там же.
19. Николай Кирьянович Пиксанов, с. 8.
20. Там же, с. 9.
21. Ленинский сборник, т. У, с. 4I2-4I3.
22. Янсен Э. Указ, соч., с. I3.
23. Искра, I90I, № 3, 20 декабря, вып. II, с. I06; Гусятников П.С. Революционное студенческое движение в России, с. 65.
24. Гусятников П.С. Указ. соч., с. I02.
25. См. также: Яковлев В.П. Петербург, I905 год. - Нева, I980, № I, с. I6I.
26. Бондаревская Т.П. Петербургский комитет РСДРП в революции I905-I907 гг., с. 294-308.
27. Студенчество в цифрах..., с. 83 и след.
28. Замечания на проект общего устава императорских российских университетов, ч. II. Спб., I862, с. 522.
29. Чехов Н.В. Женщины в университете. - Союз женщин, I907, № 5, с. 8; Тишкин Г.А. Студентки университета и слушательницы Бестужевских курсов в I905-I906 гг. - В кн.: Петербургский университет и революционное движение в России. Л., I978, с. 83.
30. Грабарь В.Э. Четверть века в Тартуском (Дерптском-Юрьевском) университете, с. 6I.
31. Е.В. Тарле Н.И. Карееву. I8 сентября I9I3 г. - В кн.: Из научного наследия академика Е.В. Тарле. М., I98I, с. 200.
32. См.: Чапкевич Е.И. Евгений Викторович Тарле, с. 53.

ISIKUNIMEDE REGISTER

- Abel, A. 114
 Abel, Tiina 47
 Aben, Karl 61, 64, 67
 Adler, Elna 84
 Ahlqvist, August 119
 Ahrens, Eduard 13
 Ahula, P. (pseud.), vt.
 Ariste, Paul
 Ahven, Eeva (n. Kurve) 74
 Alaots, Johannes 42
 Alexander, A. S. 58
 Aljak, Arnold 42
 Allergi, Antonio (Correggio)
 25
 Alkivi, Elle 47
 Allpere, Albert 47
 Allpere, Ann (n. Hallik) 47
 Alt, Kaja (n. Luts) 46
 Alttoa, Villem 106
 Alvre, Paul 64, 65, 82, 83,
 103, 104, 120
 Anderson, Walter 105, 111
 Angeria (Ankeria), Aleksan-
 teri 101
 Angolo, Andrea d' (Sarto,
 Andrea del) 25
 Anna Amalia, Saksi-Weimari
 hertsoginna 27
 Ariste, Erna 45, 97, 125-127
 Ariste, Paul 60, 64, 65,
 82-85, 96, 97, 101, 110, 119
 Arzt, Ph. E. H. G. 17
 Artjomenko, M. 114
 Arumaa, Peeter 96
 Asmuss, Martin 20
 Astel, Elvi (n. Saarde) 131
 Bach, J. S. 13
 Baciocchi, Elise (n. Bona-
 parte) 29
 Bader (Bahder), Otto 125
 Basedow, J. B. 12, 17
 Batjuškov, Konstantin 5
 Bayle, Pierre 12, 17
 Beck, Chr. D. 16
 Beethoven, Ludwig 19
 Beier, Priidu 48
 Bekker, Hendrik 42, 44
 Bergmann, Gustav 90, 92
 Bielenstein, A. J. G. 93
 Bitter, E. 114
 Blankenhagen, 27
 Blum, Viktor 48
 Boileau, Nicolas 14, 15, 20
 Bonaparte, Napoléon I 16, 20,
 26, 30
 Brjussov, Aleksandr 125
 Bulwer-Lytton, E. G. 13
 Bunge, F. G. 12, 13, 92
 Bunyan, John 16
 Buonarroti, Michelagnuolo
 (Michelangelo) 29
 Bürger, L. J. 90
 Bürger, G. A. 20
 Byron, G. G. N. 13, 20
 Caffé, Daniel 27
 Calderon, Pedro 17
 Canova, Antonio 27
 Carracci, Agostino 30
 Carracci, Annibale 30
 Carracci, Lodovico 30
 Castrén, M. A. 119
 Cervantes, Miguel de 12
 Ceumern, Kaspar 15
 Chateaubriand, F. R. 13
 Cichorius, L. E. 19
 Cooper, J. F. 20
 Corneille, Pierre 14, 20
 Correggio, vt. Allergi, Antonio

Dante, Alighieri 13, 16, 17
 David, J. L. 26, 27
 Deemant, Kaupo 131
 Deržavin, Gavriila 5
 Descartes, René 51
 Dickens, Charles 13
 Diderot, Denis 14, 20
 Disraeli, Benjamin 13
 Dorigny, Nicolas 24

 Eberhard, J. A. 16
 Eesmaa, Andra, vt. Veidemann,
 Andra
 Eerme, P. 113
 Ehin, Andres 84
 Eichwald, K. E. 13
 Einhorn, Paul 91
 Eisen, M. J. 94
 Eisenschmidt, Edgar 42
 Elise, vt. Baciocchi, Elise
 Elomaa, Jarmo 103
 Engels, Friedrich 56
 Ent, Mari 47
 Erdmann, J. E. 18
 Erdmann, J. F. 33, 35
 Erelt, Mati 62, 66
 Eringson, Linda 137
 Ernesaks, H. 113
 Ernits, Villem 95
 Ersch, J. S. 11, 16
 Everdingen, Allaert van 30
 Ewers, J. Ph. G. 5, 12
 Fabricius, Dionysius 16
 Faehlmann, Fr. R. 13
 Fénelon, François 12, 15, 18
 Fichte, J. G. 12, 16, 17, 20
 Fielding, Henry 12, 13, 14,
 16, 17
 Fiorillo, Joh. D. 27
 Fischer, Johann 16, 17, 19
 Fleming, Paul 14
 Fonvizin, D. I. 5
 Freud, Sigmund 54
 Friebe, W. Chr. 12, 14, 15,
 17, 19
 Friedrich II 19
 Frähn, Chr. M. 7
 Fuchs, Veera 45

 Gadebusch, Fr. K. 12, 15, 16
 Gareis, Franz 27
 Gellert, Chr. F. 16, 18, 20
 Gerasimova, Maťo 101
 Giese, J. E. F. 17
 Glazunov, I. 5, 6
 Glinka, G. A. 5
 Gmelin, S. G. 13
 Goethe, J. W. 13, 14, 17, 20
 Goldoni, Carlo 15
 Goldsmith, Oliver 15, 16, 18,
 20
 Graeff, W. 5, 6
 Grau, Karl 41
 Grewingk, C. A. 93
 Grihno, Galina 46
 Grimm, Jacob 114
 Grimm, Wilhelm 114
 Gross, Georg 42
 Grünthal, Villem, vt. Ridala,
 Villem

 Haak, Anu 84
 Haberman, Harald 141
 Hagedorn, Friedrich 14, 15
 Hagel, E. 115
 Hagu, Paul 110, 111, 114
 Hallik, Ann, vt. Allpere, Ann
 Halling, A. 114
 Hamann, J. G. 16, 17
 Hansen, H. A. 13, 91
 Hausenberg, Anu-Reet 84
 Haydn, F. J. 19
 Hegel, G. W. Fr. 13, 16, 17,
 20

Heidmets, Aili (n. Voosalu) 47, 49
 Hein, Ants 132
 Heinla, Lemmi 47
 Heinsoo, Heinike 83
 Helle, Anton Thor 15
 Helvétius, C. A. 20
 Henning, Salomon 16
 Henzi, Rudolf 16
 Henrik, kroonika autor 15, 90
 Herbart, J. Fr. 16-18
 Herberstein, Siegmund 12
 Herder, J. G. 12, 14, 15, 18
 Hermann, K. A. 94
 Hermelin, Olaus 90
 Hersilia (müt.) 26
 Hiedel, E. 84
 Hinn, I. 115
 Hint, Mati 62
 Hippus, G. A. 28
 Hirsch, Johannes 44, 45
 Hjärne, Thomas 90, 91
 Hoffmann, E. T. A. 13
 Holberg, Selma 44
 Holst, J. V. 28
 Hueck, A. Fr. 20, 92
 Hugo, Gustav 15
 Hupel, A. W. 12-17, 19, 90
 Hurt, Jakob 111
 Huth, J. S. G. 18
 Häcker, W. F. 157

 Ignatius, O. Fr. 28
 Illaku, Epp 47
 Indreko, Rihard 44, 125
 Ingelmann, Harald 42, 43
 Inozemtsev, Feodor 35
 Irving, Washington 13
 Isotamm, Aleksander 44

 Jaagosild, Endla (n. Lõoke) 45
 Jaama, Kristjan 45
 Jaaniste, Reet, vt. Naaber, Reet
 Jaanits, Kaarel 131
 Jaanits, Lembit 126, 129, 131
 Jaanus, T. 114
 Jacobi, Fr. H. 16, 17, 20
 Jakobson, Johannes 139
 Jannau, H. G. 91
 Jannau, H. J. 12, 15
 Jaska, M. 114
 Jaska, Richard 44
 Jean Paul 13, 17, 20
 Jerjomenko, Marina, vt. Raup, Marina
 Joamets, M. 114
 Jochmann, J. L. 18
 Johani, Helene (n. Mugasto) 45
 Joosep, Martin 41-43
 Juhanson, Helene 44
 Juske, Ants 47
 Juur, Herta 125
 Jõgi, Reet 48
 Jänes, Harald 44, 45
 Jänes, Kärt 49
 Järv, Ants 108, 114, 120, 121
 Järv, Juhan 41, 43
 Järvesoo, Aino (n. Promm) 45
 Jäsche, G. B. 17
 Jürgens, Adele 44
 Jürgens, Otto 44
 Jürgenson, D. H. 91
 Jüriado, K. 114
 Jürimäe, Herbert 126, 131
 Jürken, V. 114

 Kaal, Ülle 48
 Kaalep, Ain 84
 Kaarheit, Salme 77
 Kaevando, Tiiu 108, 114

Kagadze, Leena 47
 Kahru, Mai 46
 Kaidanov, Ivan 7
 Kaidla, Eva, vt. Laidre, Eva
 Kaisal, L. 114
 Kaldmaa, Ida 45
 Kalits, Johannes 137, 141
 Kaljuvee, G. 114
 Kallas, Aino (n. Krohn) 119
 Kallas, Oskar 111
 Kallasmaa, Marja 84
 Kalm, Piret, vt. Õunapuu,
 Piret
 Kamenik, Toivo 49
 Kangilaski, Epp 46
 Kant, Immanuel 13, 15-18, 20
 Kantemir, Antiohh 5, 12
 Karamzin, Nikolai 5, 13
 Karelson, Rudolf 84
 Karro, Hans 42
 Karu, Alice, vt. Moora, Alice
 Karu, August 44
 Kasik, Reet 66, 120, 121
 Kask, Arnold 60, 61, 63-65,
 67, 71, 76
 Kask, Enn 116
 Kask, Peeter 138
 Kass, Asta 84
 Kaufmann, Angelika 27
 Kauzmann, M. E. 18
 Keem, Hella 45
 Kehrberg (Keerpärg), Jaan 43
 Kelch, Christian 12, 13, 15
 Kelt, August 44
 Kenn, Leopold 42
 Kessel, Tiia 76
 Kettunen, L. E. 94, 95, 101
 Kiindok, Aino 61, 75
 Kingisepp, Valve-Liivi 64
 Kitzberg, Peeter 43
 Kivi, B. 114
 Klaus, Väino 84
 Kleinberg, Friedrich 15
 Kleinert, A. Fr. 17
 Klinger, Fr. M. 5, 17
 Klopstock, Fr. G. 13, 15-17,
 20
 Knoll, Peeter 43
 Knüpfper, A. Fr. J. 111
 Koemets, Aino 108, 113
 Koern, Ella 45
 Koger, Kalev 137, 141
 Koit, Enn 61, 65, 66, 73
 Kokamägi, Hilja 110, 113
 Kokla, Paul 84, 120
 Kolk, Udo 107, 109, 111, 113
 Kompus, Hanno 41
 Konks, August 42
 Kons, A. 114
 Kont, Karl 84, 101
 Kool, Karl 43
 Koop, Arnold 144
 Koort, Tui 45
 Koppel, Kaia, vt. Varrak, Kaia
 Koppel, R. 113
 Kord, Juhan 41-43
 Kork, Jüri 44
 Kotkas, R. 115
 Kraut, Ants 132
 Kreek, V. 113
 Kreuzwald, Fr. R. 111
 Krikmann, Arvo 111, 115
 Krikmann, Luule (n. Mikser) 74
 Krohn, Aino, vt. Kallas, Aino
 Krohn, Julius (pseud. Suonio)
 119
 Krohn, Kaarle 119
 Kruse, Fr. K. H. 91, 92
 Krusenstern, A. J. 15, 19
 Kruus, Aleksander 43
 Kruus, Hans 105
 Kubilius, Jonas 146
 Kubjas, E. 113, 114
 Kubu, Hans 42

Kudu, Elsa 108
 Kuigo, Elle, vt. Vunder, Elle
 Kuldsepp, Toivo 67, 120-122
 Kull, Helle 114
 Kull, Rein 84
 Kullassepp, Eduard 42
 Kulmar, Tarmo 132
 Kungla, Lea 131
 Kungur, Vaima 132
 Kunik, Arist 94
 Kurbel, Malle 132
 Kurm, Helga 137
 Kuriks (Kurrik), Oskar 41-44
 Kurve, Eeva, vt. Ahven, Eeva
 Kurvits, Hans 42
 Kustin, Aita 128, 131
 Kuzmin, Kigoria 101
 Kutorga, Mihhail 36
 Kuus, Aime, vt. Vain, Aime
 Kuusk, Kersti 75
 Kuusk, Sirje 47
 Kuut, V. 114
 Kõiva, Otilie 109, 113
 Kõrgnurm, Sirje 47
 Kõllo, Koidu, vt. Salumets,
 Koidu
 Käsper, Hilja 144
 Kääparin, Eduard 44, 45
 Köhler, H. K. E. 7
 Köppen, Peter 7
 Kõörna, Arno 139
 Kugelgen, Gerhard 24
 Kugelgen, K. F. 28
 Künnap, Ago 82, 84, 85, 120,
 121
 Laanest, Arvo 84, 103
 Laanpere, Helga 123
 Labe, Leili 108
 La Fontaine, Jean 15, 18
 Lage, L. 114
 Laid, Eerik 45, 125
 Laidre, Eva (n. Kaidla) 47, 49
 Laipaik, Pearu 47
 Laja, Ferdinand 42-44
 Laja (Lajal), Gustav 44
 Lall, A. 46
 Lambert, Erik 42
 La Mettrie, J. O. 18
 Lamp, Merike (n. Rannik) 48,
 49
 Lampe, Friedrich 16
 Landau, A. E. 93
 Lang, Valter 133
 Lange, Kalle 132
 Langinen, J. 114
 Laos, August 42
 Lappo-Danilevski, Aleksandr
 51
 Lapõin, Ivan 51
 Laugaste, Eduard 106-113
 Laugaste, Gerda 61, 65-67
 Laugis, Johannes 44
 Laul, Mare 132
 Laul, Silvia 128, 131
 Laur, Hans 44
 Laur, Mati 47
 Lauri, Johannes 42, 43
 Lausing, L. 114
 Lavi, Ain 131
 Ledebour, C. Chr. Fr. 7
 Leetmaa, Mihkel 47, 49
 Lehespalu, Rita 48
 Lehti, Daarja 101
 Leimus, Ivar 132
 Leinbock, Ferdinand, vt.
 Linnus, Ferdinand
 Lenin, Vladimir 56, 135, 140
 Lenz, G. E. 17
 Leonardo da Vinci 29
 Lepik, P.-P. 114
 Lepik, Siina 135

- Lepmaa, Eve 47
 Lepp, August 43
 Leppik, Eduard 84
 Leppik, Johan 43
 Leppik, Merle 104
 Lessing, G. E. 15, 16, 18, 20
 Lieven, Karl 5, 7
 Ligi, Madis 47
 Ligi, Priit 133
 Liin, Arnold 43
 Liin, H. 114
 Liiv, Ellen 108
 Lillipuu, M.-M. 114
 Linde, C. G. 28
 Lindpere, Voldemar 41
 Linkberg, Artur 145
 Linné, Karl 6
 Linnus, Ferdinand (e. Lein-
 bock) 44, 45, 96
 Linnus, Jüri 46-48, 96
 Linnus, Tanel 47, 49
 Linnus, Urma (n. Rebane) 47
 Liphart, Karl 27
 Liplap, M. 113
 Lomonossov, Mihhail 5, 12, 15
 Look, Niina 47
 Loone, Halliki, vt. Uibu,
 Halliki
 Loonela, Anne 47
 Loorits, Oskar 94, 95, 110
 Loskit, Juhan 41, 43
 Losski, Nikolai 51, 52, 58
 Lossmann, Aleksander 42
 Luce, J. W. L. 17
 Luha, Artur 43, 44
 Lukaš, Mikloš 106
 Luts, Arved 46, 47, 129
 Luts, Kaja, vt. Alt, Kaja
 Luuk, M. 114
 Luuk, Tamara 47
 Luuk, Tiia 48, 49
 Lööke, Endla, vt. Jaagosild,
 Endla
 Lõugas, Vello 129, 131
 Lään, Liina 84, 120
 Lönnrot, Elias 119
 Lühiste, Mari-Udu 74
 Mably, G. B. 20
 Madisoo, S. 115
 Mandel, Mati 131
 Manninen, Ilmari 45, 96
 Martõnov, Ivan 7
 Masing, O. W. 14, 17
 Matto, Gustav 41
 Mayer, W. 5, 6
 Medici, Giuliano 29
 Medici, Lorenzo 29
 Meiesaar, August 44
 Mendelssohn, Moses 15-17, 20
 Menius, Friedrich 15
 Merkel, G. H. 12, 15, 16, 21
 Metsa, Herbert 143
 Metsallik, Romeo 132
 Metsar, Leo 126, 131
 Metstak, Vilma 109, 111. 113
 Meyer, C. Fr. 15, 16
 Michelangelo, vt. Buonarroto,
 Michelagnuolo
 Mikser, Luule, vt. Krikmann,
 Luule
 Millers, Visvaris 146
 Milton, John 12, 13, 15, 16
 Mitt, Alma 44, 45
 Mitt, Anatoli 137
 Moier, J. Chr. 36
 Molière 12, 14, 15, 20
 Montesquieu, Charles 12, 13,
 15, 16, 20
 Moora, Alice (n. Karu) 44, 45
 Moora, Asta (n. Pärtel) 45
 Moora, Harri 44, 45, 125-128,
 130

Moora, Tanel 131
 Moore, Thomas 13
 Moosberg, Hilda 141
 Morgenstern, J. K. S. 3-8,
 22-30
 Morghen, Raffaello 24, 29
 Mozart, W. A. 13, 19
 Mugasto, Helene, vt. Johani,
 Helene
 Murre, Urmas 47
 Muru, Ivi (n. Vakkaus) 46
 Muru, Karl 120
 Must, A. 84
 Must, Mari 60, 74, 76
 Mäesalu, Ain 132
 Mäger, Mart 84, 120
 Mägi, Arvo 121
 Mägi, Tiidu 48
 Mägi, U. 113
 Mägiste, Julius (e. Mälson)
 96, 101
 Mägiveer, Tiia 47
 Mälson, Julius, vt. Mägiste
 Julius
 Männamaa, R. 127
 Märks, Evald 44
 Märtman, L. 114
 Mithel, J. L. 14

 Naaber, Reet (n. Jaaniste) 46
 Nagla, Gustav 44
 Napiersky, K. E. 12, 20
 Napoléon, vt. Bonaparte,
 Napoléon I
 Neeme, E. 46
 Neff, C. T. 28
 Neus, A. Fr. 111
 Niggol, Gerhard 44
 Niggol, Gertrud 44
 Nigol, Salme 65, 76
 Niinivaara, Eeva 120
 Niinre, Ardo 132

 Niit, H. 114
 Nikolai I 36
 Nirk, Alfred 41-43
 Nirk, Hans 42
 Noorkõiv, V. 74
 Noot, Ellen 120
 Normann, Erna 108
 Novalis 16
 Nõmmeots, Salme, vt. Salundi,
 Salme
 Nõmmik, Jaan 46

 Oha, Vaike, vt. Reemann, Vaike
 Oja, E. 114
 Oja, Piret 47
 Olenin, Aleksandr 7
 Opitz, Martin 14
 Orumaa, Marko 46
 Ott, August 43

 Paevere, T. 114
 Paikre, A. 84
 Paju, Elsa 47
 Palamets, Hillar 136, 137,
 140, 141
 Pall, Valdek 84
 Pallas, P. S. 7
 Palmeos, Paula 71, 82, 84, 85
 Paracelsus 17
 Parbus, Ülo 73, 120
 Parijõgi, Jüri 114
 Park, Kristjan 43
 Parrot, G. Fr. 5, 33
 Parrot, J. L. 91
 Paucker, C. J. A. 13
 Paulsen, Friedrich 57
 Pedak, Edgar 41
 Pedusaar, Aleksander 43
 Peebo, Jaak 64, 120
 Peegel, Juhan 61, 64, 73, 108
 Pent, S. 113
 Perli, Gerhard 43

Perevoštšikov, Vassili 33-37 Pütsep, Liidia 45
 Perevoztšikova, T. 112 Pütsepp, S. 113
 Pervik, Aino 84
 Pestalozzi, J. H. 12, 14, Raadla, Amenda, vt. Traat,
 17, 20 Amanda
 Pezold, A. G. W. 92 Raatma, Salme 45
 Petersen, C. Fr. L. 14 Raave, H. 113
 Peterson, Aleksei 46 Rabelais, François 14, 20
 Petrarca, Francesco 15, 30 Racine, Jean 12-15
 Pihlak, E. 49 Raffael, vt. Santi, Raffaello
 Piir, Rein 132 Raiet, Erich 60
 Piirimäe, Helmut 147 Rambach, Fr. E. 14
 Pikamäe, Arvo 75 Rammo, Sirje 75
 Pino, Veera 115 Ramul, Konstantin 51-58
 Pirogov, Nikolai 34, 38 Rannik, Merike, vt. Lamp,
 Platon 24 Merike
 Platonov, Sergei 51 Rannut, Lehte (n. Tammeste) 77
 Poom, P. 42 Rass, Ludmilla 74
 Pope, Alexander 12, 15, 16 Rauber, August 93
 Pormeister, Friedrich 42 Raud, E. 113
 Prants, Hendrik 94 Raud, Kristjan 41, 42
 Priks, Ave 49 Raud, Mai 46
 Prints, M. 114 Raud, S. 113
 Promet, Sirje 47 Raudkivi, Priit 47
 Promm, Aino, vt. Järvesoo, Raudsep, Loreida 115
 Aino Raup, Marina (n. Jerjomenko)
 Pruer, Maret 48 46
 Pukk, Piret 47 Rebane, Hans 43
 Puskar, E. 114 Rebane, Urma, vt. Linnus, Urma
 Puss, Hugo 46 Recke, J. F. 12, 20
 Puškin, Aleksandr 5 Reemann, Vaike (n. Oha) 46
 Pôld, Erik 45 Reidla, Helgi 47
 Pôllo, Helgi (n. Tõnismaa) Reim, Paul 44
 47, 49 Reiman, Gea, vt. Troska, Gea
 Pärdi, Heiki 46 Reinfeldt, Milvi 144, 147, 148
 Pärtel, Asta, vt. Moora, Asta Reinik, Aleksander 42
 Pärtlisaar, Viive 47 Rekk, Karp 42
 Päss, Elmar 45 Rekker, Georg 137
 Päss, Victor 42, 43 Remes, Hannu 120
 Pääsukene, E. 115 Rimmel, Mart 62
 Pöschmann, G. Fr. 12 Rickert, Heinrich 54

Rüdala, Villem (e. Grünthal) 119, 123
 Rikas, Külli 132
 Riso, Helgi (n. Vingisaar) 46
 Rist, Alice 45
 Ristlaan, Rein 143
 Ritsberg, V. 47
 Ritsing, Richard 107
 Ritslaid, Valdek 141
 Ritson, Hans 44
 Romulus (müt.) 26
 Rooneem, H. 108
 Rosenplänter, J. H. 14
 Roşianu, Nicolae 114
 Rostovtsev, Stepan 37
 Roth, G. Ph. A. 13
 Rosseau, J. J. 13-18, 20
 Rubin, Mati 46
 Rumjantsev, Nikolai 27
 Russak, Helve (n. Vahter) 47
 Russow, Balthasar 13
 Ruud, Karl 111
 Ruus, Paul 42, 43
 Rôigas, Maia 66, 67
 Rôôm, A. 108
 Ränk, Gustav 45, 96
 Rätsep, Huno 61, 64, 66, 75, 84, 97
 Ricker, C. G. 13
 Rützel, Ingrid 113
 Saaberg, Albert, vt. Saareste, Andrus
 Saadre, Osvald (e. Stamm) 44
 Saar, Edgar 131
 Saar, Jakob 43
 Saarde, Elvi, vt. Astel, Elvi
 Saareste, Andrus (e. Saaberg, Albert) 42, 44
 Saavik, Vaike 47
 Sabitov, Silanti 112
 Sachs, Hans 14
 Sakk, Eduard 144, 147
 Sakkis, M. 114
 Saks, Linda (n. Trees) 45
 Salakka, Aleksander 42
 Salumets, Koidu (n. Kälo) 46
 Salundi, Salme (n. Nõmmeots) 45
 Sang, August 45
 Sang, Joel 73, 76
 Santi, Raffaello (sks. Raf(f)ael) 23-25
 Sari, Ruth 47
 Saron, Jutta 46
 Sarto, Andrea(s) del, vt. Angolo, Andrea d'
 Sarv, Henno 48
 Sarv, Ingrid 111, 114
 Savery, Roelant 30
 Schelling, Fr. W. J. 13, 17, 18, 20
 Schick, Gotlieb 27
 Schiller, Friedrich 13, 14, 16-19
 Schlegel, A. W. 16, 17, 20
 Schlegel, Friedrich 16, 17, 20
 Schleiermacher, Fr. D. E. 13
 Schlözer, A. L. 13, 90
 Schmiedehelm, Marta 44, 125, 127, 128
 Schmidt, Hans 44
 Schmuul, Alvi 115
 Schopenhauer, Arthur 17, 20
 Scott, Walter 13, 17, 20
 Seilenthal, Tõnu 46, 67, 84, 120-122
 Selirand, Jüri 127, 131
 Selirand, Urmas 132
 Senff, C. E. 18
 Senff, K. A. 28, 92
 Sepp, Anto 47
 Seppar, Mare 47

- Setälä, E. N. 93
 Shakespeare, William 12-18,
 20
 Sheridan, R. B. 16
 Siibak, H. 114
 Siilivask, Karl 139, 141
 Sikk, Hoide 120
 Sikka, Toivo 49
 Sillandi, Ly 47
 Sillart, Lea 48
 Simm, Juhan 41
 Simonsuuri, Lauri 108
 Sjögren, A. J. 92
 Skandovski, N. 35
 Smirdin, Aleksandr 6
 Smith, Adam 14-16
 Sokolov, Juri 106
 Soll, M. 113
 Sonntag, K. G. 12, 17
 Sossi, Hans 42, 44
 Spinoza, Baruch 51
 Stackelberg, O. M. 28
 Stahl, Heinrich 63
 Stalte, Karl 95
 Stamm, Osvald, vt. Saadre,
 Osvald
 Sterne, Laurence 12, 14-18
 Storch, H. F. 12
 Struve, L. A. 19
 Strümpell, L. A. H. 18
 Styx, M. E. 19
 Sulengo, J. 114
 Sulzer, J. G. 16
 Sumarokov, Aleksandr 5
 Suonio (Pseud.), vt. Krohn,
 Julius
 Swift, Jonathan 16
 Sôgel, Helve 47
 Sôgel, Urmas 46
 Sârg, Peeter 41, 43
 Sâhhovskaja, Tatjana 7
 Sein, Hagi 146
 Skljarevski, Pjotr 36, 37
 Šramkov, P. 37
 Zedler, J. H. 12
 Zirk, A. 113
 Žigure, Anna 84
 Žukovski, Vassili 5
 Taal, Kersti 47
 Tael, Anne 111
 Talts, M. 114
 Talvik, Heiti 45
 Talvik, Siegfried 19
 Talvistu, A. 127
 Tamla, Toomas 131
 Tamla, Ülle 131
 Tamm, Arthur 42
 Tamm, Jaan 131
 Tamm, Jakob 114
 Tamm, Heldi 120
 Tammann, August 42
 Tammeorg, Johannes 141, 148
 Tammeste, Lehte, vt. Rannut,
 Lehte
 Tammo, Eha 75
 Tammo, T. 113
 Tamul, Villu 47
 Tankler, Hain 144
 Tanning, Salme 60, 71
 Tatištšev, Vassili 5
 Tatius (müt.) 26
 Taumi, Aleksander 42
 Tedre, Ülo 113
 Tensing, Olev 47
 Tera, Helmi 45, 125
 Thor Helle, Anton, vt. Helle,
 Anton Thor
 Tieck, Ludwig 14, 17
 Tiik, Vaike 45
 Tiitsmaa, Aleksander 44

Tiks, Heli 109, 113
 Tint, Toivo 47
 Tirol, Alide 44
 Tiškin, G. 146
 Tomberg, Otto 42
 Tomingas, Heli 47
 Toomla, I. 114
 Toomla, Rein 46
 Torn, Reet, vt. Villing, Reet
 Traat, Amanda (n. Raadla) 45
 Traat, Mats 123
 Trees, Linda, vt. Saks, Linda
 Tretjakov, Pjotr 125
 Treuman, Jaan 42
 Triik, Nikolai 41
 Troska, Gea (n. Reiman) 45
 Trummal, Vilma (n. Õunroos)
 126, 131
 Truus, Johann 44
 Tsvetkov, Dmitri 101
 Tuglas, Friedebert 106
 Tuldava, Juhan 66
 Turu, Ellen 61, 67, 72
 Turu, T. 114
 Tõnismaa, Helgi, vt. Põllo,
 Helgi
 Tõnišson, Evald 127, 129,
 131
 Türk, Vambola 139
 Tyla, Antanas 146

 Uibu, Halliki (n. Loone) 46
 Under, Marie 122, 123
 Univere, Aili 60, 61, 71
 Uz, J. P. 14
 Uurits, Aleksander 41
 Uuspõld, Ellen 66, 67, 120
 Uustal, Abner 141

 Vaarmann, M. 115
 Vaas, Theodor 44

 Vaba, Lembit 84
 Vaga, Voldemar 141
 Vagner, Vladimir 51
 Vahter, Helve, vt. Russak,
 Helve
 Vahtrik, Maurus 43
 Vaide, L. 84
 Vain, Aime (n. Kuus) 76
 Vakkaus, Ivi, vt. Muru, Ivi
 Valdes, Albert 65
 Valge, Jüri 62, 66
 Valmet, Aino 61, 64, 65, 67;
 73, 74, 120, 121
 Valt, Lembit 139
 Vardja, Elmar 45
 Varep, Endel 144
 Varrak, Kaia (n. Koppel) 46
 Vasar, Juhan 44, 45
 Vasari, Giorgio 25
 Vassar, Artur 125-127
 Vassilko, H. 113
 Veenpere, Enn 47
 Veidemann, Andra (n. Eesmaa)
 47-49
 Weinberg, R. J. 93
 Veispak, Tiit 47
 Velbaum, Johannes 44
 Velbaum, V. 114
 Velleste, L. 127
 Veske, Mihkel 82
 Veski, Asta 61, 64
 Veski, J. V. 60, 61, 64, 65
 Wiedemann, F. J. 71, 74, 82,
 92, 93
 Wielend, Chr. M. 12, 17, 18,
 20
 Wigand 28
 Vigel, E. 4
 Vihalem, Paul 141
 Viidalepp, Richard 45
 Viitso, T.-R. 84

- Vikkat, Reet 47
 Wilde, P. E. 18
 Villems, Richard 42-44
 Villing, Reet (n. Torn) 47
 Viluoja, E. 114
 Winkelmann, J. J. 23, 25
 Windelband, Wilhelm 54
 Vingisaar, Helgi, vt. Riso,
 Helgi
 Wittgenstein, P. Chr. 28
 Vojeikov, Aleksandr 5
 Volkova, Tatjana 47
 Volmer, J. 84
 Voltaire 12-20
 Volteris, Eduardas 94
 Voltri, R. 114
 Voolaine, Paulopriit 95
 Voosalu, Aili, vt. Heidmets,
 Aili
 Vunder, Elle (n. Kuigo) 46
 Wundt, Wilhelm 57
 Vvedenski, Aleksandr 51
 Võime, Lembit 46
 Võsu, August 44
 Väljas, Vaino 147
 Värk, Aino 45
 Vääri, Eduard 67, 82-85, 97,
 101, 120, 121
 Vääri, V. 113
 Wöölmann, Adolf 43
 Õim, Haldur 62, 66, 120
 Õunapuu, Johann 44
 Õunapuu, Piret (n. Kalm) 48,
 49
 Õunapuu, Toom 66, 67
 Õunroos, Vilma, vt. Trummal,
 Vilma
 Young, Edward 15, 16

УКАЗАТЕЛЬ ИМЕН

При наличии нескольких имен у лиц, внесенных в указатель, инициалы пишутся через черточку; при имени и отчестве инициалы приведены без черточки.

Двойные инициалы приведены при разночтении имен на русском (имя и отчество) и немецком языках; в скобках инициалы имен даются по немецким официальным документам.

Азизбеков М. А. 189	Бернштейн Л., см. Коган
Альбанус И.-А.-Л. 186, 187	Бёлендорф Г. Л. (Х.-Л.) 188
Асмус И.-М. 189	Бинеманн В. 183
	Блюм К.-Л. 183
Барклай-де-Толли М. В. (М.-А.) 180	Боборыкин П. Д. 134, 185
	Богданович М. А. 178
Батюшков К. Н. 183	Бок Т. Г. (Т.-Э.) 186, 186,
Белинский В. Г. 186	170
Бенасик М. 190	Борг К.-Э. фон дер 189

- Брадке Е. Ф. (Г.-Ф.) 180, 191
 Булгаков М. П., см. Макарий
 Булла К. К. 189
 Бурдах К.-Ф. 184
 Бурденко Н. Н. 186
 Буслаев Ф. И. 178
 Бэр К. М. (К.-Э.) 186
- Вахшлагер Л.-Х. 187, 189
 Вейраух А.-Х. 189
 Вилламов И. 172
 Витте С. Ю. 180
 Водоватовский, см. Покровский
 Воейков А. Ф. 185, 185
 Воейковы, семья в Тарту 187,
 172
 Вяземский П. А. 187
- Галахов Н. 178
 Геккер В.-Ф. 187
 Герцен А. И. 185
 Гёте И.-В. 185
 Гизе Ф. И. (Э.-Ф.) 171
 Глинка Г. А. 180
 Гоголь Н. В. 187
 Грабарь В. Э. 185, 191
 Граве К.-Л. 188
 Гренциус М.-Г. 180
 Греч Н. И. 173
 Гриндель д.-Х. 185, 187, 189
 Гумбольдт В. 178
- Державин Г. Р. 188, 177
 десницкий (Строев) В. А. 187,
 189
 Дмитриев И. И. 188
 Добролюбов Н. А. 187
 дьяконов М. А. 179
- Екатерина II 177-179
 Еше Г.-В. 183
- Жарновецкий К. С. 190
 Жуковский В. А. 164-172, 178
- Заленский Витольд 178
 Зейдлиц К. К. 167, 168, 171
 Зенф К.-А. 187, 189, 175
 Золотарёв И. 172
- Иван IV 176, 179
 Иванов А. А. 185
 Ивлев Ф. 180
 Иконников В. С. 178
- Кавелин К. Д. 177
 Кайсаров А. С. 154-161, 170
 Кайсаров П. С. 180
 Калачев Н. В. 178
 Кантемир А. Д. 173
 Капнист В. В. 177
 Карамзин Александр Н. 172
 Карамзин Андрей Н. 172
 Карамзин Н. М. 176, 178
 Кареев Н. И. 192
 Кейзерлинг Л. 178, 179
 Киреевская А. П. 185, 187
 Клара А.-Ф. 189
 Клиндер Ф.-М. 185, 180
 Клопшток Ф.-Г. 188
 Кнуньянц Б. М. 188
 Коган-Бернштейн Л. 186
 Костров Е. И. 177
 Красиков П. Л. 190
 Красин Л. Б. 187
 Красноярский В. 179
 Краузе И.-В. 188
 Крупская Н. К. 183
 Крыленко Н. В. 190
 Крюгер В.-Ф. 189
 Кудрявский Д. Н. 185
 Кузнецов В. 180
 Кутузов М. И. 180
 Кырвите Х.

- Леви, см. Стадион Б.
 Ледебур К.-Ф. 169
 Ленин В. И. 180, 186, 187,
 190
 Ленц Г.-Э. 168
 Лерберг А.-Х. 167
 Лещенко Д. И. 190
 Ливен П.-Х. 176
 Ливен К. 159
 Ломоносов М. В. 5, 178,
 Лотман Ю. М. 154

 Майдель Л. 169
 Макарий (Булгаков М. П.) 178
 Мануильский Д. З. 190
 Маркс К. 176, 185, 186
 Мартынов А. В. 186
 Меркель Г.-Х. 159
 Мойер Й.-Х. 165, 166, 168,
 170, 172
 Мойер Мария (Протасова Мария)
 164, 167, 169
 Мойеры, семья в Тарту 172
 Моммзен Т. 178
 Моргенштерн И.-К.-С. 158,
 160, 164-167
 Москвин В. 180
 Мстислав Давидович 179

 Павловский Я. 179, 180
 Паррот Е. И. (Г.-Ф.) 157,
 158, 160, 165, 167, 170
 Паррот Ф. Е. (И.-Я.-Ф.) 168
 Пассек Е. В. 192
 Переляев Вл. 186
 Петерсен К. 158, 164, 169
 Петерсон А. 172
 Петр I 178
 Пиксанов Н. К. 184-187
 Пирогов Н. М. 172, 184, 186
 Покровский К. И. 187
 Покровский-Водоватовский 187

 Прокопович Феофан 178
 Протасова Мария, см. Мойер
 Мария
 Протасовы, семья в Тарту
 166
 Пушкин А. С. 172
 Пыпин А. Н. 177

 Радицев А. Н. 177
 Радченко С. И. 186
 Рамбах Ф.-Э. 155-160, 168
 Раупах К.-Э. 169
 Рейц А.-М.-Ф. 168, 176
 Розберг М. П. 178
 Розенбергер О.-Б.-Г. 169
 Романовы, династия 166, 192
 Рохманов П. 168

 Святловский В. В. 190
 Серно-Соловьевич А. А. 177
 Сиверс Г. П. 160
 Сиверс М. П. 160
 Сисмонди Ж.-Л.-Л. 176
 Скрыпник К. А. 188
 Смирдин А. Ф. 177
 Соллогуб В. А. 172, 184
 Стадион (Леви) Б. 178
 Стасюлевич М. М. 177
 Струве В. Я. (Ф.-Г.-В.)
 168, 186
 Сумароков А. П. 176
 Сырмус Э. 187, 189, 190

 Тарле Е. В. 186, 190, 192
 Татищев В. Н. 178
 Тобин А. 177
 Толстой Л. Н. 190
 Тургенев А. И. 164, 167,
 171
 Тургенев Б. П. 157, 159
 Тургенев И. П. 159
 Тургенев И. С. 185

- Тютчев Н. 172
- Устрялов Н. Г. 178
- Утин Б. И. 177
- Утин Н. И. 177
- Фридман А. 179
- Хаген А.-М. 169
- Херман А. 176
- Хрипков А. 169, 172
- Хундадзе Г. 187
- Цёккель А.-В.-И. 169
- Чернышевский Н. Г. 184
- Чудовский Н. Н. 189
- Шемиот С. 172
- Шенинг 156
- Шиллер Фр. 166, 167
- Шлёцер А.-Л. 158
- Щух В. 179
- Эверс И.-Ф.-Г. 165, 166,
170, 176
- Эверс Л.-Ф. 165, 167, 170
- Энгель Г. 189
- Энгельгардт М. Ф. (О.-М.-Л.)
167
- Энгельман И. Е. (И.-А.) 179
- Энгельс Фр. 186
- Эрдманн Й.-Ф. 168
- Языков Н. М. 172
- Якоби В. С. (М.-Х.) 186
- Якубович П. Ф. 186
- Янсен Э. 185, 188
- Ярустовский М. 179, 180

LÜHENDID

TEKSTIS, ALLIKAVIIDETES JA NIMEDE REGISTRIS

ACUT	- Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis: Tartu ülikooli toimetised aastatest 1921-1944
AI	- ENSV TA Ajaloo Instituut
e.	- endine perekonnanimi, enne eestistamist
EKPA	- Eestimaa Kommunistliku Partei Arhiiv
ES	- Emakeele Selts
f.	- fond arhiivis
GGG	- generatiivse grammatika grupp TRÜ eesti keele kateedris
KKI	- ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut
KRPI	- ENSV Ehituskomitee Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituut
müt.	- nimi mütoloogias
n.	- perekonnanime ees: neiuna
ORKA	- ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv
pseud.	- pseudonüüm
RAKA	- ENSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv
s.	- säilik arhiivis
SKS	- Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Soome Kirjanduse Selts
sks.	- saksa keeli
TA	- ENSV Teaduste Akadeemia
Tln.	- Tallinn
Trt.	- Tartu
TRÜ	- Tartu Riiklik Ülikool
TRÜ A	- TRÜ Arhiiv
TRÜ TR KHO	- TRÜ Teadusraamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond
UNESCO	- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization: Ühinenud Rahvaste Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsioon
VK	- "Vana Kannel", eesti regivärsside teaduslik väljaanne
ÜTA	- Ühingu "Teadus" Arhiiv
AH	- Академия наук
PO ГБЛ	- Рукописный отдел Государственной библиотеки СССР им. В. И. Ленина
ЦГА ЭССР	- Центральный государственный исторический архив Эстонской ССР

S i s u k o r d

<u>V. Klement.</u>	Tartu Ülikooli raamatukogu ja Peterburi sidemed aastail 1802 - 1839	3
<u>K. Noodla.</u>	Tartu Ülikooli õppejõudude isiklike raamatukogude koostisest 19. sajandi I poolel	11
<u>T. Nurk.</u>	Karl Morgensterni kunstialased kirjutised	22
<u>V. Tamul.</u>	Tartu ülikooli Professorite Instituudi administratiiv-majanduslik korraldus ...	33
<u>J. Linnus.</u>	Üliõpilane - Etnograafiamuuseumi abimees	41
<u>R. Ruutsoo.</u>	Konstantin Ramuli filosoofilistest vaadetest	51
<u>H. Rätsep.</u>	Eesti keele uurimine Tartu Riiklikus Ülikoolis 1944 - 1982	60
<u>A. Valmet.</u>	Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilaste murdeglased kogumismatkad 1944 - 1981	70
<u>A. Künnap.</u>	Fennougristika Tartu Riiklikus Ülikoolis 1944 - 1982	82
<u>E. Vääri.</u>	Tartu ülikooli osa liivi keele ja liivlaste uurimisel	90
<u>P. Ariste.</u>	Tartu üliõpilaste uurimisretked Ingerimaale	101
<u>E. Laugaste.</u>	Rahvaluuleteadus Tartu Riiklikus Ülikoolis 1944 - 1982	105
<u>T. Kuldsepp.</u>	Tartu Riikliku Ülikooli õppejõud Soome ülikoolide eesti keele lektoritena	119
<u>V. Trummal.</u>	Tartu Riikliku Ülikooli osa arheoloogide ettevalmistamisel 1944 - 1980	125
<u>I. Rajasalu.</u>	Eesti NSV Ühingu "Teadus" TRÜ organisatsiooni asutamine ja tegevus aastail 1961 - 1972	134
<u>M. Reinfeldt.</u>	Teaduspäevad ja näitused Tartu Riikliku Ülikooli 350. aastapäeva tähistamisel	143
<u>M. Salupere.</u>	Uusi materjale Tartu ülikooli professori A. S. Kaisarovi tegevusest välitrakikoja rajamisel aastail 1812 - 1813	154
<u>S. Issakov.</u>	V. A. Žukovski ja Tartu ülikooli	164
<u>T. Šor.</u>	Tartu ülikooli üliõpilaste konkurssitöid vene ajaloo ja kirjanduse alal (1640 - 1900)	175

<u>J. Margolis</u> , Leningradi ja Tartu ülikoolide revolutsiooniliste sidemete ajaloost	184
<u>T. Tiškin</u> , Isikunimede register	195

С о д е р ж а н и е

<u>В. Клемент.</u> Библиотека Тартуского университета и связи с Петербургом в 1802-1839 гг.	3
<u>К. Ноодла.</u> О содержании личных библиотек преподавателей Тартуского университета в первой половине XIX в.	II
<u>Т. Нурк.</u> Сочинения Карла Моргенштерна, посвященные искусству.	22
<u>В. Тамул.</u> Административно-хозяйственная организация Института профессоров Тартуского университета... ..	33
<u>Ю. Линнус.</u> Студент - помощник этнографического музея.	4I
<u>Р. Руутсоо.</u> О философских взглядах К. Рамуля.....	5I
<u>Х. Рятсеп.</u> Исследование эстонского языка в Тартуском государственном университете в 1944-1982 гг. ...	60
<u>А. Валмет.</u> Диалектологические экспедиции студентов ТГУ в 1944-1981 гг.	70
<u>А. Кюннап.</u> Финноугроведение в Тартуском государственном университете в 1944-1982 гг.	82
<u>Э. Вяэри.</u> Роль Тартуского университета в исследовании ливского языка и ливов.	90
<u>П. Аристе.</u> Исследовательские экспедиции тартуских студентов в Ижору.	10I
<u>Э. Лаугасте.</u> Наука фольклористика в Тартуском государственном университете в 1944-1982 гг.	105
<u>Т. Куддсепп.</u> Преподаватели Тартуского государственного университета как лекторы эстонского языка в университетах Финляндии.....	119
<u>В. Трумал.</u> Роль Тартуского государственного университета в подготовке археологов в 1944-1980 гг... ..	125
<u>И. Раясалу.</u> Создание и деятельность университетской организации общества "Знание" ЭССР в 1961-1972 гг.	134
<u>М. Рейнфельдт.</u> Дни науки и выставки в честь 350-летия Тартуского университета.....	143
<u>М. Салупере.</u> Новые материалы о Тартуском профессоре А.С. Кайсарове и полевой типографии 1812-1813 гг.	154
<u>С. Исаков.</u> В.А. Жуковский и Тартуский университет....	164
<u>Т. Шор.</u> О конкурсных работах тартуских студентов по русской истории и литературе (1840-1900).....	175
<u>И. Марголис, Т. Тишкин.</u> Из истории революционных связей Ленинградского и Тартуского университетов... ..	184
Указатель имен.....	195

I n h a l t s v e r z e i c h n i s

<u>V. Klement.</u>	Über die Beziehungen der Tartuer Universitätsbibliothek und Petersburg in den Jahren 1802 - 1839	3
<u>K. Noodla.</u>	Über die Bestände der Privatbibliotheken der Hochschullehrer der Tartuer Universität in der ersten Hälfte des 19. Jh. ...	11
<u>T. Nurk.</u>	Karl Morgensterns Aufsätze über die Kunst	22
<u>V. Tamul.</u>	Zum administrativ-wirtschaftlichen Aufbau des Professoreninstituts der Tartuer Universität	33
<u>J. Linnus.</u>	Der Student als Gehilfe im ethnographischen Museum	41
<u>E. Ruutsoo.</u>	Über Konstantin Ramuls philosophische Ansichten	51
<u>M. Kütsep.</u>	Zur Forschung der estnischen Sprache an der Tartuer Staatlichen Universität in den Jahren 1944 - 1982	60
<u>A. Valmet.</u>	Über die mundartlichen Sammelexpeditionen der Studenten der Tartuer Staatlichen Universität in den Jahren 1944 - 1981	70
<u>A. Künnap.</u>	Die Fennougristik an der Tartuer Staatlichen Universität in den Jahren 1944 - 1982	82
<u>E. Vääri.</u>	Der Anteil der Tartuer Universität an der Forschung der livischen Sprache und Kultur	90
<u>P. Ariste.</u>	Forschungsexpeditionen der Tartuer Studenten bei den Ingriern	101
<u>E. Laugaste.</u>	Die Folklore an der Tartuer Staatlichen Universität in den Jahren 1944 - 1982 .	105
<u>T. Kuldsepp.</u>	Hochschullehrer der Tartuer Staatlichen Universität als Lektoren für estnische Sprache an den finnischen Hochschulen .	119
<u>V. Trummal.</u>	Über die Rolle der Tartuer Staatlichen Universität bei der Ausbildung der Archäologen in den Jahren 1944 - 1980	125

<u>I. Rajasalu.</u> Über die Gründung der Universitätsorganisation des Vereins "Wissenschaft" der Estnischen SSR an der Tartuer Staatlichen Universität und ihre Tätigkeit in den Jahren 1961 - 1972	134
<u>M. Reinfeldt.</u> Die Rolle der Tage der Wissenschaft bei der Entwicklung der Wissenschaft und Praxis und der internationalen Beziehungen in den Jahren 1981 - 1983	143
<u>M. Salupere.</u> Neues über die Tätigkeit des Professors der Tartuer Universität A. S. Kaiserov bei der Gründung der Felddruckerei in den Jahren 1812 - 1813	154
<u>S. Issakov.</u> W. A. Shukowski und die Tartuer Universität	164
<u>T. Schor.</u> Wettbewerbsschriften der Studenten der Tartuer Universität auf dem Gebiet der russischen Geschichte und Literatur (1840 - 1900)	175
<u>J. Margolis,</u> Über die revolutionären Beziehungen	
<u>T. Tischkin.</u> und der Tartuer Universität	184
Personennamenverzeichnis	195

РАЗВИТИЕ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК В ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ.
Вопросы истории Тартуского университета XIII.
(Материалы комиссии истории ТГУ и музея истории ТГУ).
На эстонском и русском языках.
Тартуский государственный университет.
ЭССР, 202 400, г.Тарту, ул.Оликооли, 18.
Vastutav toimetaja K. Sillivask.
Korrektor I. Pauska.
Paljundamisele antud 14.09.1983.
MB 08482.
Formaat 60x90/16.
Kirjutuspaber.
Masinakiri. Rotaprint.
Arvestuspooonaid 13,16.
Trükipooonaid 13,5 .
Trükiarv 500.
Teil. nr. 1087.
Hind rubl. 2.-
TRÜ trükkoda, ENSV, 202400 Tartu, Põlsoni t. 14.